

ΤΕΥΧΟΣ 10.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ

ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

Παρακαλούνται οί κ. κ. Συνδρομηταί νά προσέχωσιν εις τὰ
έν τῇ 3ῃ καὶ τῇ 4ῃ σελίδι σημειούμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 10^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Μελέται θρησκευτικῆς ἱστορίας : Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὑπὸ G. Boissier. (Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Μαρίας Ἀθανασιάδου).	Σελ. 593
Περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις φροντιστηρίου τοῦ 18 ^{ου} αἰῶ- νος, ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως.	» 606
Οἱ Νορμανδοὶ ἐν Κερκύρα, ὑπὸ Ἰωάννου Κεφαλαῶ	» 611
Ταξείδιον Ἀγγλοῦ εἰς ἀπηγορευμένους τόπους (κατὰ Σ. Λάνδορ, μετὰ τῶν πινάκων ΙΘ' καὶ Κ')	» 623
Νίκαρχος Ξένωνος, Ἀκαρνάν, μύστης, ὑπὸ Γ. Κων- σταντινίδου.	» 631
Ἡ Ὑπάτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὑπὸ Ν. Ι. Γιαννο- πούλου	» 633
Ἡ ἀπολογία τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, ὑπὸ Χ. Ἀννίνου.	» 646
Ἀνεκδότος ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντι- νουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Σ'.	» 656

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δευτέρον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπη

ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πῶς δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλη ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσῷ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἔτησίᾳ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΙ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΝ ΛΙΨΙΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

BERNHARD TAUCHNITZ

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ παρά τῷ γενικῷ αὐτοῦ ἀντιπροσώπῳ

ΓΟΥΛΙΕΛΜΩΤ ΜΠΑΡΤ

Ὅδος Πινακωτῶν ἀρ. 8

Αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐγένοντο ὑπὸ τῶν κρατίστων φιλολόγων τῆς Γερμανίας καὶ εἶναι εὐθηνόταται καὶ μετ' ἀπαραμίλλου τυπογραφικῆς φιλοκαλίας ἐκτετυπωμένα.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΧΟΛΙΩΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- * —
1. Σχόλια εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Πολιτείαν Ἀθηναίων Κεφ. 1—41	1.—
2. Σχόλια εἰς Lhomond de viris illustribus Μέρος Α'	— .80
3. Σχόλια εἰς Οὐεργιλίου Αἰνειάδος βιβλ. Α'. Πρῶτον μέρος, στ. 1—377	— .70
4. Σχόλια εἰς Οὐεργιλίου Αἰνειάδος βιβλ. Α'. Δεύτερον μέρος, στ. 378 — τέλους	— .60

Προσεχῶς ἐκδοθήσονται :

5. Σχόλια εἰς Καίσαρος Γαλ. πολέμου βιβλ. Α'.

Πωλοῦνται παρά τῷ κ. Γουλιέλμῳ Μπαρτ ἐκδότῃ, ὁδὸς Πινακωτῶν ἀρ. 8.

ΜΕΛΕΤΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΝ¹

IV

Οἱ λοιποὶ, ὡς ἦν ἐπόμενον, ὑπῆρξαν ἐπιφυλακτικώτεροι. Συζητοῦσι, τί πρέπει νὰ πιστευθῆ ἔκ τῶν θαυμάτων τούτων καὶ ἂν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν σπουδαίως αἱ διαθεβαιώσεις τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ὅταν ἀκόμη τὰς ὑποστηρίξῃ δι' ὄρκων. Εἶναι ζήτημα λίαν ἀβρόν, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις ἐξαρτᾶται ἔκ τῆς ιδέας ἣν περὶ αὐτοῦ σχηματίζει τις.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἔκ τῶν ἀδιαγνώστων ἐκείνων χαρακτήρων τῶν ὁποίων δὲν δύναται τις νὰ μαντεύσῃ τὰ μυστήρια. Ὡμίλει πολὺ ἡγάπα νὰ γράφῃ, φαίνεται δὲ ὅτι ἔκ τῶν νόμων τῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐπιστολῶν θὰ ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ εὐκόλως τὰς κυριωτέρας γραμμὰς τοῦ χαρακτήρος του. Δυστυχῶς, ὡσάκις πρόκειται περὶ μεγάλων προσώπων, ἅτινα προίστανται ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ὧν προσπαθοῦμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν βίον καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν διαγωγὴν, δυσκολευόμεθα ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς φυσικωτέρας ἐξηγήσεις. Ἐπειδὴ ἔχουσι φήμην ἐκτάκτων ἀνδρῶν, δὲν θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐνήργησαν ὡς πᾶς τις. Ζητοῦμεν κεκρυμμένους λόγους εἰς τὰς ἀπλουστέρας πράξεις των ἂποδίδομεν εἰς αὐτοὺς πανουργίας, συνδυασμούς, δολιότητας, τὰς ὁποίας δὲν ἐσκέφθησαν. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· εἴμεθα τόσον πεπεισμένοι ἔκ τῶν προτέρων ὅτι ὁ ἐπιτήδειος οὗτος πολιτικὸς ἠθέλησε ν' ἀπατήσῃ ἡμᾶς, ὥστε βλέποντες αὐτὸν ἐνησχολημένον μετὰ ζήλου εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα καὶ ὁμολογοῦντα ὅτι εἶναι εἰλικρινὴς πιστός, ὑποθέτομεν πάραυτα ὅτι ἦτο ἀδιάφορος, σκεπτικιστής, ὅστις κατὰ βάθος περιεφρόνει πᾶσαν λατρείαν καὶ προυτίμα

¹ Ἴδε σελ. 569.

ἐκείνην ἐξ ἧς ἐπίστευεν ὅτι θὰ ὠφελῆθῃ περισσότερο. Ὁ Burckhardt θεωρεῖ ὅλως γελοῖον τὸ νὰ συζητῆ τις περὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως φιλοδόξου, «ὡς νὰ ἦτο δυνατόν νὰ σημαίνῃ τι ἡ θρησκεία διὰ καρδίαν καταβιβρωσκομένην ὑπὸ τῆς δίψης τοῦ βασιλεύειν!»¹ καὶ παραβάλλει τὸν Κωνσταντῖνον γινόμενον χριστιανὸν πρὸς τὸν πρῶτον ὑπατον (Napoleonτα τὸν Α') ὅταν ὑπογράψῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνθήκην (Concordat). Οὐδέτερος ἦτο βεβαίως θρησκομανῆς, μεριμνῶν περὶ τῶν οὐρανίων συμφερόντων· ἀμφότεροι ἐσκέπτοντο περὶ τῆς ἐξουσίας ἢ τῆς δόξης των. Τοιαύτη εἶναι ἐν γένει ἡ γνώμη ἣν περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἔχουσι σήμερον. ἐκτὸς ιστοριογράφων τινῶν εὐνοϊκωτέρων αὐτῷ, οἵτινες ἀποδίδουσι τὴν ἀδιαφορίαν του εἰς ὑψηλότερα αἰτία. Μήπως, λέγουσιν, ἦτο ἐκ τῶν σοφῶν ἐκείνων, ἐξ ὧν ὑπῆρχον τότε ὀλίγοι, οἵτινες ὑψοῦντο ὑπὲρ τὰς λατρείας πάσας, οἵτινες δὲν ἐβλεπον σπουδαίαν διαφορὰν τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ Ἰεχωῦᾶ, τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἤρεσκοντο νὰ τοὺς συγχέωσιν ὑπὸ τὸ ἀόριστον καὶ ἀρμόδιον ὄνομα *divinitas* (θεότης), τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν δοξασίαν πληγώνει καὶ δύναται πάσας νὰ ἱκανοποιήσῃ; Ἄν οὕτως ἔχη, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐξώμοσε, δηλαδὴ ὅτι μετέβη ἀπὸ μιᾶς θρησκείας εἰς ἄλλην, ἐπειδὴ κατὰ βάθος ὅλαι αἱ θρησκείαι τῷ ἐφαινοῦντο ὅμοιαι. Ἐξῆλθε μόνον τῶν στενῶν ὁρίων μιᾶς λατρείας, ἵνα εὖρη τύπον εὐρύτερον, τὸν ὁποῖον νὰ δύνανται ὅλαι αἱ λατρεῖαι νὰ παραδεχθῶσι χωρὶς νὰ διακινδυνεύσωσι· ὠνειροπόλησε, λέγει ὁ V. Duruy, προσέγγισιν τῶν ψυχῶν ἧτις, εἰς ἣν κατὰστασιν εὕρισκετο ἡ αὐτοκρατορία του, θὰ ἦτο ἀξία εὐχῆς. «Ἴσως ἠθέλησε νὰ ἐνώσῃ τοὺς λαοὺς του ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θρησκείαν, τῆς ὁποίας οἱ τύποι μόνον νὰ μεταβληθῶσι, καὶ τῆς ὁποίας ἡ βᾶσις θὰ ἦτο ἡ λατρεία τοῦ μόνου Θεοῦ».

Ἴδού, πολὺ φοβοῦμαι, εἰς φανταστικὸς Κωνσταντῖνος, οὐδόλως ὁμοιάζων μὲ τὸν τῆς ιστορίας. Τοιοῦτον δὲν τὸν περιγράφουσιν οἱ σύγχρονοι· εἰς τε τὰ γραφόμενά του, ὡς καὶ εἰς τὰς πράξεις του, ἐμφανίζεται ἡμῖν ὑπὸ λίαν διάφορα χαρακτηριστικά. Ἄς ἔχωμεν τὸ θάρρος, ἐν τῇ εἰκόνι ἣν περὶ αὐτοῦ σχηματίζωμεν, νὰ μὴ ζητῶμεν πολλὴν πανουργίαν καὶ νεωτερισμὸν. Ἄς ἀποσπασθῶμεν πασῶν τῶν ἐπαγωγῶν εἰκόνων αἰτινες χαράσσονται συμφώνως μὲ τὰς ἡμετέρας ιδέας ἢ προλήψεις, καὶ αἰτινες

¹ Ἴδε τὴν ἀξιόλογον μονογραφίαν τοῦ Burckhardt, ἣτις ἐπιγράφεται: *Die Zeit Constantins*, καὶ τὸν τελευταῖον τόμον τῆς Ῥωμαϊκῆς ιστορίας τοῦ V. Duruy, ὅστις ἐν γένει ἠκολούθησε τὰς ιδέας τοῦ Burckhardt.

τὸν καθιστῶσι πρόσωπον τῶν χρόνων ἡμῶν· ἄς τὸν τοποθετήσωμεν αὐθις εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἦτο ἀνὴρ μὲ κρίσιν, ὅστις, ἐλθὼν κατόπιν αἱματηροῦ καὶ ἀνωφελοῦς διωγμοῦ, κατενόησεν ὅτι, ἀφοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ καταργήσῃ βιαίως τὰς θρησκείας, ἔδει νὰ εὖρη τρόπον νὰ τὰς ὑποχρεώσῃ νὰ συζήσωσιν. Ἐδημοσίευσεν τὸ ἀρχαιότερον διάταγμα ἀνεξιθρησκείας τὸ ὁποῖον ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία· πρῶτος εἶπεν ἐν νομοθετικῷ ἐγγράφῳ, «ὅτι ἡ θρησκεία δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλληται, καὶ ὅτι πάντες πρέπει νὰ μένωσιν ἀπολύτως ἐλεύθεροι εἰς τὴν ἐξάσκησιν ἐκείνης ἣν προτιμῶσι!» Τοῦτο εἶναι μεγάλη τιμὴ διὰ τὴν μνήμην του. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι θὰ μοὶ ἤρεσκεν ὀλιγώτερον, ἂν κατώρθουν ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἦτο μόνον σκεπτικιστής· διότι εἶναι πολὺ εὐκόλον ν' ἀνέχηται τις ὅλας τὰς δοξασίας, ὅταν οὐδεμίαν πρεσβεύῃ ὁ ἴδιος! Φρονῶ ἀπ' ἐναντίας ὅτι ἦτο πιστός. Ἄδυνατῶ νὰ συμφωνήσω μετὰ τοῦ V. Duruy, ὅστις ὑποθέτει ὅτι ἡ θρησκεία του περιωρίζετο «εἰς θεῖσμον εὐπρεπῆ καὶ ἡσυχον». Μὲ τὰς διαθέσεις τοῦ πνεύματος ἄς τὰ γραφόμενά του τὸν δεικνύουσιν ἔχοντα, δὲν θὰ τῷ ἤρκει νὰ πιστεύῃ εἰς ἕνα Θεὸν συγκεχυμένον καὶ μεμακρυσμένον, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ μεγαλεῖον ἀπαγορεύει νὰ ἀναμιγνύηται πολὺ εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Εἶχεν ιδέας πολὺ διαφόρους. Γράφων πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέλευσίν του, ὠμολόγει ὅτι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του εἶχεν ἐνίοτε φανῆ ἄδικος, «ἐπειδὴ ἐνόμιζεν ὅτι τὰ μυστικά τῆς ψυχῆς του διέφευγον τὰ βλέμματα τοῦ Θεοῦ». Προδήλως εἶχε θεραπευθῆ ἀπὸ τῆς πλάνης ταύτης ὅτε ὠμίλει οὕτω. Ἐθεώρει τότε ἑαυτὸν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς θεότητος ζωῆς καὶ παρουσίας, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο πάντοτε παρ' αὐτῷ, ἤθελε νὰ εὐαρεστῆ εἰς αὐτήν, ἐφοβεῖτο μὴ τὴν δυσαρεστήσῃ, καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐνόμιζεν ἑαυτὸν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῆς εὐνοίας. Τοιαῦτα δὲν εἶναι τὰ αἰσθήματα θεῖστοῦ «εὐπρεποῦς καὶ ἡσύχου», ἀλλὰ πραγματικοῦ θρησκομανοῦς. Προσθέτω μάλιστα ὅτι ὁ θρησκομανῆς οὗτος εἶναι πλειστάκις δεισιδαίμων. Ἀνώτερος τῶν συγχρόνων του ὡς πρὸς τινὰ πράγματα μόνον, ὑφίστατο συνήθως τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἀδυναμίας αὐτῶν. Ἡ σκληρότης μεθ' ἧς ἐτιμώρησε τὴν θυσοκοπίαν καὶ τὴν μαγείαν ἀποδεικνύει ὅτι τὰς ἐφοβεῖτο μεγάλως. Ἐπίστευε τὰς γοητείας καὶ τὰς μαγανείας. Ὅτε ἐπέβαλεν αὐστηροτάτας ποινὰς εἰς τοὺς κατηγορούμενους ὅτι ἔρριπτον μαγικά ἢ ὅτι διένεμον ἐρωτικά φίλτρα, ἐφρόντισεν πολὺ νὰ ἐξαίρεση ἐκείνους οἵτινες μεταχειρίζονται τὰς μαγείας ἔν' ἀποδώσωσι τὴν ὑγίαν εἰς ἀσθενεῖς καὶ ἀπομακρύνωσι τὰς βροχὰς ἢ τὴν

χάλαζαν· τούς θεώρει αναμφιβόλως ευεργέτας τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τὸ 321, ἑννέα ἔτη μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Μαξεντίου, διέταξε διὰ νόμου, ἅμα ἐπιπτε κεραυνὸς ἐπὶ δημοσίου οἰκοδομήματος νὰ προσκαλῆται ὁ θεοσκόπος, τοῦτον δὲ νὰ συμβουλευῶνται κατὰ τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα καὶ νὰ φέρωσι τὴν ἀπόκρισίν του εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ νόμος οὗτος ἐκπλήττει λίαν τὸν Βαρόνιον, ὅστις ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἐξηγήσῃ ἄλλως ἢ ὑποθέτων ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπαυσεν αἰφνης νὰ εἶναι χριστιανὸς καὶ ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀρχαίαν του θρησκείαν. Βεβαίως ὁ Βαρόνιος ἀπατάται. Ὁ Κωνσταντῖνος οὐδέποτε ἐγένετο αὐθις εἰδωλολάτρης· τοῦτο δὲ δύναται νὰ βεβαιωθῇ· χριστιανὸς ὅμως ἢ μὴ χριστιανὸς ἔμεινε πάντοτε δεισιδαίμων.

Μοὶ φαίνεται ἄλλως, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Burckhardt καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔννοεῖ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου, καθίσταται δυσκολώτατον νὰ ἐννοήσωμεν τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν πρᾶξι του. Ἄς παραδεχθῶμεν πράγματι ὅτι ἡ εἰκὼν ἦν περὶ αὐτοῦ χαράττουσι τῶ ὁμοιάζει, καὶ ἰδῶμεν ποῖα θέλουσιν εἶσθαι τὰ ἐπακόλουθα. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἂν πράγματι ἦτο πολιτικὸς ἀνὴρ, δηλ. ἀδιάφορος, τότε δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ πιστεύσωμεν τὴν διήγησιν τοῦ Λακταντίου καὶ τοῦ Εὐσεβίου. Ἄνθρωπος πολιτικὸς δὲν ἐκτιμᾷ μίαν θρησκείαν εἰμὴ καθ' ὅσον δύναται νὰ φανῆ πρὸς αὐτὸν χρήσιμος· ὁ πολιτικὸς δὲν ἀλλάσσει θρήσκευμα εἰμὴ ἐπειδὴ ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὕτη θὰ εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὰς ὑποθέσεις του. Ὅθεν ἂς μὴ πιστεύωμεν ὅτι ἡ ἐξωμοσία τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεφασίσθη δι' ἐσωτερικῶν φωνῶν ἢ ὀπτασιῶν θαυμασιῶν· δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀποτέλεσμα ὑπολογισμοῦ· ἠθέλησε νὰ ἐλύσῃ πρὸς ἑαυτὸν ἰσχυρὰν πατριάν· ἔπραξε μόνον ὅ,τι εἶχε συμφέρον νὰ πράξῃ.

Ἐνταῦθα ὅμως τίθεται λίαν περίπλοκον ζήτημα. Ποῖον ἄρα γε συμφέρον εἶχεν ὁ Κωνσταντῖνος γινόμενος χριστιανὸς κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην; Τοῦτο εἶναι λίαν δύσκολον ν' ἀνακαλύψωμεν. Οἱ χριστιανοὶ ἐξήρχοντο τρομερᾶς κρίσεως, ἀφ' ἧς μόλις εἶχον λάθει καιρὸν νὰ συνέλθωσιν. Ἀναμφιβόλως ἡ γενναία ἀντίστασις ἦν εἶχον ἀντιτάξει κατὰ τοῦ διωγμοῦ τούς εἶχεν ὑψώσει ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ. Ἐδεῖ νὰ αἰσθάνωνται θαυμασμόν τινα πρὸς ἀνθρώπους καθ' ὧν εἶχον συντριβῆ οἱ ἀγῶνες τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν τούτοις ἦσαν ἀκόμη πολὺ ἀνήσυχτοι, πολὺ δύσπιστοι πρὸς τὸ μέλλον, πολὺ φροντίζοντες μὴ κινδυνεύσωσιν, ὥστε δὲν ἐδύναντο νὰ πιστεύσῃ ὅτι θὰ ἐρρίπτοντο προθύμως εἰς ἀβεβαίους τύχας. Ἄλλως οὐδέποτε εἶχον ἐνασχοληθῆ εἰς τὰ πολιτικά, ὥστε δὲν ἠδύ-

νατό τις νὰ γνωρίζῃ τὴν ὡς πρὸς τοῦτο ἰκανότητά των καὶ ἂν θὰ ἦσαν εἰς μνηστῆρα τοῦ θρόνου στήριγμα σταθερόν, ἄμεσον. Ῥιπτόμενός τις εἰς τούς κόλπους των, θὰ ἦτο ὡς νὰ ἐδοκίμαζε τὸ ἄγνωστον. Ἡτο λοιπὸν εὐνοϊκὴ ἡ στιγμὴ νὰ διατρέξῃ τοιοῦτον κίνδυνον, κατὰ τὴν παραμονὴν μάχης, ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ἐχθροῦ; Διὰ πνεῦμα πρακτικὸν καὶ ἀναλογιζόμενον τὰς περιστάσεις, ὡς παριστῶσιν ἡμῖν τὸν Κωνσταντῖνον, ἡ δύναμις μερίδος τινὸς μετρεῖται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στρατιωτῶν οὓς δύναται νὰ παράσχη. Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν μετὰ βεβαιότητος, ποῖος ἀκριβῶς ἦτο τότε ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν. Θὰ ἦσαν βεβαίως πολυἀριθμοὶ, ἀφοῦ διατείνεται ἐν τινι διατάγματι ὁ Μαξιμῖνος, ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς παρεκινήθη νὰ τοὺς καταδιώξῃ, «ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐγκατελίμπανον τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, ἵνα ἐγκολπωθῶσι τὴν νέαν αἵρεσιν». Ἐν τοσούτῳ φρονοῦσιν ἐκ συμφώνου ὅτι οἱ ἔθνη οἱ ἦσαν ἔτι πολυαριθμότεροι¹. Εἶχον ὑπὲρ αὐτῶν ὑπέρογκον πλῆθος τῶν ἀδιαφόρων, οἵτινες οὐδεμίαν ἔχοντες ἀφ' ἑαυτῶν πίστιν, εὐρίσκουσι πρέπον νὰ τηρῶσιν ἐκείνην ἐν ἣ ἐγεννήθησαν καὶ τὴν ὁποῖαν πρεσβεύουσιν ἢ πολιτεία καὶ ὁ ἡγεμῶν. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ εἶχον τὴν μειονότητα ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ· κηρυττόμενος δὲ τις φανερῶς ὑπὲρ αὐτῶν, διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ στραφῇ ἡ πλειονότης κατ' αὐτοῦ. Δι' ἀβεβαίον κέρδος ἐξετίθετο εἰς βέβαιον κίνδυνον. Πῶς λοιπὸν τοιοῦτος ἔμφρων πολιτικὸς διέτρεξεν ἐκουσίως τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἰς στιγμὴν ἐκ τῶν κρίσιμων ἐκείνων καθ' ἃς, ἐκ τοῦ φόβου δυσαρῆστων περιπλοκῶν, ἐξοικονομεῖ τις συνήθως τοὺς πάντας; Ποῖον ἄρα γε συμφέρον εὕρισκεν ὑποκινῶν τὰ μέσα τῆς ἐθνικῆς μερίδος, ἣτις ἦτο κατὰ πολὺ ἰσχυροτέρα, καὶ δὴ ἀπέναντι τῆς Ῥώμης ἣτις εἶχε πάντοτε θεωρηθῆ προμαχῶν τῆς εἰδωλολατρίας;

Ἄν δὲν ἤλαξε θρησκείαν ἀπὸ συμφέρον, κατ' ἀνάγκην τὸ ἔπραξεν ἐκ πεποιθήσεως. Ἴδου λοιπὸν ἡμεῖς ἐπιστρέφοντες διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων· ἀφοῦ δὲν ἀπεδείχθη ὅτι ἡ προσέλευσις τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὑπῆρξε πολιτικὸν στρατήγημα, δὲν ἔχομεν πλέον λόγον νὰ ἀπορρίπτωμεν τὴν διήγησιν ταύτην ἀνεξετάστως. Εἶναι προτιμότερον νὰ

¹ Ὁ Beugnot ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῆς καταστροφῆς τῆς εἰδωλολατρίας ἐν τῇ Δύσει*, βεβαίως ὅτι οἱ εἰδωλολάτραι κατὰ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν θρόνον ἀπετέλουν τὰ δεκαεννέα εἰκοστὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας.

προσπαθήσωμεν ὅπως τὴν ἐννοήσωμεν καὶ τὴν ἐξηγήσωμεν, νὰ ἴδωμεν τί ἐξ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν μετὰ πιθανότητος, καὶ εἰ δυνατὸν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν κοσμημάτων δι' ὧν τὴν ἐκάλυψαν.

Ἡ διήγησις τοῦ Εὐσεβίου μελετωμένη ἐπισταμένως, δεικνύει ἡμῖν δύο φάσεις διακεκριμένας ἐν τῇ ἐξωμοσίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου. Πρῶτον μὲν φέρεται πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τοῦ κινδύνου ὃν διατρέχει προσβάλλον τὸν Μαξέντιον καὶ τῶν σκέψεων ἃς ἔχει περὶ τῆς εὐδαιμονίας ἧς ἀπελευσαν οἱ εὐνόησαντες τοὺς χριστιανούς ἡγεμόνες· ἐπειτα στερεοῦται εἰς τὴν ἰδέαν του δι' ὄνειρου καὶ θαυμασίας ὄπτασις. Ἄς ἀρχίσωμεν ἐξετάζοντες τὸ πρῶτον μέρος, ὅπερ κατ' ἐμὲ δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς σπουδαίαν ἀντιλογίαν.

Φαντάζεται τις εὐκόλως, εἰς ποίαν ψυχικὴν διάθεσιν θὰ εὐρίσκετο ὁ Κωνσταντίνος καθ' ἣν στιγμὴν διηυθύνετο κατὰ τῆς Ῥώμης καὶ ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ μάχη, ἐκ τῆς ἐκβάσεως τῆς ὁποίας ἐξηρτάτο ἡ τύχη του. Ἔως τότε εἶχε πολεμήσει μόνον κατὰ βαρβάρων, πρῶτην δὲ φοράν ἔμελλε νὰ συγκρουσθῇ πρὸς Ῥωμαίους. Ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο πολυάριθμος καὶ ἀνδρείος. Συνίστατο ἐκ πραιτωριανῶν, στρατιωτῶν λογάδων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν φρουρὰν τῆς Ῥώμης, καὶ ἀρίστων στρατευμάτων, ἅτινα εἶχεν ἀγάγει ἐξ Ἀφρικῆς. Εἶχε νικήσει δύο αὐτοκράτορας καὶ ἀποκρούσει ὄλας τὰς γενομένας ἀποπειράς πρὸς εἰσβολὴν εἰς Ἰταλίαν. Φυσικῶ τῷ λόγῳ λοιπὸν ὁ Κωνσταντίνος, μέλλων νὰ συμπλακῇ μετ' αὐτοῦ, δὲν ἦτο ἐντελῶς ἡσυχος ὡς πρὸς τὴν ἐκβασιν τῆς μάχης. Ὑποθέτω ὅμως ὅτι ἠσθάνετο καὶ ἄλλου εἶδους ἀνησυχίας. Εἶδομεν ὅτι, ὅπως ὅλοι οἱ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπίστευεν εἰς τὴν μαγείαν καὶ ἐφοβεῖτο πολὺ τὰς μαγανείας. Λοιπὸν, φήμη εἶχε διαδοθῇ ὅτι ὁ Μαξέντιος προσεπάθει νὰ ἐλκύσῃ τοὺς θεοὺς πρὸς ἑαυτὸν διὰ παντοειδῶν ἐπικλήσεων καὶ θυσιῶν. Οἱ σύγχρονοι ἱστοριογράφοι, εἰς οἵανδήποτε θρησκείαν καὶ ἂν ἀνήκωσι, διηγούνται ἐκ συμφώνου ὅτι οὐδενὸς μέσου ἡμελεῖ ἵνα τοὺς καταστήσῃ εὐμενεῖς πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ὅτι, ἀφοῦ εἶχεν ἐρωτήσει ὄλους τοὺς μάντις καὶ συμβουλευθῇ τοὺς χρησμούς τῆς Σιβύλλης, τὸ ὅποσον δὲν συνειθίζετο πλέον, εἶχε καταφύγει εἰς ἀποτροπαίους πράξεις· ἐλέγετο ὅτι εἶχε σφάζει βρέφη καὶ ἀνατέμει ἐγκύους γυναῖκας, ἵνα μάθῃ τὸ μέλλον καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀρωγὴν τῶν καταχθονίων θεοτήτων. Δὲν ἀποροῦμεν λοιπὸν ὅτι αἱ διαδόσεις αὗται συνεκίνησαν τὸν Κωνσταντίνον· πάντες δὲ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐταράχθησαν ὡς αὐτός. Ὅθεν ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε καὶ αὐτὸς νὰ εὕρῃ θεῖαν τινὰ προστασίαν. Πλὴν εἰς τίνα ν' ἀποταθῇ,

ὅπως ἐξορκίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μαγανειῶν τούτων; Οἱ συνήθεις θεοὶ θὰ τῷ ἦσαν ὑποπτοὶ· δὲν ἦτο φόβος μήπως ὁ Μαξέντιος, ὅστις τοῖς εἶχεν ἀπευθύνει τόσας δεήσεις καὶ τόσας ὑποσχέσεις, εἶχε προσεταιρισθῇ αὐτούς¹; Φυσικῶ τῷ λόγῳ λοιπὸν ὁ Κωνσταντίνος νομίζων αὐτοὺς προκατειλημμένους κατ' αὐτοῦ ἐσκέφθη νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἀλλαχόθεν. Τοῦτο δὲ πράττων, ἦτο πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς εἰδωλολατρείας. Ποσάκις δὲν εἶδομεν εἰς κρίσιμους περιστάσεις, ὅποταν οἱ θεοὶ τοὺς ὁποίους συνήθως ἐπεκαλοῦντο ἐφαίνοντο ὠργισμένοι ἢ ἀνίσχυροι, τοὺς θρησκομανεῖς πορευομένους πρὸς ἀναζήτησιν νέων θεοτήτων, αἰτινες ὑπερεῖχον τῶν ἄλλων, καθ' ὅσον ἡ πίστις των ἦτο ἄθικτος καὶ δὲν ἐπεκλήθη εἰσέτι, δὲν εἶχον δ' οὕτω δυνηθῇ ν' ἀπατήσῃ κἀνένα. Τοιοῦτοτρόπως εἶχον εἰσέλθει εἰς Ῥώμην ἅπασαι αἱ ξένηαι λατρεῖαι· ὁ δὲ Κωνσταντίνος ζητῶν ὑποστήριξιν ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου θρησκείας, ἠκολούθει τὸ παράδειγμα τῶν πρώτων λάτρων τῆς Ἰσίδος καὶ τοῦ Μίθρα. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν, τί εἶπομεν ἀνωτέρω περὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ περὶ τῆς εὐνοικῆς προκαταλήψεως ἣν ὑπὲρ αὐτοῦ εἶχε λάβει ἐκ νεότητός του, καὶ θὰ ἐννοήσωμεν ἀκόπως ὅτι, ἐνῶ ἀνεζήτει νέον θεόν, τῷ ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα νὰ προστρέξῃ πρὸς τὸν θεὸν τῶν χριστιανῶν.

Ὅθεν τὸ πρῶτον μέρος τῆς διηγήσεως τοῦ Εὐσεβίου εἶναι πιθανώτατον, καὶ οὐδὲν κωλύει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς τὰ διηγείται. Ὅσον διὰ τὸ ἄλλο, δηλαδὴ τὴν ὄπτασίαν καὶ τὸ ἐνύπνιον, οὐδὲν θέλω νὰ εἶπω! Τοιαῦτα θαυμαστὰ ἐπεισόδια διαφεύγουσι τὴν κριτικὴν καὶ δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐκαστος δύναται λοιπὸν κατὰ βούλησιν νὰ πιστεῦῃ ἢ ὅτι τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου γεγονότα ἀληθεύουσι, καὶ τότε πρόκειται περὶ ἀληθινῶν θαυμάτων· ἢ ὅτι ἐξ ὀλοκλήρου ἐπενοήθησαν, ἵνα δώσωσι περισσοτέραν σπουδαιότητα εἰς τὴν ἐξωμοσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, δεικνύοντα ὅτι εἰς τοῦτο ἐλάμβανεν ἐνδιαφέρον ὁ οὐρανός· ἢ ὅτι ἐπὶ τέλους, ὅπερ μοι φαίνεται κατὰ πολὺ ὡς ἡ

¹ Δυνάμεθα νὰ υποπτεύσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντίνος εἶχε λόγους νὰ εἶναι δυσηρηστημένος κατὰ τῶν ἀρχαίων του θεῶν, οἵτινες δὲν εἶχον ἐπιβαρρύνει τὴν κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἐκστρατείαν του. Εἷς ἐκ τῶν πανηγυριστῶν του λέγει ὅτι εἶχεν ἐκστρατεύσει μετ' ὄλους τοὺς ἐναντίους οἰωνούς, καὶ ὅτι εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Γαλατίας παρὰ τὴν θέλησιν τῶν θουσκοπῶν, contra haruspicum responsa. Ἄν οἱ θουσκοποὶ προείδον ὅτι τὸ ταξείδιον τοῦτο θὰ ἀπέβαινε πρὸς βλάβην αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας, οὐδέποτε ὑπῆρξαν ὀξυδερκέστεροι.

πιθανωτέρα υπόθεσις, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἠπατήθη ὑπὸ τῆς εὐπίστου φαντασίας του, τὴν ὁποίαν ἠρέθιζε πρὸς τούτοις ἡ προσδοκία μεγάλου συμβησομένου, ὥστε ἐξέλαβεν ὡς πρόδηλον σημεῖον τῆς θείας ἐπεμβάσεως ὅ,τι ἰδιοτροπία μόνον ἦτο τῆς τύχης, καὶ αἱ συγκεχυμένοι ὄπτασιαι τὰς ὁποίας ἐνόμισεν ὅτι εἶδε κατὰ τὴν πρώτην στιγμήν ἐξηκριβώθησαν βραδύτερον βαθμιαίως ἐν τῷ πνεύματί του, διότι συνήθως συμβαίνει ὥστε, ἐνῶ ὁ χρόνος ἐξασθενῶι τὰς πραγματικὰς ἀναμνήσεις, νὰ δίδῃ σῶμα καὶ μορφήν εἰς τὰς φαντασίας καὶ τὰ ὄνειρα. Ὅπως δὴποτε εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, ἀνωφελὲς νὰ συζητῶμεν ἐπὶ γεγονότων, ὡς πρὸς τὰ ὁποία δέον ἕκαστος νὰ ἀφήνηται ἐλεύθερος νὰ σκέπτηται ὅπως εὐαρεστεῖται. Ἐπεθύμουν μόνον νὰ κάμω μίαν παρατήρησιν, ἣν μοὶ ὑποβάλλει ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Εὐσέβιος τὰ παρουσίασεν ἡμῖν. Μοὶ φαίνεται ὅτι ἔχουσι παρ' αὐτῷ ἰδιαιτέρον χρωματισμὸν καὶ ὅτι ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ καθίστανται αἰσθηταὶ αἱ πνευματικαὶ ἔξεις καὶ αἱ προλήψεις εἰδωλολάτρου τῆς Ῥώμης. Ὁ Ῥωμαῖος εἶναι ἐκ φύσεως δῦσπιστος, φοβούμενος πρὸ πάντων μὴ ἀπατηθῆ. Εἰς τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις ὡς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πράγματα τῆς ζωῆς ἐννοεῖ νὰ μὴ τὸν ἀπατήσωσι. Πιστεύει ἀναμφιβόλως, ὡς οἱ χριστιανοί, ὅτι ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτε τῷ ἐπέρχεται αἰφνιδία τις ἐμπνευσις τῆς ὁποίας ἡ πηγὴ τῷ εἶναι ἄγνωστος, τὴν ἀποδίδει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς θεῖαν τινὰ δύναμιν!

*Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale?*

Ἐντοσοῦτῳ ἔχει πάντοτε δισταγμούς, ἀμφιβολίας· δὲν θέλει νὰ πιστεύσῃ πολὺ ταχέως· φοβεῖται μὴ πάθῃ πλάνην τινὰ τοῦ νοῦ του, καὶ σπεύδει νὰ προσθέσῃ, μετὰ τοῦ Νίσου!

An sua cuique deus fit dira cupido?

Ἐνῶ ὁ χριστιανὸς πιστεύει εὐκόλως τὰς οὐρανόθεν εἰδοποιήσεις, αἵτινες ἀποκαλύπτονται εἰς τὴν ψυχὴν του κατὰ τὴν ἀνάπαυσιν τῆς νυκτὸς ἢ ἐν τῇ ἐξάψει τῆς προσευχῆς, ἐκεῖνος ζητεῖ ὑλικὰς ἀποδείξεις τῆς ἐπεμβάσεως τῶν θεῶν· θέλει νὰ ἐμφανισθῶσι, νὰ ἀποκαλυφθῶσι διὰ τινος προδήλου, ἀναμφισβητήτου σημεῖου· ἐν μόνον μάλιστα σημεῖον δὲν τῷ ἀρκεῖ! Εἰς τὰ θεῖα πράγματα εἶναι συγχρόνως πολὺ σπουδαῖον νὰ ἴδῃ τις καθαρὰ. Εἶναι τόσον εὐκόλον ν' ἀπατηθῆ! Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Σέρβιον ὁ Ῥωμαῖος δὲν ἀρκεῖται εἰς πρῶτον οἰωνόν, ἀλλὰ περιμένει, ἵνα ἀπο-

φασίση, νὰ ἐπικυρωθῆ δι' ἄλλου! *non unum augurium vidisse sufficit, nisi confirmetur ex simili.* Ἄν οἱ θεοὶ θέλωσι νὰ τύχῳσι πίστεως, θὰ πράξωσι καλῶς νὰ τὸ ἐπαναλάβωσι δις. Εἰς τὴν Αἰνειάδα ὁ καλὸς Ἀγγίσις, ὅστις εἶδε τὴν φλόγα περιβάλλουσαν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀσκανίου χωρὶς νὰ καύσῃ τὴν κόμην του, ὅπερ ἐν τούτοις εἶναι γεγονὸς λίαν παράδοξον, δὲν πείθεται ἐκ τοῦ πρώτου τούτου θαύματος· παρακαλεῖ τὸν Δία νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ διὰ δευτέρου!

*Si pietate meremur,
da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma.*

Ὁ Ζεὺς δ' ἔχει τὴν καλωσύνην ν' ἀποκριθῆ διὰ κεραυνοῦ, ὅστις ἀντήχησεν ἀριστερόθεν, ὅπερ οὐδεμίαν πλέον δύναται ν' ἀφήσῃ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν. Κατὰ τὰς αὐτὰς λοιπὸν πεποιθήσεις καὶ τοὺς αὐτοὺς ἐνδοιασμοὺς δὲν ἀρκεῖται ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν ἐν πλήρει ἡμέρᾳ ἐμφάνισιν τοῦ θαυμασίου σταυροῦ, ἀλλὰ περιμένει, ἵνα πεισθῆ, νέον σημεῖον. Εὐρίσκω ἐν τῷ τρόπῳ δι' οὗ διηγῶνται ἡμῖν τὰ θαύματα ταῦτα χρωματισμὸν εἰδωλολατρικόν, ὅστις δὲν ἐπιτρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἐγεννήθησαν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἐπισκόπου τῆς Καισαρείας. Ὅθεν κλίνω νὰ πιστεύσω, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οὐδεμιᾶς ἔχονται ἀληθείας, ὅτι δὲν εἶναι ἐφευρέσις του, καὶ ἂν πρέπη νὰ εὐρωμεν ἔνοχον, ὁμολογῶ ὅτι ἤθελον ἀθώωσι τὸν Εὐσέβιον, ἵνα κατηγορήσω τὸν Κωνσταντῖνον. Μίαν μόνον παρατήρησιν θέλω νὰ κάμω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Τὰ θαύματα, ἅτινα ὁ Εὐσέβιος εἶναι τόσον εὐτυχῆς ἀναφέρων, ὀφείλουσιν ὅλην αὐτῶν τὴν σπουδαιότητα εἰς τὸ θέλητρον, ὅπερ τὸ θαυμάσιον ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν πνευμάτων, καὶ εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἀνάγκης, ἣν αἰσθανόμεθα περιβάλλοντες διὰ θαυμάτων τὰ μεγάλα συμβάντα τῆς ἱστορίας. Πράγματι ἡ ἀλλαξοπιστία τοῦ Κωνσταντῖνου ἐξηγεῖται ἄνευ αὐτῶν! καὶ ἵνα ἐννοήσωμεν τοῦτο, ἀρκεῖ ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι ἦτο δεισιδαίμων περίφοβος, ὅστις ἐφοβεῖτο μὴ νικηθῆ, ἂν δὲν ἐπετύγγανε τὴν προστασίαν ἰσχυρᾶς τινος θεότητος. Διὰ τοῦτο παρεκινήθη νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν. Ὅτε δὲ τὸ ἀπεφάσισε, δὲν περιορίσθη νὰ τὸν ἐπικληθῆ ἐκ βάθους ψυχῆς καὶ νὰ τῷ ἀπευθῆν ἐνδόμυχον δέσησιν! ὡς πάντες οἱ ἔθνηκοι, ἐπίστευε μόνον εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς ἐκτελέσεως. Διέταξε λοιπὸν νὰ προπορεύηται τοῦ στρατοῦ σημαία κεκοσμημένη διὰ τοῦ μονογράφηματος τοῦ Χριστοῦ. Μήπως διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης κατεκτήθη ἐντελῶς ὑπὸ τῆς νέας θρησκείας; Ἀμφιβάλλω πολὺ.

Ἄνεμενον ἀναμφιβόλως, ἵνα ἐκφρασθῆ ἀναφανδὸν καὶ παραδοθῆ καθ' ὀλοκληρίαν, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης. Ὡμεν βέβαιοι ὅτι, ἂν δὲν ἐνίκα, τὸ λάβαρον δὲν θὰ ἀνεφαίνετο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὰς ἀρχαίας σημαίας. Ἡ νίκη τῷ ἐπέβαλε τὴν ἀπόφασιν. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι, καθόσον ἐβλεπε τοὺς ἐχθρικοὺς λεγεῶνας νὰ φεύγωσιν ἐνώπιον τῶν στρατιωτῶν του, νὰ συσσωρεύωνται ἐπὶ τῆς εὐθραύστου ἐκείνης γεφύρας, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ βαστάσῃ τοσοῦτον πλῆθος, καὶ νὰ πίπτωσιν ἐκείθεν εἰς τὸν ποταμόν, ἠσθάνετο ἑαυτὸν γινόμενον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χριστιανόν. Ὅτε δὲ ἐκομίσθη αὐτῷ ἡ κεφαλὴ τοῦ Μαξεντίου, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸ πτώμα εἰς τὸν βυθὸν τοῦ Τιβέρεως, δὲν ἐδίστασε πλέον ἢ πεποιθήσις του ἐσχηματίσθη, καὶ μετὰ τὸ πέρασ τῆς μάχης ἔσπευσε νὰ δοξάσῃ διὰ τὴν νίκην του τὸν Θεόν, τοῦ ὁποίου εἶχε ζητήσῃ τὴν βοήθειαν πρὸ τοῦ ἀγῶνος.

V

Πάντες ἄλλως ἐνόμισαν, ὡς αὐτός, ὅτι εἶδον τὸν δάκτυλον Θεοῦ. Ἡ ἐπιτυχία ὑπῆρξε τόσοσιν πλήρης, τόσοσιν ταχεῖα, τόσοσιν ὀλίγον προσεδόκων νὰ ἴδωσιν τὸν μέγαν ἐκεῖνον στρατὸν διαλυόμενον τάχιστα, ὥστε δὲν ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ πιστευθῆ ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶχον πράξει τὰ πάντα. Οἱ χριστιανοὶ ἀντεπιούνητο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοῦ κατορθώματος καὶ ἀληθῶς εἶχον δικαίωμα πρὸς τοῦτο· μήπως δὲν ἐνίκησεν ὁ Κωνσταντῖνος τοὺς ἐχθρούς του ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χριστοῦ; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠμέλουν νὰ τὸ ἐνθυμίζωσι. Παρετήρουν μετ' εὐαρεστῆσεως, πόσον ἡ συμφορὰ τοῦ Μαξεντίου ὠμοίαζε πρὸς τὴν τοῦ Φαραῶ, καὶ ἡ παράδοξος αὕτη σύμπτωσις τῶν δύο ἀσεβῶν καταποθέντων ἐν μιᾷ στιγμῇ ὑπὸ τῶν κυμάτων μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ αὐτῶν τοῖς ἐφαίνετο μία ἔτι ἀπόδειξις τῆς θείας ἐπεμβάσεως. Καὶ οἱ ἔθνικοι ὅμως εἶχον τὸν μῦθον αὐτῶν καὶ διηγούντο τὰ συμβάντα, ἀποδεικνύοντες ὅτι οἱ θεοὶ των δὲν ἦσαν ξένοι εἰς ταῦτα. Ἡρέσκοντο παριστῶντες τὸν Κωνσταντῖνον ὡς εὐνοούμενον τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἔχοντα μυστικὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν οὐρανίων δυνάμεων: *Habes profecto aliquid cum illa mente divina, Constantine, secretum* «Ὀλόκληρος ἡ Γαλατία, ἔλεγεν εἰς πανηγυριστῆς, ὁμιλεῖ περὶ τῶν λεγεῶνων, τοὺς ὁποίους εἶδον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς μάχης διερχομένους τὸν οὐρανόν, ἐν στάσει πολεμικῇ μετ' ἀποστιλβουσῶν ἀσπίδων, ἀπαστραπτόντων ὀπλων, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ θεῖος Κωνσταντῖνος ὁ

Χλωρὸς ἔφερεν εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του». Ὡστε οἱ τε ἔθνικοι καὶ οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι συνέβη θαῦμα κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν, καὶ ἕκαστος ἀντεποιεῖτο αὐτοῦ. Ὅτε ἡ Γερουσία τῆς Ῥώμης ἠθέλησε νὰ ἐγείρῃ πρὸς δόξαν τοῦ αὐτοκράτορος θριαμβευτικὴν ἀψίδα, ἥτις ὑπάρχει ἔτι πλησίον τοῦ Κολοσσαίου, ἵνα μὴ ἐκτεθῆ καὶ ἵνα εὐαρεστήσῃ συγχρόνως ἀμφοτέρας τὰς θρησκείας ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ μνημείου ἐπιγραφὴν λέγουσαν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ὑπακούσει εἰς τὴν προτροπὴν τῆς θεότητος: *Instinctu divinitatis*. Ἐκαστος ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν λέξιν κατ' ἴδιον τρόπον· οἱ χριστιανοὶ διὰ τοῦ *divinitas* ἐνόουν τὸν Χριστόν, οἱ ἄλλοι τὸν Δία ἢ τὸν Ἀπόλλωνα, πάντες δ' ὅμως συνεφώνουν φρονούντες ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ὤφειλε τὴν νίκην του εἰς τὴν προστασίαν Θεοῦ.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὀλιγώτερον πάντων ἀμφέβαλλε περὶ τούτου, ἡ ὁμοφωνία μάλιστα αὕτη ἐκράτυνε τὴν πεποίθησίν του. Ἐνῶ οἱ ἐπίσκοποι τὸν ἐκήρυττον ἀδιστακτικῶς ὄργανον τῆς Προνοίας καὶ ἀπεδείκνυον ὅτι ἄό Θεὸς ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ ἀποκαλυφθῆ εἰς αὐτόν, ἵνα τῷ φανερώσῃ τὰ σχέδια τῶν ἐχθρῶν του», ἤκουε ῥήτορας ἔθνικοὺς νὰ τῷ λέγωσιν, ἐν ὀνόματι τῶν σχολῶν αἰτινες ὑπῆρξαν ἐκ τῶν τελευταίων ἐστιῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὅτι ἀναμφιβόλως εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς οὐρανίας προστασίας: *Quis est hominum quin opitulari tibi Deum credat?* Ἀφοῦ ταῦτα λοιπὸν ἐπαναλαμβάνονται πρὸς αὐτόν ἐκατέρωθεν, εἶναι φυσικὸν νὰ τὰ πιστεύσῃ μετὰ βεβαιότητος. Θεὸς τὸν προστατεύει, πᾶσαι αἱ λατρεῖαι τὸ ὁμολογοῦσι, δὲν διστάζει νὰ γνωρίζῃ καὶ κηρύττῃ, ποῖος εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις τόσοσιν καταλλήλως ἦλθεν εἰς βοήθειάν του, ἐνῶ ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ κατὰ τοῦ Μαξεντίου, καὶ ὅστις ἔκτοτε δὲν παύει ν' ἀγρυπνῇ ἐπ' αὐτόν· εἶναι ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν καὶ οὐδεμιᾶς εὐκαιρίας ἀμελεῖ ἵνα τὸν δοξάξῃ καὶ ἀναφέρῃ, τί τῷ ὀφείλει. Τὴν ἐπιούσαν σχεδὸν τῆς νίκης γράφει πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀφρικῆς ὅτι τὰ συμβάντα τῷ κατέστησαν γνωστὸν «ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος τιμωρεῖ αὐστηρῶς τοὺς ὑβρίζοντας τὴν λατρείαν του καὶ πληροὶ εὐημερίας τοὺς λατρεύοντας αὐτόν». Ταῦτα δὲ ἐπαναλαμβάνει, σχεδὸν αὐταῖς λέξεσι, μέχρι τοῦ τέλους τῶν ἡμερῶν του.

Μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Λικινίου, γενόμενος μόνος κύριος ὀλοκλήρου τῆς αὐτοκρατορίας, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτύξῃ τὸ αὐτὸ θέμα πρὸς τοὺς νέους αὐτοῦ ὑπηκόους, καὶ ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ περισσότερον κύρος, ἀναφέρει τὸ παράδειγμα του· δεικνύει, τίνι τρόπῳ ἄό Θεὸς τὸν ἔλαβεν ἐκ

τῆς χειρός, ὅπως τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὰς ὄχθας τῆς θαλάσσης τῆς Βρεττανίας καὶ τῶν τόπων ἔνθα δύνει ὁ ἥλιος μέχρι τῶν ἄκρων τῆς Ἀνατολῆς». Τοιαῦτα ἐπαναλαμβάνει, οὐδέποτε ἀπαυδῶν, πρὸς τοὺς ἐθνικούς, τοὺς αἰρετικούς, τοὺς σχισματικούς τῆς αὐτοκρατορίας του, προσπαθῶν νὰ τοὺς προσηλυτίσῃ. Περὶ τὸ τέρμα τοῦ βίου γράφων πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας Σαπῶρ, ἵνα τῷ συστήσῃ τοὺς εἰς τὰ κράτη του διεσπαρμένους χριστιανούς, ἀρχίζει πάλιν νὰ περιγράψῃ τὰς δυστυχίας αἰτινες ἐπέπεσαν ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ αὐτός, οὐτινος ἀνεώχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὑπῆρξε πάντοτε εὐδαίμων, κατέστησε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του εὐτυχεῖς. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὅπερ ἀκαταπαύστως ἐπαναλαμβάνει, θεωρεῖ ἀναντίρρητον καὶ ἀκαταμάχητον, καί, ὡς βλέπομεν, νομίζει ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ προστρέξῃ εἰς ἄλλο, ἵνα ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμά του καὶ γίνῃ χριστιανὸς ὡς αὐτός.

Ἐθεώρησα πρέπον νὰ παραθέσω τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν λόγων του, ἐπειδὴ μοὶ ἐφάνησαν λύοντα τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα. Δύνανται πρὸ πάντων νὰ χρησιμεύσωσιν ἡμῖν ὑπὸ δύο ἐπιφύσεις. Κυρίως δεικνύουσι καθαρῶς, κατὰ ποῖον τρόπον ἦτο χριστιανὸς ὁ Κωνσταντῖνος. Δὲν ἦτο ἐκ τῶν ψυχῶν ἐκείνων τῶν πασχουσῶν ἐξ ἀβεβαιότητος, αἰτινες ἤρχοντο νὰ ζητήσωσιν ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ βεβαίαις πεποιθήσεις· δὲν εἰλικύσθη προσέτι ὡς τόσοι ἄλλοι πρὸς τὴν νέαν πίστιν ὑπὸ τῆς ὠραιότητος τῶν ἠθικῶν δοξασιῶν τῆς ἢ τῆς συμπαθείας ἢ τῆς αἰσθανόμεθα πρὸς δυστυχεῖς ὑφισταμένους γενναίως ἄδικον διωγμὸν· τὴν προτίμα τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ θρησκείας διὰ τὸν μόνον λόγον ὅτι τῷ ἐφαίνετο ἀμείβουσα ἐλευθεριώτερον τοὺς λάτρεις αὐτῆς, καὶ δὴ ἀμείβουσα αὐτοὺς εἰς παρόντα καὶ ἐπίγεια ἀγαθὰ, ἅτινα πιθανῶς τὸν ἐνδιέφερον περισσότερο ἢ αἱ μεμακρυσμένα εὐτυχία τῆς ἄλλης ζωῆς. Ὁμολογῶ ὅτι ταῦτα εἶναι αἰσθήματα μέτρια, ἐξ ὁλοκλήρου στερούμενα ὕψους καὶ ἀφιλοκερδείας· ἢ ζέσις ὅμως μεθ' ἧς τὰ ἐκφράζει, καὶ ἢ ἐπιμονὴ μεθ' ἧς τὰ ἐπαναλαμβάνει, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἦν ἐνδομύχως πεπεισμένος. Ἡ ὁμιλία αὐτοῦ, ὅταν τὰ ἀναπτύσῃ, οὐδέποτε εἶναι ὁμιλία ἀδιαφόρου ἢ ὑποκριτοῦ θεάτρου· βλέπομεν ὅτι λέγει ἀληθῶς ὅ,τι σκέπτεται. Δυνατὸν ὁ χριστιανισμὸς του νὰ φαίνεται ὑλικὸς καὶ σκαιός, ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα ἦν εἰλικρινής. Τοῦτο νομίζω ἀναμφίβολον. Τὸ ἄλλο συμπέρασμα ὅπερ δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων δὲν ἔχει μικρότεραν σπουδαιότητα, διότι φρονῶ ὅτι ἐπιτρέπουσι

ταῦτα νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν διήγησιν τῶν ιστοριογράφων τῆς ἐκκλησίας περὶ τῆς προσελεύσεως αὐτοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Νομίζει τις πράγματι ὅτι μετεχειρίζετο, ἵνα προσηλυτίσῃ τοὺς ἄλλους, τὰ μέσα ἅτινα προσηλύτισαν αὐτόν. Τοῖς ἔλεγεν ἀναμφιβόλως ὅ,τι εἶχε διανοηθῆ, ἵνα πείσῃ ἑαυτόν, καὶ ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶμεν τὰς προτροπὰς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν ἄλλων ὡς εἶδος ἐκμυστηρεύσεως τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἱστορίας. Ὅθεν συμπεραίνω ὅτι δὲν ἠπάτησεν ἡμᾶς ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρων τοὺς συλλογισμοὺς διὰ τῶν ὁποίων κατῴρθωσεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ πείσῃ ἑαυτόν ὅτι ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν ἦν ὁ ἀληθὴς θεός, ἀφοῦ τοὺς αὐτοὺς μετεχειρίσθη αὐτὸς καθ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον, ἵνα πείσῃ τοὺς ἄλλους.

GASTON BOISSIER

(Μετῆφράσθη ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ *Μαρίας Ἀθανασιάδου*).

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ 18ΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ Κ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΑ Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΑ

Σεβαστέ μοι φίλε,

Ἡ ἐν τῇ Χρυσολίδι (τ. Ε', σ. 313—317) «περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ιη' αἰῶνος ἐν Ἀθήναις σχολείων» ὑμετέρα διατριβή, ἃν καὶ παρῆλθον τριάκοντα καὶ πέντε ἤδη ἔτη ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως καὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς, μένει μέχρι τοῦδε ὡς μοναδικὴ πολυτίμος συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς διαδόσεως τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς κατοχῆς αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν εἶδον μετ' ἐκείνην ἑτέραν τινὰ πληρεστέραν διατριβὴν· καθὰ δὲ γνωστόν, καὶ ὁ σεβάσμιος καθηγητὴς κ. Μ. Παράνικας οὐδὲν προσέθετο ἐν τῷ ἰδίῳ Σχεδιάσματι (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 99—101), ἀρκεσθεὶς νὰ μεταδώσῃ δι' αὐτοῦ ὅσα ὑμεῖς εἶχατε διδάξει περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολείων· ἀγνοῶ δὲ προσέτι καὶ ἂν ἐξεδόθη που τὸ παρὰ τῷ Προκοπίῳ Πιπτάκη χειρόγραφον, ἐξ οὗ ὑμεῖς εἶχατε λάβει τὰς εἰδήσεις τὰς ἀμέσως ἀναφερομένας εἰς τὴν σύστασιν ἐν Ἀθήναις σχολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἱερομονάχου Γρηγορίου τοῦ Σωτήρη, τοῦ προχειρισθέντος εἶτα μητροπολίτου Μονεμβασίας. Βασιζόμενος λοιπὸν εἰς μόνην τὴν ὑμετέραν διατριβὴν καὶ νομίζων ὅτι προξενεῖ ὑμῖν χαρὰν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ διςσαφηνίσῃ τὰ ἐν ἐκείνῃ σημειωθέντα, λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν σημειώσεις τινάς, αἵτινες φαίνονται νὰ διαφωτίζωσιν ἀρκούντως τὴν ἀπὸ τοῦ 1728ου μέχρι τοῦ 1753ου ἔτους ἱστορίαν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς.

Ἀνακοινῶ λοιπὸν ἐν πρώτοις τὸ ἀντίγραφον τοῦ πατριαρχικοῦ σιγίλλιου, δι' οὗ Γρηγόριος ὁ Σωτήρης ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν ἐν Ἀθήναις σχολεῖον. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο εὑρον ἐγὼ ἀντιγεγραμμένον ἐν τῷ 73ῳ κωδίκι τῆς ἐν Μηλέαις βιβλιοθήκης (φύλ. 4—7), καὶ μολονότι δὲν εἶναι σημειωμένον ἐκεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδόντος αὐτὸ οἰκουμένου πατριάρχου, οὐχ ἦττον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως αὐτοῦ (1738) ἀσφαλῶς ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐδόθη τοῦτο Γρηγορίῳ τῷ Σωτήρῃ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Παΐσιου τοῦ Β'. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ

σιγίλλιον φανερώνει τὸν σκοπὸν τῆς σχολῆς τοῦ Γρηγορίου· κατὰ τοῦτο ἀφιερῶθη αὐτῇ τῇ ὀρθοδόξῳ τῶν Ἀθηναίων κοινότητι καὶ ἦτο προηγμένη μέχρι τοῦ βαθμοῦ τελειοτάτου γυμνασίου· ὠφείλε δὲ νὰ ὀνομάζηται ἐπισημῶς «Κοινὸν καὶ δημόσιον Σχολεῖον καὶ Φροντιστήριον» ἑλληνικῶν ἅμα τε καὶ κοινῶν μαθημάτων· ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι θὰ ἐδίδασκον ἐκεῖ πολλοὶ ὁμοῦ διδάσκαλοι. Τὸ σιγίλλιον τοῦτο ἔχει κατὰ λέξιν οὕτως·

«Ἄξιον ὄντως καὶ δίκαιον οὐχ ἦττον εἰπεῖν καὶ ἀναγκαῖον συνιστᾶν καὶ κρατύνειν κρεῖττονι καὶ ὑπερεχούσῃ τῆς Ἐκκλησίας δυνάμει καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι τε καὶ δεφεντεύειν σθένει παντὶ τοῦς τῶν Ἐκκλησιῶν προϊσταμένους ἅπαντα τὰ θεοφιλῆ καὶ χριστιανικὰ ἔργα τε καὶ σπουδάσματα καὶ καλλιεργήματα, ὅσα ἐν διαφόροις καιροῖς κατὰ θεῖον σκοπὸν καὶ ζῆλον ἐπαινούμενον ἀρετῆς παρὰ τῶν εὐσεβῶν ἐξεργάζεται, πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν καὶ αὐξήσιν καὶ ἐπίδοσιν ἀφορῶντα τοῦ ἡμετέρου Γένους· τούτῳ γὰρ τῷ τρόπῳ, δηλονότι τῆς ὑπεροχικῆς ἀντιλήψεως δεφεντεύσεως τε καὶ ἐπισυστάσεως, τὰ τε καλὰ συντηρεῖται διὰ παντός ἀμετάπτωτά τε καὶ διαϊωνίζοντα τῇ παρατάσει τοῦ χρόνου καὶ ἡ τῶν εὐσεβῶν διεγείρεται προθυμία πρὸς ἐργασίαν ἀεὶ τῶν ἐνθέων ἔργων καὶ ἐπαινουμένων φιλεργημάτων, δι' ὧν ἡ ψυχικὴ σωτηρία σφίσι ἐπιμνηστεύεται. Τῶν δ' αὖ ὁμολογουμένως ὄντων καλῶν ἐν τῷ μετὰ σώματος τῷδε βίῳ, ὅτι ἡ σοφία καὶ παιδεία Κυρίου ἀσυγκρίτως πάντων ὑπερανέστηκε καὶ πολλῷ τῷ μέσῳ πλεονεκτεῖ, εὐδηλον δήπουθεν πᾶσι τοῖς εὖ φρονοῦσι· διὸ καὶ «μακάριος ἄνθρωπος ὃς εὖρε σοφίαν καὶ θνητὸς ὃς εἶδε φρόνησιν» τὸ ἱερόν φησι λόγιον· δι' αὐτῆς γὰρ καὶ ἄνθρωπος πέφυκε καὶ εἰκὼν Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος λέγεται. Ταῦτά τοι καὶ ὅσοι τῶν εὐσεβῶν τῷ ἀξιεράστῳ τουτῷ χρήματι τῆς θεοπαραδότου καὶ θεοπαρέδρου σοφίας κατὰ τὸ δυνατόν συνεργοῦσι καὶ οἰφθήτινι τρόπῳ πρὸς τὴν σύστασιν αὐτοῦ καὶ ἐνέργειαν ἐπίδοσιν τε καὶ αὐξήσιν σπουδῆν κατατίθενται καὶ ζῆλον ἐνδείκνυνται μεγάλων ἐπαίνων καὶ ἀντιμισθιῶν παρὰ τε Θεῷ καὶ ἀνθρώποις ἐπάξιοι κρίνονται· καὶ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἐγχειρήματα καὶ σπουδάσματα, ὡς καθ' ὑπέρτερον λόγον θεοφιλῆ καὶ ψυχοσωτήρια τυγχάνοντα, προσκομιζόμενα καὶ ἐμφανιζόμενα κατὰ καιροὺς τῇ ἀντιλήψει καὶ δεφεντεύσει τῆς πατριαρχικῆς περιωπῆς καὶ μεγαλειότητος τὴν πρέπουσαν ἀπολαμβάνουσι σύστασιν καὶ ἀποδοχῆν, καὶ γράμμασι πατριαρχικοῖς ἐπικυρούμενα καὶ βεβαιούμενα μόνιμον ἔχουσι τοῦ λοιποῦ καὶ ἀσφαλῆ τὴν ὑπάρξιν αὐτῶν καὶ συντήρησιν. Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ὑπέρτιμος καὶ ἕξαρχος πάσης Πελοπον-

νήσου, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς κύρ Γρηγόριος ὁ καὶ Σωτήριος κατὰ τὸ γένος ἐπικαλούμενος, ἔλθων ἤδη εἰς τὰ ὧδε σωματικῶς ἀνήγγειλε καὶ ἐδηλοποίησε τῇ ἡμῶν μετριότητι καὶ τῇ περὶ ἡμᾶς ἱερᾶ τῶν ἀρχιερέων συνόδῳ, ὅτι πρὸ χρόνων ἤδη τινῶν πρὸ τοῦ ἀρχιερατεῦσαι, ἔτι τῷ τοῦ πρεσβυτέρου σεμνυόμενος ἀξιώματι, γενόμενος ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Ἀθηνῶν καὶ ζήλῳ συσχεθεὶς θεῖῳ προήρηται καὶ βεβούληται κοινὸν τι ψυχικὸν ὄφελος τοῖς συμπατριώταις αὐτοῦ ἐξεργάσασθαι. Καὶ δὴ καταλαβὼν οἰκίαν τινα παλαιὰν κειμένην πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπονομαζομένου Μεγάλη Παναγία, καὶ ταύτην πριάμενος ἐκ βάθρων τε καὶ θεμελίων ἀνεγείρας καὶ λαμπρῶς οἰκοδομήσας ἰδίῳι ἀναλώμασι καὶ δαπάναις καὶ καλλιεργήσας αὐτήν, ἐπὶ τῷ εἶναι εὐρύχωρον ἀνάπαυσιν καὶ κατοικίαν ἱκανὴν διδασκάλων ἅμα καὶ μαθητῶν, σχολὴν ἀνέδειξε καὶ φροντιστήριον αὐτὴν ἑλληνικῶν ἅμα τε καὶ κοινῶν μαθημάτων, διορίσας καὶ διαταξάμενος παιδεύεσθαι καὶ διδάσκεσθαι ἐν αὐτῇ τοὺς τε εἰσαγωγικούς καὶ πρωτοπείρους τὰ τῆς κυκλοπαιδείας γράμματα καὶ ἐπομένως τοὺς προκεχωρηκότας καὶ ἐπίδοσιν λαβόντας γυμνάζεσθαι εἰς τὰ ἀξιώτερα μαθήματα καὶ καταρτίζεσθαι εὐφυῶς πρὸς πᾶσαν διδασκαλίαν καὶ λογικὴν μάθησιν· κατακοσμήσας τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀναθήμασί τε καὶ ἀφιέρωμασι διαφόρων βιβλίων τῶν τε θύραθεν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν διδασκάλων κατὰ τε τὴν ἑλλάδα φωνὴν καὶ λοιπὰς διαλέκτους, συντελούντων εἰς διαφόρους ἐπιστήμας καὶ λογικὰς ἐξεῖς καὶ συμποσομένων ἀπάντων μικρῶν τε καὶ μεγάλων περιήπου τὸν ἐξακοσιοστὸν ἀριθμὸν, καθὼς φαίνονται ῥητῶς καταγεγραμμένα κἀν τῷ σφισομένῳ καταλόγῳ αὐτῶν ἐν τῇ ῥηθείῃ σχολῇ· προσηλώσας ἔτι σὺν αὐτοῖς καὶ μίαν ἱερὰν εἰκόνα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἔχουσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει», ἐξησκημένην εἰς κάλλος γραφῆς θαυμάσιον. Καὶ δὴ μετὰ τὸ διεκπερᾶναι καὶ ἀπαρτίσαι καλῶς τὸ θεᾶριστον τοῦτο καὶ ἐπαινετὸν ἔργον τῆς εἰρημένης σχολῆς ἀφιέρωσε καὶ ἐπαφῆκεν αὐτὴν εἰς τὴν Κοινότητα τῶν χριστιανῶν τῆς ῥηθείσης πολιτείας καὶ πατρίδος αὐτοῦ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ εἶναι κοινὸν γυμναστήριον καὶ σπουδαστήριον παιδείας καὶ μαθήσεως διὰ προκοπὴν καὶ ὠφέλειαν τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, διορίσας καὶ ἀποκαταστήσας ἐπιστατεῖν ἐν αὐτῇ καὶ εἶναι ἐπιτρόπους καὶ κυβερνήτας καὶ φύλακας καὶ προνοητὰς τοὺς κατὰ καιρὸν χρηματίζοντας ἐπιτρόπους τῆς πολιτείας ταύτης Ἀθηνῶν εἰς διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ πολιτικῶν αὐτῶν ὑποθέσεων· ἦντινα ἀφιέρωσιν

προλαβὼν ἔκτοτε κατησφαλίσατο καὶ ἐβεβαίωσε διὰ χοτζετίου τῆς βασιλικῆς κρίσεως ἐπὶ τῷ διαφυλάττεσθαι καὶ διαμείνειν ἀνεπηρέαστον ἀναπόσπαστόν τε καὶ ἀνεκποίητον παρὰ παντὸς προσώπου συγγενικοῦ τε καὶ ἄλλοτριου εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Τανῦν δὲ βουλόμενος ἐξ ὑπερπλέου ἀσφάλειαν ποιήσασθαι μείζονα καὶ τελειωτέραν τῇ ῥηθείῃ σχολῇ, ἤξιώσε τὴν ἡμῶν μετριότητα κατοχυρῶσαι αὐτὴν καὶ διὰ γράμματος ἡμετέρου πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ. Ὅθεν τὴν αἴτησιν καὶ ἀξίωσιν τῆς αὐτοῦ ἱερότητος ὡς ἐπαινετὴν καὶ θεᾶριστον καὶ ἀποδοχῆς ἐς τὰ μάλιστα ἀξίαν εὐμενῶς ἀποδεξάμενοι ἄλλως τε καὶ περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν ἐκ τῆς ῥηθείσης σχολῆς ἐπιγινομένην ὠφέλειαν καὶ προκοπὴν τῶν ἐν αὐτῇ παιδευομένων κατὰ τὸ ἀπαραίτητον χρέος τῆς ἐκκλησιαστικῆς προνοίας καὶ ἐπισκέψεως, καθ' ἣν εἰώθαμεν τὰ πανταχόθεν προσκομιζόμενα θεοσεβῆ ἔργα καὶ φιλεργήματα τῶν φιλοθέων χριστιανῶν προνοίας ἀξιοῦν καὶ κηδεμονίας καὶ κρείττονι τῇ τῆς Ἐκκλησίας δυνάμει κατοχυροῦν, γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα ἡ διαληφθεῖσα τῶν Ἀθηνῶν σχολή, ἡ ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας καὶ συναδελφοῦ ἡμῶν κύρ Γρηγορίου τοῦπίκλιν Σωτήρη ἐκ βάθρων ἀνεγερθεῖσα καὶ κειμένη πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπικεκλημένου Μεγάλη Παναγία, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ οἰκημάτων καὶ μετὰ τῶν ἀφιερωθέντων καὶ προσηλωθέντων αὐτῇ βιβλίων ἀπάντων καὶ μετὰ τῆς ῥηθείσης εἰκόνης τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα εἶη καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται κοινὸν καὶ δημόσιον σχολεῖον καὶ φροντιστήριον ἀφιερωμένον τῇ Κοινότητι τῶν χριστιανῶν τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ διδάσκεσθαι καὶ παιδεύεσθαι ἐν αὐτῇ τοὺς προσφοιτῶντας χάριν διδασκαλίας καὶ μαθήσεως νέους καὶ διατρέβειν καὶ οἰκεῖν ἐν αὐτῇ διδασκάλους ἅμα καὶ μαθητὰς κατὰ τὴν προγεγενημένην ἀφιέρωσιν καὶ προσήλωσιν καὶ τὸν διορισμὸν ὑπὸ τῆς αὐτοῦ ἱερότητος, ὥστε δηλαδὴ τοὺς κατὰ καιρὸν ἐκλεγομένους καὶ διοριζομένους ἐπιτρόπους τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν εἰς διοίκησιν τῶν κοινῶν αὐτῶν ὑποθέσεων αὐτοὺς τούτους εἶναι καὶ ἐπιτρόπους διοικητὰς τε καὶ κυβερνήτας καὶ ἐφόρους καὶ κηδεμόνας καὶ τῆς ῥηθείσης σχολῆς, προνοουμένους καὶ ἐπιμελουμένους τῆς συστάσεως καὶ διαμονῆς φυλακῆς τε καὶ συντηρήσεως αὐτῆς, καὶ μηδένα πώποτε τολμᾶν ἐπιβάλλειν χεῖρα αὐτῇ πλεο-

νεκτικῶς, ἢ μετακινήσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ εἶναι κοινὸν φροντιστήριον, ἢ θελήσαι ἀντιποιηθῆναι αὐτῆς ἢ συγγενικῶ δικαίῳ, ἢ οἰφδῆτινι ἄλλῳ λόγῳ καὶ τρόπῳ, ἢ τῶν ἐν αὐτῇ βιβλίων καὶ λοιπῶν πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων τὸ παράπαν ἐφάσθαι, ἀλλὰ μένειν ταῦτα πάντα ἀνεκποίητα καὶ ἀναφαίρετα ἐς τὸ παντελὲς παρὰ παντός προσώπου, μόνους δὲ τοὺς ἐν τῇ σχολῇ διατρίβοντας καὶ γυμναζομένους διδασκάλους ἅμα καὶ μαθητὰς ἔχειν τὴν χρῆσιν καὶ ἀνάγνωσιν τῶν εἰρημένων βιβλίων, φυλαττομένων ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν εἰρημένων κοινῶν ἐπιτρόπων. Ὅς δ' ἂν τις ὀψέποτε βουλευθῆ ἢ τὴν σχολὴν ταύτην ἀνατρέψαι καὶ μετακινήσαι καὶ ἰδιοποιηθῆναι, ἢ τῶν ἐν αὐτῇ πραγμάτων καὶ βιβλίων καὶ ἀφιερωμάτων ἀρπάσαι καὶ νοσφίσασθαι καὶ ἀπαλλοτριῶσαι αὐτῆς πολὺ ἢ ὀλίγον τι καὶ βλάβην ἠντιναοῦν προξενῆσαι τῷ εἰς κοινὴν τοῦ Γένους ὠφέλειαν συγκροτηθέντι τούτῳ φροντιστηρίῳ, ἀπεναντίας φερόμενος τοῖς ἐν τῷ παρόντι συνοδικῶς ἀποφανθεῖσιν, ὁ τοιοῦτος, ὁποῖας ἂν εἴη τάξεως καὶ βαθμοῦ, ἀφωρισμένος εἴη παρὰ τῆς μακαρίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιου καὶ ἀδαιρέτου τριάδος, τοῦ ἐνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικος καὶ ἐνοχος τοῦ πυρός τῆς Γεέννης. Ὅθεν εἰς ἐνδειξιν καὶ διηνεκῆ καὶ μόνιμον ἀσφάλειαν καὶ παράστασιν τῆς γενομένης ἀφιερώσεως τῆς ῥηθείσης σχολῆς τῇ πολιτείᾳ Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ἀνωτέρω διορισμὸν ἀπελύθη καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῷ διαληφθέντι ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Μονεμβασίας καὶ συναδελφῷ ἡμῶν κύρ Γρηγορίῳ. Ἐν ἔτει αψκη^α, ἐν μηνί Φεβρουαρίῳ».

Ἐκτός τοῦ σιγιλίου τούτου εὑρον ἐν τῇ Μηλεωτικῇ βιβλιοθήκῃ καὶ ἓνα κώδικα συναποτελούμενον ἀποκλειστικῶς ἐκ πρωτοτύπων ἢ αὐτογράφων οὐκ ὀλίγων ἐπιστολῶν διαφόρων ὀνομαστῶν διδασκάλων τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, καὶ δὴ καὶ Ἀθηναίων. Ὁ κώδιξ οὗτος εἶναι πολύτιμος διὰ τὸν θελοντα νὰ ἀσχοληθῆ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν τότε σχολείων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ συνέπειαν δὲ εἶναι ἄξιος ἐκδόσεως ὡς ἔχει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Κατὰ τὴν ἀρίθμησίν μου ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ 104 ἐπιστολαί, καὶ ὡς φαίνεται ταύτας πάσας συνέλεξε καὶ συνήνωσεν εἰς τῶν παλαιῶν διδασκάλων τῆς ἐν Ἀθήναις κοινῆς σχολῆς, ὁ ἀγνώστου εἰς ἐμὲ καταγωγῆς Ζαχαρίας, ἀλλὰ περιβόητος ἐν τῷ 18^ῳ αἰῶνι διδάσκαλος τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὄρους ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ

ἰδίᾳ τῆς Μακρυνίτζας, τῆς Ζαγοράς καὶ τῶν Μηλεῶν. Τῷ κώδικι τούτῳ ἐπέθηκα τὸν 26^{ον} ἀριθμὸν, περιέγραψα δ' αὐτὸν ἐν τῷ προσεχῶς τυπωθησομένῳ καταλόγῳ τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' ἐμοῦ ἐν Μηλείαις ἔτει 1896^ῳ ἑλληνικῶν χειρογράφων. Λυπηρὸν εἶναι ὅτι ἡ ἐκεῖ ὀλιγοήμερος διατριβὴ μου ἐγένετο ἀφορμὴ τοῦ νὰ μὴ δυνηθῶ νὰ διεξέλθω πάσας τὰς ἐπιστολάς ἐκείνας καὶ οὕτως ἢ ἀντιγράφω ἢ κατὰ συντομίαν περιστείλω τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐν τισὶ σελίσιν, αἵτινες θὰ ἤρκουν εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ τις, ὅποσον αἱ εἰρημένα ἐπιστολαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ προαγάγῃσι τὰς ἡμετέρας γνώσεις περὶ τῆς παρ' ἡμῖν καταστάσεως τῆς παιδείας ἐν τῷ 18^ῳ αἰῶνι. Τέλος ὁμῶς καὶ αἱ ὀλίγα περὶ αὐτῶν ἐν τῷ καταλόγῳ μου σημειώσεις ἀρκοῦσι πρὸς τὸ παρὸν νὰ ποδείξωσιν ἐν σμικρῷ, ὅτι ἐν σχέσει πρὸς τὰς Ἀθήνας αἱ ἐν Μηλείαις πρωτότυποι ἐπιστολαὶ διαφωτίζουν ἀρκούντως τὴν ἱστορίαν τοῦλάχιστον τῆς τοῦ Γρηγορίου σχολῆς.

Ἐν τῇ ἡμέτερᾳ διατριβῇ (σ. 314) λέγεται ὅτι πρῶτος μετὰ τὸν Γρηγόριον ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ διδάσκαλος ὑπῆρξε Παῦλος ὁ Ἰθακήσιος τοῦτο δὲν βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ἐν Μηλείαις κώδικος, διότι ἐν αὐτῷ κεῖται μίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου Δήμου Χατζῆ Β: ἐπιστολῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, γεγραμμένῃ τῇ 26 Ἰανουαρίου καὶ διευθυνομένη τῷ συμμαθητῇ αὐτοῦ καὶ τότε ἐν Ἀρτῇ διδασκάλῳ Παύλῳ τῷ Ἰθακησίῳ ὁποῦθεν εἶναι φανερόν, ὅτι μετὰ τῆς εἰς ἀρχιερεῖα τοῦ Γρηγορίου χειροτονίας καὶ τοῦ 1729^{ου} ἔτους ἄλλος τις νῦν ἀγνωστος ἡμῖν καὶ οὐχὶ ὁ Παῦλος ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις. Ὁ Παῦλος ἀναμφιβόλως προσεκλήθη εἰς Ἀθήνας ἔτει 1729^ῳ τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιοι ἐκ τῶν Μηλεωτικῶν ἐπιστολῶν, ὅτι οὗτος ἐδίδασκεν ἐκεῖ ἔτει 1730^ῳ. Εἰς Γεώργιος Ἰωάννου Λάμαρης ἔγραψε τότε (9 Νοεμβρίου καὶ 22 Μαρτ. 1730) ἐπιστολὰς «τῷ ἑλλογιμωτάτῳ τοῦ ἐν Ἀθήναις Φροντιστηρίου καθηγητῆ» Παύλῳ· καὶ Παῖσιος δὲ μετωνομασθεὶς ὁ Παῦλος οὗτος φαίνεται διδάσκων αὐτόθι ἔτει 1740^ῳ, διότι ἐν τούτῳ τῷ ἔτει εἰς Ἱερόθεος [πιθανῶς ὁ Δενδρινός] ἔπεμψε γράμμα «Παῖσιῳ διδασκάλῳ Ἀθηναίῳ». Πιθανῶς ἄμεσος αὐτοῦ διάδοχος, ἢ ἂν μὴ τοῦτο ἀλλὰ συνδιδάσκαλος, ὑπῆρξεν ἐν Ἀθήναις ὁ ἡμέτερος ἱερομόναχος Ζαχαρίας, πρὸς ὃν αὐτόθι διδάσκοντα ἔπεμπεν ἐκ Πάτμου γράμματα Ἐφραίμ ὁ Ἀθηναῖος (27 Ἰουν., 25 Ἰουλ., 11 Αὐγ. 1740 καὶ 24 Μαρτ. 1741). Πόσον χρόνον διήρκεσεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ζαχαρίου ἐν Ἀθήναις, δὲν εἶναι φανερόν ἐκ τῶν σημειώσεών μου· ἀλλ' ὁ Ἐφραίμ τῇ 21 Φεβρ. 1743 γράφει ἐκ Λευκωσίας τῷ διδασκάλῳ Ζαχαρίᾳ «εἰς Βῶλον ἢ ὅπου εὐρίσκεται» καὶ ἦτο

τότε πράγματι διδάσκαλος ἐν Βώλῳ. Ἐν τῇ Μηλεωτικῇ βιβλιοθήκῃ ὑπάρχει εἰς κώδιξ, ὃν ὑποθέτω γεγραμμένον διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ζαχαρίου. Ἐν αὐτῷ περιέχονται θέματα πρὸς ἐξάσκησιν μαθητῶν εἰς τὸ γράφειν ἑλληνιστὶ καὶ εἰς γλῶσσαν κοινήν, ὧν ἡ σύνταξις ἤρξατο ἔτει 1739^ω ἐν Ἀθήναις καὶ ἂν ταῦτα εἶναι πράγματι τῆς χειρὸς τοῦ Ζαχαρίου, τότε οὗτος θὰ ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ 1739—1742^{ου} ἔτους ὡς ἀπλοῦς διδάσκαλος καὶ οὐχὶ ὡς καθηγητῆς (=διευθυντῆς) ὑπὸ τὸν Παίσιον Ἰθακῆσιον καὶ τὸν Βησσαρίωνα [Ῥουφον]. οὗτος δὲ ὁ Βησσαρίων ἐξεβλήθη ἐκ τῆς σχολῆς ἔτει 1742^ω καὶ εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ προσεκλήθη εἰς Δημήτριος, ἀναμφιβόλως δὲ ὁ ἐν τῇ ἡμετέρῃ διατριβῇ μνημονευόμενος Δημήτριος Βόδας, εἰς οὗ τὴν ἐν τῇ σχολῇ διεύθυνσιν πρέπει νὰ διακριθῶσι δύο διάφοροι περίοδοι χρονικαί. Τοῦ Δημητρίου τούτου ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἐν Μηλείαις χειρογράφων (κῶδ. 26^{ης}) πολυάριθμοι πρὸς τὸν Ζαχαρίαν ἐπιστολαί, καὶ μίᾳ τούτων (20 Μαΐου 1743) ὀρίζει τὸν χρόνον τῆς εἰς Ἀθήνας προσκλήσεως αὐτοῦ. Γράφει λοιπὸν ἐν αὐτῇ ὁ Δημήτριος ταῦτα· «Ἰσθι ὅτι χθὲς ἀμφὶ Βοιλοτὸν ἐκομισάμην Ἀθήνηθεν δύο γράμματα, τὸ μὲν Ὀκτωβρίου η' (=1742), τὸ δὲ Μαρτίου κη' (=1743) γεγραμμένον, προσκαλοῦντά με διὰ τὴν ἐκεῖσε σχολήν, ἐκβληθέντος, ὡς ἔοικε, τοῦ θαυμασίου ἀνδρὸς ἐπὶ τε δογματῶν ὀρθότητι καὶ λοιποῖς ἀρχήμασι κυρ Βησσαρίωνος». Ἡ διδασκαλία τοῦ Δημητρίου παρετάθη ἐν Ἀθήναις ἄχρι τοῦ 1753^{ου} ἔτους. Ἐν δυοῖ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ζαχαρίαν μνημονεύει ἐνός τῶν σὺν αὐτῷ διδασκάλων, τοῦ ἱερέως Ῥαφαήλ (2 Σεπτ. 1750 καὶ 28 Φεβρ. 1751)· ἐν ἄλλαις μνημονεύει τοῦ διδασκάλου Ἀθανασίου, βεβαίως τοῦ παρ' ὑμῖν ἀναφερομένου Ἀθανασίου Μπουσοπούλου· περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ περὶ τοῦ Ἀθανασίου τούτου γράφει τῷ Ζαχαρίᾳ ὁ Δημήτριος ἐξ Ἀθηνῶν ταῦτα (16 Ἰουλ. 1753)· «ὅστις (=Ἀθανάσιος) μήτε Λάρισσαν, μήτε Τύρναβον θέλει, ἀλλ' ἀπελεύσεται. . . Ἐγὼ μὲ πεντέξῃ ἡμέρας ἀποδημῶ ἐντεῦθεν καὶ ὅπου κατασταθῶ, θέλω σᾶς γράψαι». Δι' ἐτέρας ἐπιστολῆς (23 Δεκ. 1752) πληροφορεῖ, ὅτι ὁ διδάσκαλος Ἀθανάσιος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μεταγενέστεραι τοῦ 1753^{ου} ἔτους ἐπιστολαί τοῦ Δημητρίου δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μηλεωτικῷ χειρογράφῳ.

Ἴδου ὅ,τι ἠδυνήθη νὰ συλλέξω ἐν Μηλείαις, δυνάμενον πιθανῶς νὰ χρησιμεύῃ εἰς συμπλήρωσιν τῶν ὅσα ὑμεῖς εἰς νεανικὴν ἡλικίαν εἶχατε γράψαι πρῶτος περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολείων τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

Μένω μετ' ἀγάπης καὶ σεβάσμου

Ὀλοπρόθυμος φίλος

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ

Κονόκαλα τῆς Φιλανδίας, 25 Ἰουλίου 1900.

ΟΙ ΝΟΡΜΑΝΔΟΙ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑΙ

(1081—1267)

Δὲν νομιζόμεν ἄσκοπον, πρὶν ἢ τὴν ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν κατάκτησιν τῆς Κερκύρας ἀφηγηθῶμεν, νὰ προτάξωμεν τινὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πρῶτην ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἐγκατάστασιν αὐτῶν καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῖς λαῶν.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1016, ὅτε ὁ Πάπας Βενέδικτος ὁ Η', βοηθούμενος ὑπὸ διαφόρων τῆς Ἰταλίας ἐπισκόπων καὶ τῶν Γενουησίων καὶ Πισατῶν, ἐπολέμησε τοὺς εἰς Τοσκάνην εἰσβαλόντας Σαρακηνούς, ἀναφαίνονται ἐν Ἰταλίᾳ νορμανδοὶ ἱππῶται, οἵτινες ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ δελεασθέντες ὑπὸ τῶν διηγῆσεων 40 εὐγενῶν Νορμανδῶν, οἱ ὅποιοι ὡς προσκυνηταὶ εἶχον ἤδη ἐπισκεφθῆ τὴν Ἀπουλίαν, πιθανῶς ἐκ Παλαιστίνης ἐπιστρέφοντες. Εὐρόντες δὲ τὸν τόπον κατ' ἐξοχὴν εὐφορον καὶ ὠραῖον, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐνθαρρυνθέντες καὶ ὑπὸ τινος πλουσίου κατοίκου τῆς Βάρης, Μέλου καλουμένου, ὅστις ἤλπιζε τῇ βοηθείᾳ τούτων νὰ ἐπαναστατήσῃ ὀλόκληρον τὴν Ἀπουλίαν ἐναντίον τῶν κατεχόντων αὐτὴν Βυζαντινῶν καὶ Λογγοβάρδων, ἀπεφάσισαν ἐκεῖ νὰ ἐγκατασταθῶσι καὶ ἄλλους τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν νὰ προσκαλέσωσι. Διὸ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς βλέπομεν (1019) ὀλόκληρον στρατιὰν Νορμανδῶν εἰς Ἀπουλίαν ἐγκαθισταμένην, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὄσμόνδου Drengot καὶ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν του, οἵτινες ὡς μισθωτοὶ ἐναλλάξ πολεμοῦσιν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λομβαρδῶν ἢ τῶν λοιπῶν τῆς Ἰταλίας δημοκρατιῶν, μέχρις οὗ ἢ παρὰ τὰς Κάννας, πλησίον τῆς Βάρης, ἤττα αὐτῶν ἀπεδεικτίσεν αὐτούς, μόλις 10 ἐκ 250 σωθέντων.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἀντὶ ν' ἀποθαρρύνῃ αὐτοὺς τούναντίον ὑπῆρξεν ἀφορμὴ ὅπως ἡ μικρὰ αὐτῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἀποικία αὐξήσῃ. Πράγματι βλέπομεν μετ' οὐ πολὺ καὶ δὴ περὶ τὸ ἔτος 1038 πλῆθος τοιούτων ἱπποτῶν εἰσβαλλόντων εἰς Ἀπουλίαν, ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νορμανδὸν κόμητα Γουλιέλμον Drogon, υἱὸν τοῦ Ταγκρέδου τοῦ Hauteville, μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν του, Humfroy καὶ Bras de Fer.

Οὗτοι ἐνωθέντες μετὰ τῶν Βυζαντινῶν πολεμοῦσι πρὸς τοὺς κατέχον-

τας τὴν Σικελίαν Σαρακηνούς, οὓς καὶ κατὰ κράτος νικῶσι, στρέφουσι δὲ κατόπιν τὰ ὄπλα αὐτῶν κατὰ τῶν ἰδίων συμμάχων. Ἐξακολουθοῦσι τοιοιτοτρόπως πολεμοῦντες ἐπὶ μακρὸν καὶ διαμοιραζόμενοι τοὺς τόπους οὓς κατελάμβανον, ἀνακηρύξαντες κόμητα τῆς Ἀπουλίας τὸν πρωτότοκον ἀδελφὸν τοῦ Drogon Γουλιέλμον τὸν Σιδηροβραχίονα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Ἐρρίκος ὁ Γ' ἀναγνωρίζει ὡς κόμητα αὐτὸν τοῦτον τὸν Drogon.

Αἱ πρόοδοι ὅμως αὐταὶ τῶν Νορμανδῶν ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ, αἰτινες ὑπῆρξαν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ Βυζαντιακῆς κυριαρχίας, ἐφόβισαν ὡς εἰκὸς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἀνικανοὶ πλέον διὰ τῶν ὄπλων ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τῶν νέων κατακτητῶν, δολοφονοῦσι τὸν Drogon, ὃν διαδέχεται ἐν τῇ κομητείᾳ τῆς Ἀπουλίας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Humfroy.

Ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἰταλίας δεσπότες βλέποντες αὐτοὺς ἐν κινδύνῳ ἐκ τῶν νικῶν τούτων, ἀπεφάσισαν νὰ συμμαχήσωσι πάντες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ Θ', ὅστις κατορθοῖ νὰ λάβῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος στρατὸν ἰσχυρὸν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ δουκὸς τῆς Κάτω Λοθαριγγίας, Γοδοφρείδου τοῦ Πωγωνάτου (le Barbu), ὅστις ὅμως ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ νὰ ὑποστῇ τελείαν καταστροφὴν. Τῷ ὄντι τὴν 18 Ἰουνίου 1053 παρὰ τὴν πόλιν Civitella del Tronto νικῶνται οἱ σύμμαχοι κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ὧν ἡγούνται ὁ Humfroy καὶ ὁ ὁμοπάτριος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ῥοβέρτος Γουίσκάρδος. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Γερμανῶν κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὑπῆρξαν μέγισται, αἰχμαλωτίζεται δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Πάπας, ὅστις εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ παραχωρεῖ εἰς τοὺς Νορμανδοὺς ὡς τιμᾶριον πᾶσας τὰς χώρας ἅς τυχὸν εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐκυρίευσον ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Ἐν ἔτος δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Humfroy περὶ τὸ 1058 ὑποτάξαντες οἱ Νορμανδοὶ ἅπασαν τὴν Καλαβρίαν καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Ῥήγιον, ὁμοφώνως ἀνακηρύττουσι δοῦκα τῆς Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας τὸν Ῥοβέρτον Γουίσκάρδον, ὅστις ζητεῖ ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς τοιοῦτος καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Β'.

Τακτοποιήσας τὰ τοῦ δουκάτου αὐτοῦ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ, ὁ Ῥοβέρτος στρέφει τὰ κατακτητικὰ του βλέμματα πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κατεχομένην Σικελίαν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς πολιορκίας τοῦ Πανόρμου, τὸν ὁποῖον ἐπὶ 10 σχεδὸν ἔτη οἱ Σαρακηνοὶ ἀνδρείως ὑπερασπίζουσι, καὶ ὅστις τέλος κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1072 πίπτει μετὰ

λυσιπώδη ναυμαχίαν. Κυριεύσας δὲ ὁ Ῥοβέρτος καὶ ἄλλας πόλεις τῆς τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας ἄρχεται τῶν ἐπιδρομῶν αὐτοῦ καὶ κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Πάπα κατεχομένων χωρῶν, τοὺς δὲ κατακτητικούς αὐτοῦ σκοποὺς οὔτε τοῦ Πάπα αἰ κατάραι οὔτε τῶν Βυζαντινῶν αἰ ἀσθενεῖς δυνάμεις δύνανται νὰ ἐμποδίσωσι. Πράγματι: βλέπομεν αὐτὸν μεταφέροντα τὸν πόλεμον καὶ πέραν τοῦ Ἀδριατικοῦ, εἰς τὰς ἐν Ἡπείρῳ καὶ τῷ Ἰονίῳ πελάγει κτήσεις τῶν Βυζαντινῶν.

Ἡ Κέρκυρα μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀπέναντι στερεῶν πόλεων, μετὰ τὴν διανομήν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀνήκον εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος, δὲν ἦτο δὲ δυνατόν, ὅπως καὶ κατόπιν σχεδὸν πάντοτε συνέβη, νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὰς τύχας τῆς γείτονος χώρας. Ἡ γεωγραφικὴ αὐτῆς θέσις, τὸ εὐφορον τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, ἡ φύσις ὀχυρὰ αὐτῆς ἀκρόπολις, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπισύρῃσι τὴν προσοχὴν τοῦ Ῥοβέρτου, ὅστις ἐν Βρενδισίῳ εὐρισκόμενος, ἤρχισε νὰ συλλέγῃ στρατὸν ἰσχυρὸν ἐκ 30,000 μετὰ 150 πλοίων, περιμένων τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν ὅπως κατὰ τῆς Κερκύρας ἐκστρατεύσῃ. Πρὶν ἢ ὅμως ὁ ἴδιος μεταβῆ ἐκεῖ. ἀποστέλλει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βοημοῦνδον, περὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1081, μετὰ 15 πλοίων καὶ ἀναλόγου στρατοῦ, ὅπως ὑπατάξῃ τὴν Αὐλῶνα καὶ εἰ δυνατόν τὴν Κέρκυραν. Φθάσας ὁ Βοημοῦνδος εἰς Κέρκυραν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατενόησε τὸ ἀδύνατον τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τοσοῦτῳ ἀσθενῶν δυνάμεων, διὸ πάραυτα πρὸς τὸν πατέρα ἐπέστρεψεν. Ὁ Ῥοβέρτος τότε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου ἐκκινεῖ ἐκ Βρενδισίου καὶ μετ' οὐ πολὺ πλησιάζει πρὸς τὴν νῆσον, ἧς τὸ εὐφορον τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ ἐκίνησαν τὸν θαυμασμόν του¹. Διευθύνει λοιπὸν τὰ πλοῖα αὐτοῦ πρὸς τὸν λιμένα τῆς Κασσιώπης πρὸς τὰ βορειοανατολικά παράλια τῆς νήσου, καὶ ἀμαχητὶ σχεδὸν καταλαμβάνει αὐτήν· μετὰ τριήμερον δὲ λεηλασίαν ἀνα τὴν νῆσον, τὴν 22 Μαΐου 1081 κυριεύει τὴν ἀκρόπολιν τῆς Κερκύρας, ἐκ τῶν δύο κορυφῶν τῆς ὁποίας ἔκτοτε ὀλόκληρος ἡ νῆσος Κορφοὶ ἀπεκλήθη.

Καταλιπὼν ἐν Κερκύρᾳ εὐάριθμον φρουρὰν τρέπεται εἰς κατάκτησιν τῶν ἐν τῇ ἀπέναντι παραλίᾳ πόλεων μέχρι Δυρραχίου, ἔνθα διὰ ξηρᾶς ἀπέστειλε τὸν υἱὸν Βοημοῦνδον. Φθάσας καὶ αὐτὸς ἐν Δυρραχίῳ μετὰ ὀκταήμερον τρικυμιώδη πλοῦν, πολιορκεῖ τὴν πόλιν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ

¹ Ἡ Ἄννα Κομνηνοῦ εἰς τὴν διήγησιν αὐτῆς ἀναφέρει ὅτι ἡ Κέρκυρα συνεισέφερον εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον 1500 λίτρας χρυσοῦ ἑτησίως.

θαλάσσης. Ἡ εἰδησις τῆς πολιορκίας τοῦ Δυρραχίου κατετρόμαξε τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον τὸν Βοτανιάτην. ὅστις ἔβλεπε πιπτούσας τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην πάσας τὰς ἑαυτοῦ κτήσεις. Ἀμέσως λοιπὸν πέμπει 40 πλοῖα μετ' ἀναλόγου στρατοῦ καὶ συμμαχήσας μετὰ τῶν Βενετῶν ἐκδιώκει τῆς Κερκύρας καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοὺς Νορμανδοὺς (1084).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ὅστις ἀμέσως ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ στρατὸν ἀξιόμαχον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μαυρικίου, ὅπως κυριεύσῃ πάλιν τὰς ἀπωλεσθείσας χώρας, ζητήσας καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Βενετῶν, οἵτινες ὡς σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων καὶ πρότερον ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς Νορμανδοὺς. Πράγματι οὗτοι ἀποστέλλουσι στρατὸν ἰσχυρὸν μετὰ 430 πλοίων, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ δόγη Δομηνίκου Συλβίου. Ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τούτῳ ὁ Ροβέρτος κατιδὼν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, ἠγούμενος ἀξιωμαχοῦ στρατοῦ καὶ στόλου συγκειμένου ἐξ 120 πλοίων τῆς γραμμῆς καὶ ἄλλων πολλῶν μετὰ τροφῶν καὶ ἐφοδίων, καταφθάνει εἰς τὸν λιμένα τῆς Κασσιώπης, ὅπου ἐντὸς ὀλίγου καταπλεῖ καὶ ὁ στόλος τῶν συμμάχων, καὶ μετ' οὐ πολὺ πεισματώδης συνάπτεται ναυμαχία, καθ' ἣν κατὰ κράτος νικῶσιν οἱ σύμμαχοι τὸν Ροβέρτον. Οὗτος συλλέξας τὰ λείψανα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἠτοιμάζετο πρὸς νέαν ἐπίθεσιν, ἀλλ' οἱ Βενετοὶ ἰννοήσαντες τοὺς σκοπούς του, μετὰ τριήμερον ἀνακωχὴν ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Νορμανδῶν καὶ καταστρέφουσιν ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν στόλον αὐτῶν· καταλιπόντες δὲ τινὰ πλοῖα εἰς Κασσιώπην ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν, πέμψαντες τὰ ταχύτερα τῶν ἑαυτῶν πλοίων εἰς Βενετίαν, ὅπως ἀναγγείλωσι τὴν νίκην εἰς τὴν Βενετικὴν σύγκλητον. Τοῦτο μαθὼν ὁ Ροβέρτος παρὰ τινος Βενετοῦ αὐτομόλου Πέτρου Κονταρίνη τὸννομα, συλλέξας τὰ λείψανα τοῦ στόλου αὐτοῦ, διὰ τινος προσλαλιᾶς ἀνύψωσε τοσοῦτον τὸ φρόνημα τῶν στρατιωτῶν, ὥστε πάντες ὡς βεβαίαν ἐθεώρουν τὴν νίκην ἔαν καὶ πάλιν πρὸς τοὺς συμμάχους συμπλακῶσι, καταπλεύσαντες δὲ εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως Κερκύρας εὗρον ἐκεῖ μέρος τοῦ στόλου τῶν ἔχθρῶν, ἐναντίον τοῦ ὁποῦ ἐπιτίθενται. Σφοδρὸς συνήθη ἀγὼν ἀμοτέρωθεν, ἐπὶ πολλὰς δὲ ὥρας οἱ δύο στόλοι γενναίως ἐπολέμησαν, μέχρις ὅτου οἱ Βενετοὶ ἐνικήθησαν ἐκ τοῦ ἐπομένου συμβάντος· ἐπειδὴ εἶχον ἤδη ἐξαντλήσει μέγα μέρος τῶν τροφῶν αὐτῶν καὶ ἐφοδίων, τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν καθίσταντο ὀλονὲν ἐλαφρότερα, ἢ δὲ ναυμαχία ἐκ τοῦ συστάδην πλέον ἐγίνετο. ταῦτα ἔκλινον πρὸς τὸ μέρος τῶν μαχομένων στρατιωτῶν καὶ βυθίζοντο. Αἱ ἀπώλειαι τῶν συμμάχων κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην

ὑπῆρξαν σημαντικαί· ἐφονεύθησαν ἢ ἐπνίγησαν περὶ τὰς 12000, πλείστοι δὲ ἐλήφθησαν αἰχμάλωτοι, ὡς καὶ τὰ πλείστα τῶν πλοίων. Ὅπως δὲ ἐκφοβίσῃ ὁ Ροβέρτος τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, προσεφέρθη πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους κατὰ τρόπον ἀπάνθρωπον, πλὴν οὗτοι ἐδήλωσαν ὅτι ἦσαν ἔτοιμοι τὰ πάντα νὰ ὑποστῶσι ἢ νὰ φανῶσιν ἐπιόρκοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. (Νοέμβριος 1084).

Βαρῶς φέροντες τὴν ἥτταν ταύτην οἱ Βενετοὶ ἄλλον στόλον ἠτοιμάζουσι, καὶ μετ' ὀλίγον νικῶσι κατὰ κράτος τὸν Ροβέρτον εἰς Βουθρωτόν, ἀπέναντι τῆς Κερκύρας ἔνθα παρ' ὀλίγον ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἡ σύζυγος τοῦ Ροβέρτου Σιζελγάια καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γούιδος. Ὁ Ροβέρτος συλλέξας τότε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του ἐσκόπευε νὰ διαχειμιάσῃ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ὁ δριμύς χειμῶν, αἱ κακουχίαι καὶ ἡ πείνα ἀπεδεκάτισαν τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἀπώλεσαντα 10,000 ἄνδρας καὶ 500 ἵππους. Τοῦτο ὅμως δὲν ἠμπόδισεν αὐτὸν ν' ἀποστείλῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ρογήρον πρὸς κατάκτησιν τῆς Κεφαλληνίας, εἰς ἣν καὶ ὁ ἴδιος ἐμελλε νὰ μεταβῇ. Πρὶν ὅμως συναντήσῃ τὸν υἱόν, μετὰ ἑπταήμερον ἀσθένειαν ἐξέπνευσε παρὰ τὰ βόρεια παράλια τῆς Κεφαλληνίας¹.

Ἡ εἰδησις τοῦ θανάτου τοῦ Ροβέρτου ἐνέπλησεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, χαρᾶς τὸν Ἀλέξιον, ὅστις ἔσπευσε διὰ τιμῶν καὶ μεγάλων δώρων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς ἀνδρείους αὐτοῦ συμμάχους Βενετοὺς διὰ τὰς προσενηχθείσας ὑπηρεσίας, ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἐμελλε ἐπὶ πολὺ νὰ διαρκῆσῃ· πράγματι ἐν τῷ μεταξὺ κηρύσσεται ἡ πρώτη σταυροφορία, πλείστοι δὲ ἠγεμόνες ἐλάμβανον εἰς αὐτὴν μέρος, λόγῳ μὲν ὅπως ἐλευθερώσωσι τὸν τάφον τοῦ Ναζωραίου ἀπὸ τῶν ἀπίστων, ἔργῳ δὲ ὅπως κυριεύσωσι τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὴν πόλιν τοῦ Κωνσταντίνου. Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς σταυροφορίας ταύτης εὐρίσκομεν καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ροβέρτου Βοημοῦνδον, ὅστις κατὰ πρῶτον προσεποιήθη φιλίαν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν Ἀλέξιον, ὁ ὁποῖος καὶ δῶρα καὶ τιμὰς πρὸς αὐτὸν ἀπένευσε, συνθήκας δὲ συμμαχίας συνῆψαν. Φθάσας ὅμως εἰς Ἀσίαν ἠνώθη μετὰ τῶν ἀπίστων, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Κιλικίας καὶ Παμφιλίας, ἀναγκάσας τέλος τὸν αὐτοκράτορα νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀπειλουμένων χωρῶν του. Ὁ Βοημοῦνδος ἔχων ἀνάγκην συμμάχων, ἐζήτησε βοήθειαν παρὰ

¹ Ἐκτοτε φαίνεται ὅτι τὸ βορειότερον ἀκρωτήριο τῆς Κεφαλληνίας ἐκ τοῦ Ροβέρτου Γουῖσκάρδου, Φισκάρδον ἐκ παραφθορᾶς καλεῖται.

τοῦ ἐπισκόπου τῆς Πίσσης Δραγοθέρτου, ὅστις καὶ πέμπει πρὸς αὐτὸν πλοῖα μετὰ στρατοῦ, μέρος τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς παρακειμένας χώρας. Ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ φρουρὰ τῆς Κερκύρας βοηθουμένη ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀποκρούει τοὺς Πισάτας, οἵτινες ἐπιστρέφουσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἡ εἰδησις τῆς ἀποτυχίας ταύτης ἀπήλπισε τὸν Βοημοῦνδον, ἀποφασίζει δὲ οὗτος αὐτοπροσώπως νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Δύσιν πρὸς εὐρεσιν συμμάχων καὶ χρημάτων.

Ἄλλ' αἱ μὲν διὰ ξηρᾶς ὁδοῦ ἦσαν αὐτῷ κλεισταί, διὰ θαλάσσης δὲ δὲν ἐτόλμα νὰ πλεύσῃ ὡς ἐκ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων αὐτοῦ, διὸ ἐβλεπεν ἑαυτὸν ἀδυνατοῦντα ν' ἀναχωρήσῃ ἐκείθεν· κατέφυγε λοιπὸν τότε εἰς τὸ ἀκόλουθον τέχνασμα. Διέδοσαν οἱ περὶ αὐτὸν ὅτι ἀπέθανε, διασκευάσαντες δὲ πενήτημωσ ἐν τῶν πλοίων αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐκρύβη, ἤρχισαν θρηνοῦντες τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν. Τὸ πλοῖον τοῦτο, ἀκολουθούμενον ὑπὸ 13 ἄλλων, κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀντιοχείας, ὁπότεν ἀνεχώρησε διὰ Κέρκυραν (1104). Ἄμα τῷ κατάπλῳ τοῦ νορμανδικοῦ στολίσκου εἰς τὸν λιμένα τῆς νήσου, ὁ Βοημοῦνδος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν πόλιν συνοδευόμενος ὑπὸ τινων σωματοφυλάκων, παρουσιάσθη πρὸ τοῦ ἐκπλήκτου Βυζαντινοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου ὀνόματι Ἀλεξίου τοῦ ἐκ Καππαδοκίας, τῷ κατέστησε γνωστὸν τίς ἦτο, ὠμίλησε περιφρονητικώτατα περὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ποιήσῃ πάντα ταῦτα γνωστὰ εἰς τὸν κύριόν του, προσθέσας συγχρόνως ὅτι ἐνούμενος μετὰ τοῦ Ταγκρέδου, τῶν Λογγοθάρδων, τῶν Φράγκων καὶ Λατίνων, ἐλπίζει ταχέως νὰ κυριεύσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Συλλέξας στρατὸν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Βοημοῦνδος ἐπλευσε πρὸς τὸ Δυρράχιον, πλὴν μὴ δυνηθεὶς οὐδὲν νὰ πράξῃ, ὠρκίσθη πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα.

Ἀποθανόντος τοῦ Ἀλεξίου, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάννης δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ εἰς τοὺς Βενετούς οὐδὲν ἐκ τῶν παραχωρηθέντων αὐτοῖς δικαιωμάτων διὰ τὰς βοηθείας ἃς ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν προσέφερον τοῖς Βυζαντινοῖς, τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Βενετοὶ εἶχον ἤδη συμμαχήσει πρὸς τοὺς Σταυροφόρους· διὸ ἐξεδίωξαν αὐτοὺς τῆς Δαλματίας. Τὴν εἰδησιν ταύτην μαθὼν ὁ ἐκ Συρίας ἐπιστρέφων μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ δόγης Δομήνικος Μιχαήλ, λεηλατεῖ τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Πελοπόννησον, φθάσας δὲ πρὸ τῆς Κερκύρας, περὶ Αὐγούστον τοῦ 1125, πολιορκεῖ αὐτὴν καὶ πολλάκις πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς μάχεται.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα (1147) ὁ διάδοχος τοῦ Ῥοβέρτου Ῥογήρος, ὁ καὶ πρῶτος Νορμανδὸς βασιλεὺς τῆς Σικελίας, καταλαμβάνει διὰ στρατηγήματος τὴν νήσον. Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς νήσου ὑπῆρχε μονὴ τις· ἐπεμψε λοιπὸν πρὸς τοὺς μοναχοὺς πρέσβεις ὁ Ῥογήρος, μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον εἰς τινὰς ἀνδρας οἵτινες ἐμελλον νὰ ἐνταφιάσωσι τὸ σῶμα θανόντος τινὸς ἀρχηγοῦ. Ἄμα ὡς οἱ μοναχοὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας, εἰσῆλθον διὰ αὐτῶν πλείστοι ἔνοπλοι Νορμανδοί, οἵτινες εὐκόλως ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν καὶ μετ' οὐ πολὺ καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν, ἐκδιώξαντες τοὺς Ἕλληνας.

Ἡ νέα αὕτη τῆς Κερκύρας κατάληψις ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν ἐφόβισεν ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ, ὅστις πάραυτα διέταξε τὴν κατασκευὴν ἰσχυροῦ στόλου καὶ τὴν συγκρότησιν στρατοῦ ἀξιωμαχοῦ, ἀναθέσας τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Στέφανον, τὸν Κοντοστέφανον ἐπιλεγόμενον, ἐζήτησε δὲ καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Βενετῶν, οἵτινες ἀπέστειλαν αὐτῷ 52 πλοῖα ὑπὸ τὸν δόγην Πέτρον Πολάνην. Καὶ ἤρχισε μὲν ἡ πολιορκία τῆς Κερκύρας, ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ σύμμαχοι κατενόησαν τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος. Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, οἱ Νορμανδοὶ καταλαβόντες τὴν ἀκρόπολιν τῆς Κερκύρας, ὡς πρῶτον αὐτῶν μέλημα ἐθεώρησαν τὴν ἀνέγερσιν ὀχυρῶν τειχῶν· πρὶν ἢ λοιπὸν ὁ Μανουήλ ἀρχίσῃ τὴν ἐφοδον, νομίσας ὅτι ἡ παρουσία τοῦ συμμαχικοῦ στόλου εἶχε φοβίσει τὴν φρουρὰν τῆς Κερκύρας, ἔστειλε πρέσβεις ζητῶν τὰς κλειδὰς τῆς πόλεως, ἀντὶ ὁμοῦ πάσης ἄλλης ἀπαντήσεως ἢ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἤρχισε νὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ Νορμανδοὶ ὡς ἐκ τοῦ ἐπικαίρου τῆς θέσεως αὐτῶν ἐπήνεγκον μεγάλας ζημίας εἰς τὸν στρατὸν τῶν συμμάχων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ εὐρίσκετο, ὅστις κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (B', 2), εἰδείξεν ἀνδρείαν καὶ ἡρωϊσμὸν ἀπαράμιλλον. Πλὴν ματαίως ἐμάχοντο, ἅπαντα δὲ τὰ στρατηγικὰ σχέδια τοῦ Κοντοστεφάνου ἐματαιοῦντο. Τέλος ἀπεφάσισεν οὗτος τὴν κατασκευὴν μεγίστης κλίμακος, ὅπως δι' αὐτῆς ἀναβῶσι τὰ τεῖχη τῆς πόλεως· θελήσας δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅπως δώσῃ τὸ παράδειγμα εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, ν' ἀναβῆ, ἐπληρώθη θανασίμως δι' ὀγκώδους λίθου, ὃν ἐκ τῶν ἐπάλλεξων οἱ Νορμανδοὶ ἔρριψαν, κατασυντρίψαντες καὶ τὴν κλίμακα. Προαισθανθεὶς τὸ τέλος αὐτοῦ ὁ Κοντοστέφανος, φοβούμενος δὲ ὅτι ἡ ἀγγελία τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἤθελεν ἀποθαρρύνει τὸν στρατὸν, διέταξε νὰ μετακομίσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ ἑαυτοῦ πλοίου καὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν

ἔφοδον, καλέσας δὲ παρ' αὐτὸν τὸν υἱὸν Ἀνδρόνικον παρῶτρυνεν αὐτὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον, προσθέσας ὅτι λογίζεται εὐτυχῆς ἀποθνήσκων ὑπὲρ πατρίδος καὶ αὐτοκράτορος καὶ ὅτι ἀφήνει διαδόχους ἀνταξίους αὐτοῦ, οἵτινες ἂν δὲν ἐξακολουθήσωσι τὸν πόλεμον, θὰ ἐπλήρουν ἀτιμίας τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος, συνάμα δὲ ὅτι παρεκάλει νὰ ἐνταφιασθῇ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κερκύρας εἰς μνημόσυνον τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων του· ταῦτα δὲ εἰπὼν ἐξέπνευσε. Μαθόντες οἱ στρατιῶται αὐτοῦ τὸν θάνατόν του ἔπαυσαν δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὴν ἔφοδον.

Διεδέχθη δὲ τὸν Κοντοστέφανον εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ Ἰωάννης Πέρσης ὁ ἐπιλεγόμενος, ἀλλὰ μάτην καὶ οὗτος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺ τὴν πολιορκίαν. Ἀπελπισθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε στενωπότερον νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν· ἰδὼν δὲ μέρος τῆς ἀκροπόλεως ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐνόμιζεν ὅτι εὐκολώτερον θὰ ἠδύναντο οἱ στρατιῶται ν' ἀναβῶσι, προσαρμύζει μεγίστην κλίμακα, τῆς ὁποίας ἡ βᾶσις ἐστηρίζετο ἐπὶ πολλῶν πλοίων πρὸς ἀλληλα προσδεδεμένων καὶ ἠγκυροβολημένων. Ἄμα ὡς ἐτοπιθετῆ ἡ κλίμαξ αὕτη, ὁ Μανουὴλ προσκαλέσας τοὺς στρατιώτας εἶπεν· «Ὁ ἀγαπῶν τὸν βασιλέα καὶ τὴν δόξαν πρῶτος ἄς ἀνέλθῃ»· πλὴν οὐδεὶς ἐτόλμα ὡς ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ὕψους τῆς κλίμακος, ὅτε αἰφνης τέσσαρες ἀδελφοὶ Πετραλοῖφαι τοῦνομα, φραγκικῆς καταγωγῆς, πρῶτοι ὀρμῶσιν, ἀκολουθούμενοι καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, ἀψηροῦντες τὴν βροχὴν τῶν βελῶν καὶ λίθων οὗς οἱ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ἔριπτον. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ πρῶτος στρατιώτης ἐπάτει τὸ κερκυραϊκὸν ἔδαφος θραύεται ἡ κλίμαξ καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀνδρείων τούτων μαχητῶν εὗρον τὸν θάνατον. Τοιαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις τῶν Νορμανδῶν ἐπὶ τῇ θέῃ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης, ὥστε πάραυτα ἔπαυσαν τὸν ἀγῶνα· ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἔδωκε τότε τὸ σημεῖον τῆς γενικῆς ἐφόδου ἐπιχειρήσας καὶ ὁ ἴδιος ν' ἀναβῆ, ἠμποδίσθη ὁμοῦς ὑπὸ τῶν οἰκειῶν αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατεύματος. Ἔστρεψαν τότε τὰ πλοῖα αὐτῶν οἱ Βυζαντινοὶ πρὸς τὸ μέρος ἔνθα οἱ Σικελοὶ ἐμάχοντο, οἵτινες ἀναγνώρισαντες τὸν αὐτοκράτορα ἤρχισαν νὰ ρίπτωσιν ἐναντίον αὐτοῦ ὀγκωδεστάτους λίθους, ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν σταθεὶς εἰς τὸ μέσον αὐτῶν εἶπε· «Μή, μὴ πρὸς Θεοῦ προσβάλλετε τοιοῦτον ἄνδρα, ἂν δὲ πρόκειται νὰ δώσωμεν λόγον δι' αὐτό, ἐγὼ ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνην καὶ εἶμαι ἔτοιμος νὰ ὑποστῶ τὰς συνεπείας».

Ἀποκρουσθέντων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Βενε-

τῶν ἔπαυσεν ἡ κατὰ τῆς Κερκύρας πολιορκία. Μετ' οὐ πολὺ ὁμοῦς ἐπῆλθε ῥῆξις εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων, ἣν ἀδύνατοῦσι νὰ περιστείλωσιν οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, τούναντίον δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήφθησαν τὰ πνεύματα ἀμφοτέρων, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ λαβόντες τὰ ὄπλα ἐξεδίωξαν τοὺς Βενετούς, οἵτινες ἀποχωρήσαντες τοῦ λιμένος τῆς νήσου συνελθόν καὶ ἔκαυσαν πλοῖα τινὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐρχόμενα εἰς ἐπικουρίαν, χλευάσαντες διὰ γελοίων παραστάσεων τὸν αὐτοκράτορα· οἱ Βυζαντινοὶ ὁμοῦς βλέποντες ἑαυτοὺς ἀδυνατοῦντας νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ὕβριν ταύτην, στέλλουσι πρέσβεις πρὸς τοὺς Βενετούς, οἵτινες ἐντὸς ὀλίγου ἐπιστρέφουσιν εἰς Κέρκυραν.

Συμφιλιωθέντων τῶν συμμάχων, μετὰ τὴν ἄφιξιν ἐπικουριῶν ἤρχισεν ἐκ νέου ἡ κατὰ θάλασσαν πολιορκία τῆς πόλεως, ἀλλ' ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ ἐπίκαιρος τῶν πολιορκουμένων θέσις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀντέχωσιν ἐπὶ μακρὸν ἐναντίον τῶν ἐπανειλημμένων ἐφόδων τῶν ἐχθρῶν, διὸ ἀπελπισθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου ἀπεφάσισε νὰ περιμεῖνῃ ἐκεῖ, μέχρις οὐ οἱ κάτοικοι ἀναγκασθῶσιν ὑπὸ τῆς πείνης νὰ παραδοθῶσι. Πράγματι μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινῶν οἱ Νορμανδοὶ πέμπουσι πρέσβεις πρὸς τὸν Μανουὴλ προτείνοντες νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τοῦ φρουρίου μετὰ τὰς τιμὰς τοῦ πολέμου. Ἡ εἶδησις αὕτη προξένησε χαρὰν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις κατ' ἀρχὰς προσεποιήθη ὅτι ἦτο ἄκαμπτος, ἀλλ' ὡς οἱ πρέσβεις πρὸ αὐτοῦ παρουσιάσθησαν, ἐγένοντο δεκτοὶ μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν, παρῶτρυνεν δ' αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ νὰ μείνωσιν ἐν Κερκύρᾳ· πράγματι δὲ πολλοὶ τούτων ἔμεινον ἐκεῖ, τῶν λοιπῶν εἰς Σικελίαν ἀναχωρησάντων.

Ἀποβίβασθεις εἰς τὴν πόλιν ὁ Μανουὴλ ἐθαύμασε τὸ ὄχυρόν τοῦ φρουρίου αὐτῆς καὶ συνεχάρη τοὺς γενναίους αὐτοῦ ὑπερασπιστάς. Ἀφήσας δὲ ἰσχυρὰν φρουρὰν ἐκ Γερμανῶν μισθοφόρων, ἀπέπλευσε πρὸς τὴν Αὐλῶνα.

Ἐλευθερωθείσης τῆς νήσου ἀπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ συνθήκης γενομένης μετὰ τοῦ Ρογήρου, ὁ αὐτοκράτωρ διώρισε κυβερνήτην τῆς νήσου τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ καὶ χήραν τοῦ Κοντοστεφάνου, δούς ὡς σύμβουλον αὐτῇ τὸν μητροπολίτην τῆς νήσου Γεώργιον, ἄνδρα συνετὸν καὶ μεγάλης διοικητικῆς ἱκανότητος.

Ἀναχωρήσας ἐκ Κερκύρας ὁ Μανουὴλ διηυθύνθη εἰς Ἰταλίαν καὶ ἤρχισε τὴν ὀχύρωσιν τῶν κτήσεων αὐτοῦ, φοβούμενος νέας τῶν Νορμανδῶν ἐπιδρομὰς.

Τὴν Κέρκυραν ὁμοῦς, εἴτε διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ,

εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου ἐμπιστοσύνης δι' ἣς περιέβαλλε τὸν Γεώργιον, ἀφῆκεν ὡς εὖρε· τοῦτο μαθὼν ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ Φρειδερίκος Βαρβαρόσας ἠτοιμάζετο, περὶ τὸ 1166, νὰ πλεύσῃ ἐναντίον τῆς νήσου. Ἰδὼν δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ὅτι τῷ ἦτο ἀδύνατον διὰ τῶν ὄπλων νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν ἐκστρατεύοντα κατὰ τῆς Κερκύρας, διὰ τοῦ Γεωργίου ἔγραψε παρακαλῶν νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τοιαύτην ἄδικον ἐκστρατείαν· οἱ δὲ λόγοι τοῦ Γεωργίου πράγματι ἔπεισαν αὐτὸν περὶ τούτου.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ μέχρι τῆς 27 Μαΐου 1267, ὅτε ἡ νῆσος διὰ τῆς ἐν Βιτέρβω συνθήκης περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Ἀνδηγαυικοῦ (Charles d'Anjou), ἐπηκολούθησαν πλείστοι ἀγῶνες μεταξὺ Βυζαντινῶν, Νορμανδῶν καὶ Βενετῶν πρὸς κατάληψιν τῆς νήσου. Τέλος δὲ μετὰ βραχεῖαν διαμονὴν τῶν Ἀνδηγαυῶν κατέλαβον τὴν νήσον οἱ Βενετοί, ἡ δὲ σημαία τῆς Γαλινοτάτης Δημοκρατίας ἐκυμάτισε ἐπὶ τῶν Κερκυραϊκῶν ἐπαλξεῶν ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας.

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. Ε. ΚΕΦΑΛΑΣ

ΤΑΞΕΙΔΙΟΝ ΑΓΓΛΟΥ ΕΙΣ ΑΠΗΓΟΡΕΥΜΕΝΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ

Ὡς κολοσσαία ἀκρόπολις ὑψοῦται ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἀσίας ὑπερθεῖν τῶν κύκλῳ πεδιάδων ὀροπέδιον τετράκις μεγαλύτερον τῆς Γαλλίας, πτωχὸν καὶ ἔρημον, περιστοιχούμενον ὑπὸ γιγαντιαίων ὄρεων, τῶν ὑψηλοτέρων τῆς Γῆς. Ἄνεμοι σφοδροὶ ἐγείρουσιν ἐκεῖ ἀτελευτήτους στροβίλους κονιορτοῦ καὶ χιόνος, ὁ δὲ ἀήρ εἶναι τόσον ἠραιωμένος, ὥστε τὰ ζῶα πίπτουσιν ἐνίοτε κεραυνόπληκτα ὡς δηλητηριασθέντα. Μόλις ποῦ καὶ ποῦ ἀνευρίσκει τις ξηρούς τινας θάμνους. Εἶναι τὸ Θιβέτ, ἡ ἱερά τοῦ Βουδδισμού γῆ.

Ὁχυρούμενον ὑπὸ φοβεροῦ φραγμοῦ χιόνων καὶ πάγων, οἵτινες πανταχόθεν τὸ περιβάλλουσιν ὡς ἀκτινοβόλος πανοπλία, μένει ἀπρόσιτον εἰς τοὺς ξένους, χάρις εἰς τὸν φανατισμὸν τῶν Λαμῶν, τῶν ἱερέων τοῦ Βουδδα, τῶν ὁποίων ἡ ἀπεριόριστος καὶ δεσποτικὴ ἐξουσία ἀποστέρει πᾶσαν συνάφειαν πρὸς τὸν πολιτισμὸν, διότι γνωρίζουσιν ὅτι οὗτος θὰ κατενέγκῃ καίριον τραῦμα κατὰ τῆς δυνάμεώς των. Ἀρχηγὸς τοῦ βουδδισμού εἶναι ὁ Δαλαὶ Λάμας, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν μᾶλλον προηγμένων ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ καὶ ὦν συγχρόνως βασιλεὺς καὶ θεός. Οὕτως ὦν ἀπόλυτος κύριος, ἐξαρτᾶται δ' ὅμως ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κίνας, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι.

Οὐδεις ξένος ἐπεσκέφθη ἀπὸ πεντηκονταετίας τὴν πελωρίαν ταύτην χώραν, τὴν μείνασαν ἔξω τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῆς ὁποίας τὸν πληθυσμὸν δύναται τις νὰ ἐκτιμήσῃ εἰς δύο καὶ πλέον ἑκατομμύρια. Οἱ τελευταῖοι Εὐρωπαῖοι οἵτινες ἐπεσκέφθησαν τὴν Λάσσαν, τὴν ἱεράν καὶ μυστηριώδη πρωτεύουσαν τοῦ Θιβέτ, ἦσαν οἱ δύο Γάλλοι ἱεραπόστολοι Hue καὶ Gabet· ἕκτοτε ὅμως ἡ ἐπιβλεψὶς ἐδιπλασιάσθη καὶ ὄλαι αἱ προσπάθειαι τολμηρῶν ἐξερευνητῶν ἀπέβησαν μάταιαι.

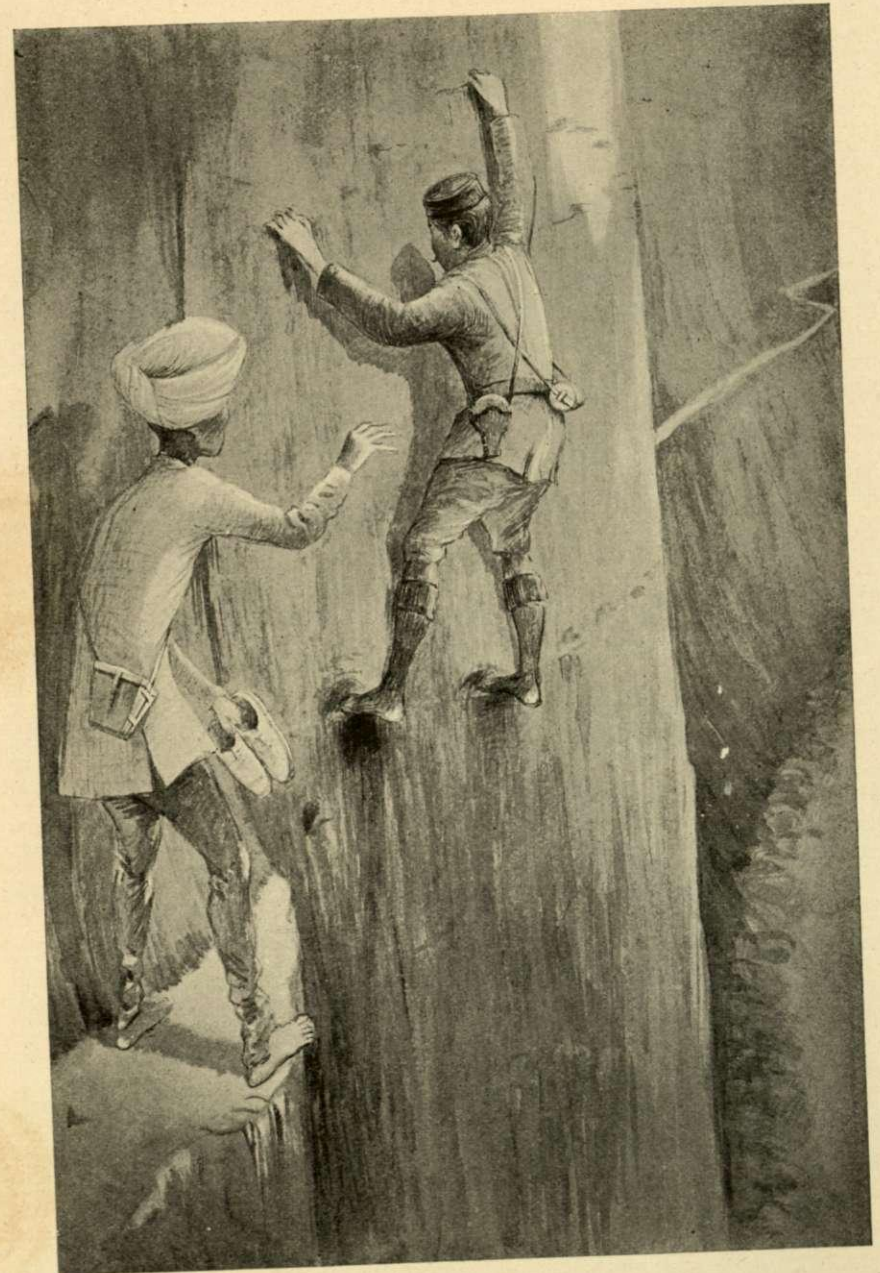
Παρ' ὅλα ὅμως τὰ ἀποθαρρυντικὰ ταῦτα γεγονότα, Ἄγγλος τις, ὁ Savage Landor, ἀποφασίσας νὰ κάμῃ νέαν ἀπόπειραν ἀπεβιάσθη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1897 εἰς Βομβάην καὶ χωρὶς νὰ σταθῇ ἐκεῖ, ὡς ἐκ τῆς πανώλους, ἔφθασεν εἰς τὰ Ἰνδοθιβετικὰ σύνορα, ἅτινα ὑπερέβη ἐντὸς μικροῦ χρόνου. Μετὰ πολλὰς καὶ γενναίας ἀμοιβὰς κατῴρ-

θωσε νὰ προσλάβῃ 30 ὀπαδούς, τῶν ὁποίων τὴν διεύθυνσιν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν πιστὸν τοῦ Σανδερ Σέγκ, πρῶτον ἀστυνόμον. Ἦρχισε τὴν ἀνοδὸν τοῦ κατὰ τὸ θέρος ἀπὸ τῆς φιλοξένου χώρας τῶν Σόκας, ἐν ᾗ ἡ βροχὴ ἀενάως ἐπιπτεν ἢ δὲ χιῶν κατεκάλυπτε τὰ περίξ. Ἐμελλε δὲ νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Τακλακὸτ, ὅπου ὁ διοικητὴς αὐτῆς μετὰ τριακοσίων ἀνδρῶν φυλάττων τὴν εἴσοδον τῆς χώρας διεκήρυξεν ὅτι ἤθελε μαστιγῶσαι καὶ εἶτα ἀποκεφαλίσαι τὸν αὐθάδη ἐξερευνητὴν, ἐὰν ἐπάτει τὸν ποδὰ του ἐκεῖ.

Οἱ Σόκας, οἵτινες ἐδοκίμασαν πολλάκις τὴν ὠμότητα τῶν Θιβετιανῶν ἰκέτευον μάλιστα τὸν Λάνδορ νὰ μείνῃ μετὰ τῶν μάλιστα περιέγραφον εἰς αὐτὸν τοὺς κινδύνους, οἵτινες τὸν ἀνέμενον εἰς τοὺς μυστηριώδεις καὶ ἀγρίους ἐκείνους τόπους, ὅπου τὸ κλίμα εἶναι τόσον σκληρὸν ὅσον καὶ οἱ ἄνθρωποι. Τίποτε δὲν ἀνεχαίτιζε τὸν θαρραλέον περιηγητὴν, ὅστις ἀναμένων νὰ τῷ ἐπιτρέψωσιν αἱ χιόνες τὴν ἀνοδὸν περιεφέρετο πολλάκις πρὸς κατόπτεισιν τῶν συνόρων. Κατὰ τὰς ἐκδρομὰς ὅμως ὀλίγον ἔλειψε νὰ φονευθῇ, ὀλισθήσας καὶ πεσὼν ἀπὸ ὕψους 90 μέτρων, ἀλλ' ἐσώθη χάρις εἰς ὀγκῶδη τινὰ βράχον ὁ ὁποῖος παρεκώλυσε τὴν πτώσιν του.

Ἐν τούτοις ἤρχισε τὴν πορείαν τοῦ συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς 30 ὀπαδούς του, —εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν καὶ δύο ἀκόμη, εἰς λεπρὸς ὁ Μανσέγκ καὶ εἰς κακοῦργος Θιβετιανός, —πρὸς τὸ ὑψηλὸν ὄροπέδιον, τὸ τόσον δικαίως ἐπονομασθὲν *Στέγη τοῦ Κόσμου*. Ὑπερνικήσας πάντα τὰ κωλύματα, ἅτινα παρενέβαλλον εἰς τὸν δρόμον τοῦ τὸ ψῦχος, ἡ χιῶν καὶ οἱ πάγοι, καὶ μολὶς σωθεὶς μετὰ κινδυνώδεις ἀναρριχήσεις ἐπὶ τῶν παγετώνων ἐπάτησε τέλος ἐπὶ τοῦ θιβετικοῦ ἐδάφους, ὅτε δύο κατάσκοποι μετημφισμένοι εἰς ἐπαίτας τῷ ἐζήτησαν ἐλεημοσύνην. Οἱ ἥρωές μας κατῶρθωσαν νὰ τοὺς ἐξαπατήσωσιν ὑποκριθέντες ὅτι ἦσαν προσκυνηταὶ τῆς ἱερᾶς λίμνης Μανσαρουάρ. Ἀλλὰ προδοσία τὸν ἐφάνέρωσε, καὶ ὁ Λάνδορ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς δυσμὰς, ὅτε συνέλαβε τὸ τολμηρὸν σχέδιον νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς Θιβετιανούς διὰ νυκτὸς προχωρῶν εἰς τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς, ὅπερ καὶ ἐξετέλεσεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν δύο πεζῶν συντρόφων του καὶ δώδεκα ἄλλων.

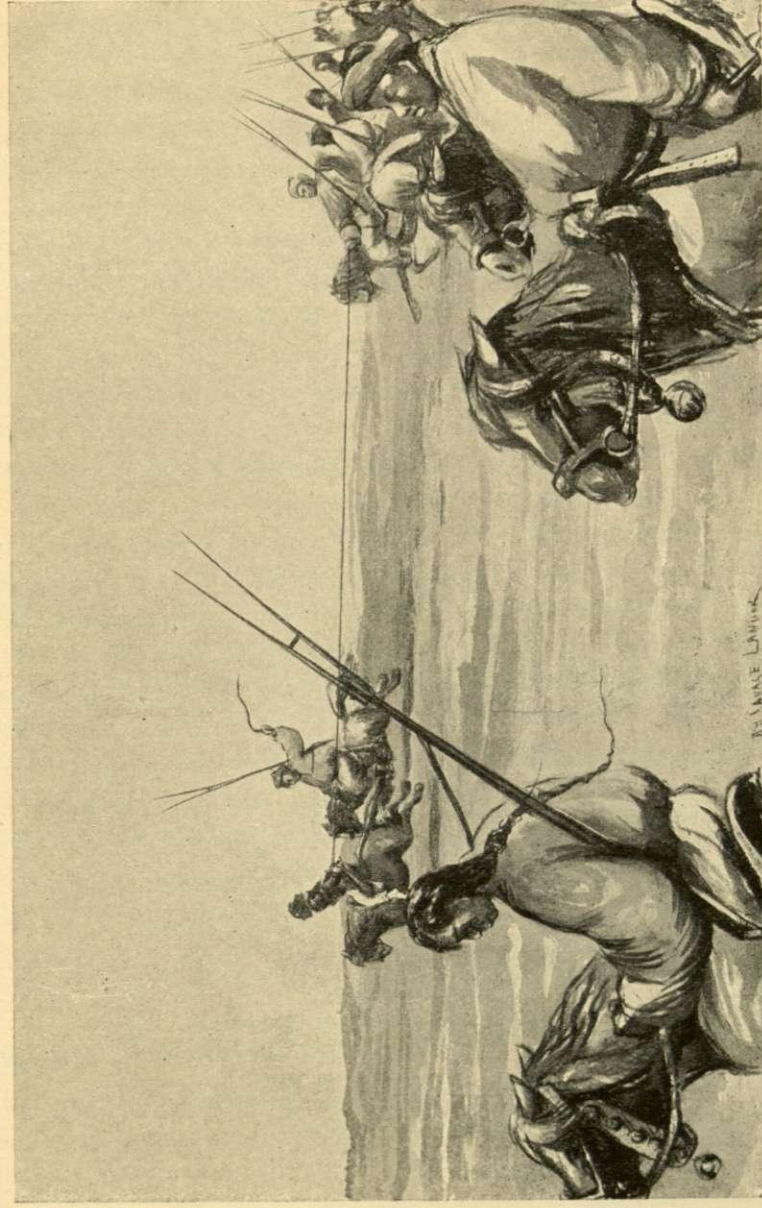
Ἐπροχωροῦμεν, γράφει ὁ Λάνδορ, χωρὶς νὰ προσφέρωμεν λέξιν ὅσον ἀνεβαίνομεν τόσον τὸ ψῦχος καθίστατο δριμύτερον καὶ ὁ ἄνεμος διαπεραστικὸς. Ἠναγκάσθημεν νὰ σταθῶμεν καὶ συνθλιβόμενοι ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον νὰ θερμανθῶμεν καὶ νὰ ἀναπνεύσωμεν. Τὴν νύκτα τὸ ψῦχος κατέστη φοβερόν· ἠναψα λυχνίαν διὰ νὰ βράσω ὀλίγον ζωμόν, ἀλλ'

Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΗΓΟΡΕΥΜΕΝΗΝ ΧΩΡΑΝ.

ΑΡΜΟΝΙΑ.

ΠΙΝΑΣ Κ'.

ΦΡΙΚΩΔΗΣ - ΠΠΗΛΑΣΙΑ.

ἔσθησεν. Ἐσκεπάσθημεν τότε μὲ τὰ καλύμματά μας καὶ ἐκοιμήθημεν ὕπνον διακεκομμένον καὶ φρικώδη, ἀφ' οὗ τὰ μὲν ὠτὰ μας ἦσαν ἀναίσθητα ἐκ τοῦ ψύχους, ἐπὶ δὲ τῶν βλεφάρων μας ἐπεκάρθητο λεπτὸν στρώμα πάγου· τὴν αὐγὴν τὸ θερμόμετρον ἐδείκνυε 3 βαθμοὺς ὑπὸ τὸ μηδέν· ἐκάλεσα τοὺς ὀπαδοὺς μου τεθαμμένους ἤδη ὑπὸ στρώμα χιόνος καὶ κατηθύνθημεν πρὸς ἀνατολάς.»

Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον τὰ τροφίματά των ἐξέλιπον. Ἰδέα τότε ἐπῆλθεν εἰς τὸν Λάνδορ ν' ἀποστείλῃ ἄνδρας τινὰς εἰς τὴν χώραν τοῦ Τακλακὸτ πρὸς ἀγορὰν τροφίμων· ἀλλὰ μετὰ 8 ἡμέρας ἐπανῆλθον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, ἀφ' οὗ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα εἰς Τακλακὸτ, ἔφερον δὲ ἀντὶ τροφίμων τὴν εἶδησιν, ὅτι χίλιοι περίπου στρατιῶται ἤρχοντο κατὰ πόδας τοῦ ἐξερευνητοῦ, διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου ὠρισαν ἀμοιβὴν 300 ρουπίας.

Ὁ Λάνδορ περιφρονῶν τὰ πάντα πορεύεται πρὸς τὴν Μανσαρουάρ, ὅπου ὅμως ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τῶν δώδεκα ὀπαδῶν του, ἔμεινε δὲ μόνος μὲ τοὺς δύο του πιστούς. Καθ' ὁδὸν συνήντησαν 150 στρατιῶτας καταδιώκοντας αὐτούς· εἰς τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν ὁ Λάνδορ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Σανδὲν Σίγκ καὶ κρατῶν πυροβόλον εἰς τὰς χεῖρας προέβη εἰς συνάντησίν των. Εἰς τὴν θέαν τοῦ τρομεροῦ τούτου ὅπλου οἱ Θεβητιανοὶ ὑπέκυψαν καὶ παρέσχον εἰς αὐτὸν τὰ ἀναγκαῖα τροφίμα· ἐν τούτοις δὲν τῷ ἐπέτρεψαν νὰ προχωρήσῃ, ὅποτε οἱ ἥρωές μας διὰ πρωτοτύπου βομβαρδισμοῦ διὰ σάκκων ἀλεύρου καὶ καρπῶν τοὺς ἠνάγκασαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν.

Ὅταν ἐφθασαν εἰς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Κάλι εὗρον τὴν γέφυραν κατηδαφισμένην ὑπὸ τῶν τακισῶν χιόνων. Ἡ νύξ ἐπῆλθεν· οὔτε θόρυβος ἤκούετο, οὔτε φῶς ἐφαίνετο ἐπὶ τῆς ἀντιπέρας ὄχθης. Τὰ πάντα ἦσαν σιωπηλά, νεκρικὴ ἢ σιγὴ τῆς κοιμωμένης φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Μόνον μέσον ὅπως ἐξακολουθήσωσι τὴν πορείαν αὐτῶν ἦτο νὰ βαδίσωσι παραλλήλως τοῦ ποταμοῦ, διὰ τινος ἐπικινδύνου ἀτραποῦ, ἀναρριχωμένης ἀνωθεν βαράθρων καὶ τοσοῦτον στενῆς ὥστε εἰς μόνος ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ διέλθῃ δι' αὐτῆς. Ὁ κ. Λάνδορ ἀπεπειράθη τὴν κινδυνώδη διάβασιν.

«Αἶφνης, λέγει, ἐφθάσαμεν εἰς τι μέρος ἔνθα κατ' ἀνάγκην ἐσταματήσαμεν. Ἐνώπιον ἡμῶν ὑψοῦτο βράχος καθέτως κατερχόμενος μέχρι τοῦ ποταμοῦ ὡς τείχος. Τὸ πλάτος αὐτοῦ δὲν ἦτο μείζον τῶν 12 ἢ 15 μέτρων. Πέραν αὐτοῦ ἐξηκολούθει αὐθις ἡ ἀτραπός. Τινὲς ἐκ τῶν Σόκας

εἶχον κτήματα πέραν τοῦ χεῖλους ἔνθα εὐρισκόμεθα καὶ ὅπως δύνωνται νὰ διέλθωσιν ἐπενόησαν τὸ ἐξῆς μέσον. Προσέδεσαν ἕνα ἐξ αὐτῶν διὰ σχοινίου, οὗτος δὲ αἰωρούμενος κατώρθωσε νὰ κοιλάνῃ δύο σειρὰς μικρῶν ὀπῶν. Ἡ ὑψηλότερον ἐκτεινομένη προωρίσθη διὰ τὰς χεῖρας, ἡ δὲ ἄλλη διὰ τοὺς πόδας. Οὐδεμία τῶν ὀπῶν εἶχε βάθος μείζον δακτύλων τινῶν. Ἡ πάντοτε κινδυνώδης αὕτη δίοδος ἐφαίνετο κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἀνυπερβλήτος, διότι ἡ πίπτουσα λεπτὴ βροχὴ εἶχε καθυγράνει τοὺς βράχους καὶ καταστήσει αὐτοὺς λίαν ὀλισθηρούς. Ἐπρεπεν ὁμως ν' ἀποπειραθῶμεν τὴν διάβασιν ἀντὶ πάσης θυσίας. Οὕτως ἔλαβον ἀπόφασιν καὶ ἀνερχιχθήν ἐπὶ τοῦ βράχου. Δὲν ἠδυνάμην νὰ στρέψω τὴν κεφαλὴν ὅπως ἴδω ποῦ ἔσταν τοὺς πόδας, διότι ἐτήρουν προσκεκολλημένον τὸ σῶμα ἐπὶ τοῦ βράχου ὅπως μὴ χάσω τὴν ἰσορροπίαν. Ἐθετον τὰς χεῖρας εἰς τὰς ὀπὰς ψηλαφῶν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βράχου διὰ τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν. Αἱ κοιλότητες ἦσαν τόσον ὀλίγον βαθεῖαι ὥστε μόλις μὲ συνεκράτουν. Τέλος ἔφθασα εἰς τὸ ἄκρον τοῦ τείχους τούτου καὶ ἔθηκα τὸν πόδα ἐπὶ τῆς ἀτραποῦ, ἣτις δὲν εἶχε πλέον τῶν 12 ἢ 15 ἑκατοστομέτρων πλάτος. Ὁ Σάνδεν Σίγκ μὲ ἠκολούθησε καὶ ἔφθασεν ὁμοίως εἰς τὴν ἀτραπὸν ἄνευ ἀπευκτέου». [Βλ. τὸν προσηρτημένον πίνακα ΙΘ].

«Ἐπερβάντες οὕτως ὀροσειρὰς τινὰς, ἐξακολουθεῖ ὁ Λάνδορ, μὲ κινδυνώδεις συναντήσεις καθ' ὁδόν, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν χλοερὰν πεδιάδα τῆς λίμνης Γκούνγκου. Κατελύσαμεν δὲ εἰς ὕψος 5,018 μ. Τὴν πρωίαν ἀναχωρήσαντες ἐκεῖθεν ἐφθάσαμεν εἰς ὠχυρωμένον τόπον, ὅπου εὐρόντες ἀντίστασιν ἠναγκάσθημεν νὰ ὑποχωρήσωμεν καὶ ἀνέβημεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Μαγιούμ, ὅτε παρετήρησα στρατιώτας ἐρχομένους ἐν καλπασμῶ πρὸς ἡμᾶς· τοὺς περιεμένον στερεῶ ποδί· ὁ ἀρχηγός των τότε δεικνύων ἡμῖν τὴν πεδιάδα ἣτις ἐξετείνετο ὀπισθεν τοῦ βουνοῦ ἐκραύγασεν· «*Εκεῖ εἶναι ἡ Λάσσα· σᾶς ἀπαγορεύω νὰ εἰσέλθητε*». Δὲν ἔδωκα οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς τὰς διαμαρτυρίας του καὶ εἰσέδυσά εἰς τὸν ἱερώτερον τῶν ἱερῶν τόπων, εἰς τὴν χώραν τῆς Λάσσας! Κατέβημεν τάχιστα τὴν ἀνατολικὴν κατωφείαν τῆς στενωποῦ, ἐν ᾧ οἱ στρατιῶται μᾶς παρετήρουν μετὰ φρίκης, μᾶς ἠκολούθησαν διὰ τοῦ βλέμματος στιγμὰς τινὰς καὶ εἶτα ἐξηφανίσθησαν. Καὶ πάλιν ὁμως αἱ τροφαὶ μᾶς ἀπέλιπον, μετὰ μακρὰν δὲ ἀναζήτησιν συννητήσαμεν τέλος στρατόπεδον ἐξ 80 σκηνῶν, ἔνθα οἱ Θιβετιανοὶ μᾶς ὑπέδεχθησαν, πρὸς ἐκπληξίν μας, πολὺ καλῶς, μᾶς ἔδωκαν τροφίμα καὶ ὑπεσχέθησαν νὰ μᾶς πωλήσωσι καὶ ἵππους. Τὴν ἐπαύριον

πράγματι οἱ ἵπποι προσηνέχθησαν, ἐν ᾧ δὲ ἀνύποπτος καὶ ἀοπλος ἕκαμνον τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς τούτων συνελήφθη αἰφνηδῶς ἐκ τῶν νώτων ὑπ' ἀναριθμητῶν ἐχθρῶν· ἀντέστην, ἐπάλαισα μετὰ τῶν δύο μου φίλων, ἀλλὰ βρόχος ῥιφθεὶς εἰς τὸν λαίμον μου μὲ κατέστησεν αἰχμάλωτον.

«Τανύσαντές με κατὰ γῆς μὲ ἐμαστίγωσαν ἀνηλεῶς, καὶ ἀφ' οὗ ἀπώλεσα τὰς δυνάμεις μου καλῶς, μὲ περιεκύκλωσαν τετρακόσιοι στρατιῶται κεκρυμμένοι ἐκεῖ πλησίον, εἰς τὴν θέαν τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστείλω περιφρονητικὸν μειδίαμα».

Τότε ἤρχισαν τὰ βάσανα τοῦ δυστυχοῦς ἐξερευνητοῦ· ἀποχωρίσαντες αὐτὸν τῶν ὀπαδῶν του τὸν ὠδήγησαν εἰς εὐρείαν τινα σκηνὴν, ἐν ἣ κατέλυεν ὁ διοικητὴς τοῦ τόπου Πόμπο, ὁπόθεν μετὰ πολλὰς ἐρωτήσεις ὠδηγήθη εἰς μεμακρυσμένην σκηνὴν, ἔνθα καὶ θά εὕρισκε τὸν θάνατον, ἂν ἀπροσδόκητον συμβᾶν δὲν τὸν ἐσφίζεν.

«Ἦρχισε νὰ πίπτῃ βροχὴ, γράφει, καὶ οἱ Θιβετιανοὶ δεισιδαίμονες, ὡς ὅλοι οἱ ὅμαιμοί των, ἐφοβοῦντο νὰ ἐκτελέσωσι τὴν θυσίαν, ὅθεν καὶ μὲ ἐγκαθειρζαν εἰς τὴν σκηνὴν τὴν ῥυπαρωτάτην ὄλων, ὅπου οἱ φθεῖρες ἐπέπεσον πειναλέοι ἐπ' ἐμοῦ καὶ μὲ ἕκαμαν νὰ ὑποφέρω τὰς φρικτοτέρας τῶν βασάνων.

«Τὴν ἐπαύριον ὠδηγήθη ἐκ νέου εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ διοικητοῦ, ὅπου καὶ εἶδον τοὺς ὀπαδοὺς μου, ἀλλ' εἰς ἀξιοθρήνητον κατάστασιν· μόλις ἠδυνήθη νὰ τοὺς ἀναγνωρίσω· τόσον ἦσαν παραμεμορφωμένοι ἀπὸ τὰς βασάνους καὶ τὰς κακώσεις τῶν ἀγρίων Θιβετιανῶν· ἐζήτησα ἀψφῶν τοὺς κινδύνους νὰ τοὺς λυτρώσω ἀπὸ τὰς χεῖρας των, ὅτε ἐν ἀκαρεῖ ἠρπάγην καὶ προσεδέθη ἐφ' ἵππου τὸν ὁποῖον ἀμέσως περιεκύκλωσαν 30 ἵπποις. Τὸ ἐφίππιον ἐφ' οὗ ἐτοποθετήθη ἦν ξύλινον καὶ λίαν ὑψηλόν. Τὸ ἐξέχον ὀπισθεν μέρος αὐτοῦ ἔφερον ὀριζοντίας πέντε ἢ ἐξ σιδηρὰς αἰχμᾶς, αἵτινες ὅτε ἐκάθισα ἐπὶ τοῦ βασανιστηρίου τούτου διέσχισαν τὰς σάρκας μου. Ἦρχισαμεν δὲ τότε ἐν καλπασμῶ τὴν πορείαν, τῆς ὁποίας τέρμα ἦτο ὁ θάνατος.

«Καθ' ὁδόν συννητήθημεν μὲ 200 ἵπποις, οἵτινες συννηώθησαν, καὶ τότε ἤρχισαν νέας βασάνους κατ' ἐμοῦ. Ἐξήρτησαν ἀπὸ τὰς χειροπέδας μου σχοινίον, τὸ ὁποῖον ἔσυρον εἰς ἵππεὺς ὀπισθεν μου, ἐν ᾧ δὲ οἱ λοιποὶ συρίττοντες, ἀλαλάζοντες, ὠρούμενοι ἐκάλπαζον μανιωδῶς, οὗτος προσεπάθει νὰ μὲ ἀνατρέψῃ σύρων μὲ ὄλας τὰς δυνάμεις του, ἕως οὗ τὸ σχοινίον ἐκόπη καὶ ὁ ἄνθρωπος εὐρέθη κατὰ γῆς· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐφθάσαμεν εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως». [Βλ. τὸν προσηρτημένον πίν. Κ].

«Δύο ἢ τρεῖς ἄνθρωποι μὲ ἀπέσπασαν τοῦ ἵππου μου καὶ μοὶ ἀνήγειραν ἀγρίως ὅτι ἐμελλον νὰ ἀποκεφαλισθῶ. Ὡδηγήθη ἐν τῷ μέρει τῆς ἐκτελέσεως ἀριστερᾶ τῆς εἰσόδου τῆς σκηνῆς. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἦτο κεκαρφωμένη τρίγωνος δοκός, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ προσέδεσαν, σφίγγαντες τοὺς πόδας μου διὰ σχοινίων τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε μοὶ ἔκοψαν βαθέως τὸ δέρμα. Εἰς δὲ ἐκ τῶν ὀπισθεν μὲ ἤρπασεν ἐκ τῆς κόμης, τὴν ὁποίαν εἶχον νὰ κόψω ἀπὸ 5 καὶ πλέον μηνῶν.

«Ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκτελέσεως Πόμπο ἴσταντο ἐν παρατάξει οἱ μουσαρώτατοι κακοῦργοι ἐξ ὧν εἶδον· ὁ μὲν ἐκράτει κόπανον, δι' οὗ ἔθραυε τὰ ὀστά τῶν θυμάτων, ὁ δὲ τόξον καὶ βέλη, ἕτερος ἀμφίστομον μάχαιραν καὶ ἄλλοι ἐπεδείκνυσον σειρὰν ὄλων φρικωδῶν ὀργάνων. Τρεῖς δὲ Λάμαι μουσικοὶ μὲ γιγαντιαῖον κέρας, κύμβαλον καὶ τύμπανον ἀπετέλουν ἐκκωφαντικὸν θόρυβον. Ταυτοχρόνως δὲ ῥάβδος σιδηρᾶ ἰθερμαίνετο εἰς τὴν πυρὰν.

«Θὰ σοὺ καύσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς», ἀνέκραζαν οἱ Λάμαι ἐν χωρῶ· καὶ ὁ Πόμπο συλλαβῶν ἀπὸ τῆς λαβῆς τὸν σίδηρον προχώρησε πρὸς ἐμέ. Τὸν παρετήρησα κατὰ πρόσωπον, αὐτὸς δ' ἀπέστρεψε τὴν κεφαλὴν· ἐφαίνετο ἐνδιᾶζων πρὸ τοῦ ἔργου, ἀλλ' οἱ Λάμαι τὸν παρῶξυναν ἐναντίον μου.

«Ἦλθες εἰς τὴν χώραν ταύτην διὰ νὰ ἴδης;» ἐκραύγασεν ὁ Πόμπο· «ἰδοὺ λοιπὸν ἢ τιμωρία σου». Προφέρων δὲ τὰς λέξεις ταύτας ὕψωσε συγχρόνως τὸν ἐρυθρὸν σίδηρον καὶ τὸν ἐκράτησε 3—4 ἑκατοστομ. ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου. Ἐξ ἐνστίκτου τοὺς ἔκλεισα, ἀλλὰ τὸ πῦρ ἦτο τόσον ἰσχυρὸν, ὥστε ἠσθάνθην τὸν ἀριστερὸν πρὸ πάντων ἐν στιγμῇ ἐξατμιζόμενον, ἰσχυρὸν δὲ ἄλγος κατὰ τὴν ῥίνα.

«Ὅταν ἤνοιξα τὰ βλέφαρά μου διέκρινα εἶδος ὁμίχλης ἐρυθρᾶς· ὁ ἀριστερός μου ὀφθαλμὸς ἐπόνει καὶ ἐσκοτίζετο, μόλις δὲ ἔβλεπον διὰ τοῦ δεξιοῦ· ἤκουσα δὲ τότε ἐν μέσῳ τοῦ πανδαιμονίου τῶν ὀργάνων καὶ τῶν ἀλαλαγμῶν τὴν τρομερὰν ὠρυγὴν «θάνατον, θάνατον!»

«Καὶ πρῶτον μὲν μοὶ ἐπέβαλον τὸν διὰ τουφεκισμοῦ· καὶ ὁ Πόμπο στηρίξας τὸ ὄπλον εἰς τὸ μέτωπόν μου ἔθεσε πῦρ εἰς τὴν θρυαλλίδα· ἀλλὰ τόσον ἦτο παραγεμισμένον, ὥστε ἐκτραπὲν ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ δημίου, χωρὶς νὰ μὲ βλάψῃ, ὅπερ μὲ ἠνάγκασε μεθ' ὅλους τοὺς πόνους μου νὰ γελάσω· ὅχι ὅμως καὶ ἐπὶ πολὺ, διότι ξίφος ἀμφίστομον ἐφάνη τῶρα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Πόμπο, εἰ καὶ οὗτος ἀποδίδων εἰς ὑπερφυσικὴν τινὰ δύναμιν τὸ προηγούμενόν του πάθημα ἐδίσταζε νὰ προχωρήσῃ.

ὠφελήθεις ἐκ τῆς περιστάσεως διεκλήρυξα, ὅτι ἂν μὲ ἐφόνευον θὰ ἀπέθνησκον ὅλοι τῶν αὔριον — πρᾶγμα ἄλλως ἀναντίρρητον, ἀφ' οὗ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶνα· θνητοί. Ἐφοβήθησαν πρὸς στιγμὴν, ἀλλ' ὁ ἐρεθισμὸς ἦτο τοσοῦτος, ὥστε ὁ Πόμπο προχώρησας μὲ ἤγγισε διὰ τῆς ἀκωκῆς τοῦ ξίφους τοῦ εἰς τὸν τράχηλον· εἶτα δὲ δι' ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ κατέφερε κτύπημα, τὸ δὲ ξίφος ἐπέρασεν ἐνοχλητικώτατα πλησίον τοῦ λαιμοῦ μου, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἐγγίσῃ. Ἐδοκίμασε καὶ ἐκ δευτέρου ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μέρος, τῶρα ὅμως μετὰ μειζονος φόβου, ὑποθέτων ὅτι εἶχε νὰ κάμῃ μὲ τὸν διάβολον. Τὴν φορὰν ταύτην ἡ κοπίς ἐπέρασε χιλιοστόμετρά τινα μακρὰν τοῦ τραχήλου μου, ἀλλ' ὡς κατόπιν ἔμαθον, τὰ δυσά-

ριστα ταῦτα γυμνάσια προηγούνται πολλάκις τῆς ἐκτελέσεως, ἢ δὲ κεφαλὴ πίπτει εἰς τὸ τρίτον κτύπημα.

«Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς προτροπὰς τῶν Λαμῶν ὁ Πόμπο βλέπων τὴν ἀπάθειάν μου δὲν ἐπανελάμβανε τὸ ἔργον του, ἀλλ' ἤρκειτο νὰ μὲ παρατηρῇ μετὰ σεβασμοῦ καὶ δέους, ὡς ἂν ὑπερφυσικόν. Ἦναγκάστησαν λοιπὸν, διὰ νὰ μὴ χρονοτριβῶσι, νὰ ἐφεύρωσιν ἄλλας βασάνους πρὸς διασκέδασιν. Ἐν τῷ μεταξύ ἔφεραν καὶ τὸν ἐταῖρόν μου Μανσίγκ, ὁμοῦ δὲ μᾶς προσέδεσαν εἰς δοκοὺς καὶ διὰ περισσοτέραν χάριν περιέβαλον τοὺς τραχήλους μας διὰ κοινῶν σχοινοῦ.

«Ῥαγδαία ἐπιπτεν ἡ βροχή· εἰμεθα κατεψυγμένοι, ἐνῶ συγχρόνως ἐφλεγόμεθα ὑπὸ πυρετοῦ. Τὴν νύχτα δὲ τοσοῦτον κατέστησαν τὰ μέλη

μου ἀναίσθητα, ὥστε ἐνόμιζον, ὅτι ἔφερον ζῶσαν κεφαλὴν ἐπὶ σώματος νεκροῦ.

«Τὴν ἐπαύριον ἐξήτασαν ἐκ νέου τὰς ἀποσκευὰς μας, ἔθραυσαν τὰ ἐπιστημονικὰ μου ὄργανα καὶ ἀνεκάλυψαν χρήματα εἰς χρυσὸν ἐντὸς τοῦ κιβωτίου μου, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως παρετήρουν. Ὅτε ὁμως προσεφέρθη νὰ τὰ χαρίσω εἰς τὸν Πόμπο διὰ τοὺς ἱερεῖς, δὲν ἐδέχθη, εἰπὼν, ὅτι οἱ ἱερεῖς εἶναι πλουσιώτατοι· τότε τῷ προσέφερον τὸ πυροβόλον μου συστήματος Μαρτίνη· ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ ἐδέχθη, ἕνεκα λόγων τοῦ ὑψηλοῦ του ἀξιώματος, συγκινηθεὶς ὁμως διὰ τὴν προσφορὰν μου μοὶ ἠὲ χαρίσθησε προσωπικῶς. Βλέπετε, ὅτι οἱ κακοῦργοι δὲν ἐστεροῦντο καὶ ποιᾶς τινος ἀβρότητος.

«Ἐν τούτοις διαφωνία ἐπεκράτει ἂν ἔπρεπε νὰ μὲ φονεύσωσιν ἢ ὄχι. Ἐσώθην δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἢ μᾶλλον χάρις εἰς τὴν ἰδιαιτέραν κατασκευὴν τῶν χειρῶν μου, καθότι οἱ δάκτυλοι ἦσαν συμπεφυκότες ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ συνήθους καὶ οἱ δεισιδαίμονες Θιβετιανοὶ πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἔχων τοιοῦτους δακτύλους δὲν φοβεῖται ἀπὸ τίποτε· ἀμέσως διέκοψαν τὰς βασιάνους καὶ μὲ ἐξαπέστειλαν μὲ τοὺς δύο μου ὀπαδοὺς κακῶς ἔχοντας εἰς τὰ σύνορα. Ὅτε δὲ εὐρισκόμεθα ἐγγὺς τῶν Ἰνδῶν, ὁ διοικητὴς τῶν συνόρων ἀπηγόρευσε τὴν δίοδον διὰ τῆς εὐθείας καὶ μᾶς διέταξε νὰ ἀκολουθήσωμεν ἄλλην πολὺ μακροτέραν. Συνηθροίσθημεν τότε ἀπέλπιδες καὶ συγκεντρώσαντες τὰς ἀπολειφθείσας δυνάμεις μας προσεβάλομεν διὰ λίθων τοὺς συνοδοὺς μας· ἀπίστευτον πρᾶγμα! οἱ δειλοὶ οὗτοι στρατιῶται ὑπεχώρησαν παρακαλοῦντες ἡμᾶς νὰ μὴ ἀντιστῶμεν, διότι ἡ κεφαλὴ των θὰ ἐπιπτε. Τέλος μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ μόχθους ἠτύχησαμεν νὰ πατήσωμεν πεπολιτισμένον ἔδαφος».

Ἐὰν ἡ ἐξερεύνησις τοῦ Λάνδορ δὲν ἔδωκεν ὅσα ἠύχeto ὁ τολμηρὸς ἐξερευνητὴς, ἐὰν δὲν ἠδυνήθη μεθ' ὅλον τὸ θάρρος του νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ μυστήριον τὸ περικαλύπτον τὴν Λάσσαν, διηυκόλυεν ὁμως τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς μέλλοντας τάχιον ἢ βράδιον νὰ εἰσελάσωσιν εἰς τὰς ἀπολιτίστους ταύτας χώρας καὶ νὰ μὴσῶσιν αὐτὰς εἰς τὸν πολιτισμόν.

[Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Λάνδορ, Voyage d'un Anglais aux régions interdites].

ΝΙΚΑΡΧΟΣ ΞΕΝΩΝΟΣ, ΑΚΑΡΝΑΝ, ΜΥΣΤΗΣ

Ὁ κ. Στέφανος Δραγούμης, ὁ πρὸς τὴ πολιτικὴ καὶ τὰς Μούσας χαριέντως θεραπεύων, δεινὸς δ' ὢν, ὡς ὀλίγοι, φιλόλογος, ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἀρμονίᾳ»¹ παρατηρήσεις τινὰς περὶ τῆς ἐξ Ἀκαρνανίας ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, ἥτις τὸ πρῶτον μὲν ἐδημοσιεύθη ὑφ' ἡμῶν² ἐξ ἀντιγράφου ληφθέντος ἐπὶ τόπου ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων κ. Τσιμικάλῃ, ἀνεδημοσιεύθη δὲ καὶ ἐν ταῖς Ἀνακρινώσεσι τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου³. Εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ δεινοῦ ὄντος λογίου ἔχομεν ν' ἀντιπαρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς.

Ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ «Οὐ με πατήρ με, ξεῖνοι, ὁ δύσμορος οὐδέ με μάτηρ», ὁ κ. Δραγούμης, θεωρῶν κακόζηλον τὴν τριπλῆν ἐπανάληψιν τοῦ Μέ, διορθοῖ τὸ Οὐ με εἰς Οὐ μὲν. Ἀλλ' ἡ διόρθωσις αὕτη, πλὴν τοῦ ὅτι προσκρούει εἰς τὸ μέτρον, ὡς καὶ αὐτὸς παρετήρησε, δὲν εἶναι, νομίζομεν, καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, διότι τοιαῦτα ἐπαναλήψεις ἢ ἐπαναδιπλώσεις, ὡς ἐλέγοντο ἐν τῇ ῥητορικῇ, δὲν εἶναι ὅλως ἀσυνήθεις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πιθανοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης. Ἄλλως τε καὶ παρελκον φαίνεται κυρίως τὸ δεύτερον Μέ, (πατήρ με), ὥστε, ἂν κριθῇ ἐξάπαντος ἀναγκαῖα διόρθωσις, αὕτη ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς· Οὐ με πατήρ, ὦ ξεῖνοι, ὁ δύσμορος οὐδέ με μάτηρ. Ἐν δὲ τῷ ἕκτῳ στίχῳ «Νίκαρχος μύσαις ἄμμιγα ναιετάων», τὸ μύσαις ἄμμιγα ναιετάων ἐξηγεῖ ὡς σημαῖνον ἐν Ἄδου, μετὰ μακάρων οἰκεῖν, διότι, λέγει, «ἐκ τοῦ τάφου φωνεῖ ὁ νεκρός». Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἀναφέρει ὁ κ. Δραγούμης μετὰ ζηλευτῆς πολυμαθείας τὴν γνώμην, ἣν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες περὶ μυστῶν καὶ τοῦ ἐν Ἄδου βίου αὐτῶν, ὅτι μόνοι οὗτοι ἦσαν μετὰ θάνατον ὄλθιοι καὶ μακάριοι⁴. ἐπειδὴ δὲ ὁ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν δολοφονηθεὶς Νίκαρχος

¹ Τεῦχ. Θ', σ. 584—86.

² Ἀρμονίας τεύχ. ΣΤ' σ. 352—53 καὶ Ζ' 464.

³ Mitth. d. D. Arch. Inst. XXV, 143.

⁴ Πρὸς τοῖς ὑπὸ τοῦ κ. Δραγούμη ἀναφερομένοις χωρίοις τῶν ἀρχαίων ἴδε καὶ Πλωτίνου ἐν Ἐννεῶδ. Α', 6. σ. 55, Α.

Ξένωνος ὁ Ἀκαρνάν ἦτο προδήλως καὶ ἐν τῇ ἐπὶ γῆς ζωῇ μύστης, μετὰ τῶν μυστῶν διατρίβει καὶ ἐν Ἄδου καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν κακὸν ἔπαθε δολοφονηθεὶς, ἀναγγέλλει δὲ τοῦτο διὰ τῆς φράσεως μύσταις ἄμμιγα ναιετῶν, ἣν εἰς μύσταις ἄμμιγα ναιετῶν διορθοῖ ὁ ἐρμηνεύων, ἵνα ἡ γλωσσικῶς ὀρθότερα καὶ κάλλιον πρὸς τὸν ἄλλον λόγον ἡρμοσμένη. Πάντα ταῦτα σοφὰ καὶ καλὰ, οὐδὲ θὰ ἦτο οὕτως ἀνάγκη ν' ἀναζητήσῃ τις, ποῦ τῆς γῆς διέτριβε μετὰ μυστῶν ὁ Νίκαρχος. ἀφοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ θὰ ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐν Ἄδου διατριβῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ὅλη ἔννοια τοῦ ἐπιγράμματος ἀποκλείει, νομιζομένη, τοιαύτην ἐρμηνείαν. Ὁ Νίκαρχος ἀφηγεῖται ἐν αὐτῷ, τίς ἦτο καὶ πῶς ἔζη ἐπὶ γῆς καὶ πῶς ἐδολοφονήθη νεαρὸς καὶ μεμνηστευμένος ἴσως τὸ Μόσχιον, πρὸς ὃ ἀπευθύνει τὸν ὕστατον χαιρετισμὸν, τὴν δ' ὅλην διήγησίν του διήκει πνεῦμα λύπης καὶ οἴκτου διὰ τὸ πάθημα, διὸ καὶ ἐκσπᾷ εἰς δεινὴν κατὰ τοῦ δολοφόνου κατάραν, ὧ μέγας Αἴδα, τὸν με κατακτείναντα αἶψα καταστορέσεις. Πῶς λοιπὸν ἀρμόζει ἐνταῦθα ἡ καυχητικὴ πληροφορία, ὅτι ἐν Ἄδῃ οἰκεῖ μετὰ μακάρων, ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο ἦτο εὐνόητον, καὶ ἐπὶ γῆς διατελέσαντος μύστου τοῦ δολοφονηθέντος; Δὲν θὰ ἦτο ὅλως ἀπροσδιόνυσον μετὰ τὸ πικρὸν παράπονον διὰ τὴν πρόωρον τῆς ζωῆς ἀπώλειαν νὰ ἐπιλέγη, καὶ δὴ παρεμπιπτόντως, ὅτι καλὰ περὶ ἐν Ἄδῃ; Πλὴν τούτου, ποῦ ἄλλοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀπαντᾷ ἡ φράσις μνήσιας ναιετῶν λεγομένη περὶ τοῦ ἐν Ἄδῃ βίου τῶν μακάρων; Διὰ ταῦτα πάντα ἐνομίσασαμεν ὅτι ὁ Νίκαρχος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἐπὶ γῆς μετὰ μυστῶν βίου του, ὅπερ ἀπετέλει πρόσθετον ἀπολεσθεῖσαν διὰ τῆς δολοφονίας εὐτυχίαν καὶ ἀγαθόν, καὶ ἀνεζητήσαμεν, ποῦ τῆς γῆς διέτριβε μετὰ μυστῶν, φυσικὸν δ' ἐθεώρησε τοῦτο καὶ ὁ ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσιν ἀναδημοσιεύσας τὴν ἐπιγραφὴν, ὅστις οὐδὲν εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἡμῶν παρατηρήσεις ἔκρινεν ἀναγκαῖον ν' ἀντιπαρατηρήσῃ.

Μᾶλλον ὀρθῆ φαίνεται ἡμῖν ἡ διόρθωσις, ἣν ποιεῖται ὁ κ. Δραγούμης ἐν τῷ ἐβδόμῳ στίχῳ, Οὐδὲ γονεῦσιν ἐοῖς ἀποδοὺς χάριν ὧ μέγας Αἴδα, μεταβαλὼν τὸ ἀνακολούθως τεθειμένον τριτοπρόσωπον ἐοῖς εἰς τὸ συμφωνότερον πρὸς τὸν λοιπὸν λόγον πρωτοπρόσωπον ἐμοῖς, καίτοι καὶ τοιαῦτα ἀνακολουθία τοῦ λόγου δὲν εἶναι πολὺ σπάνια οὔτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ οὔτε ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 10ῃ Σεπτεμβρίου 1900.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
Μακεδόν.

Η ΥΠΑΤΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ¹

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Οἴτης, ἐπὶ τῶν βορείων προβούων αὐτοῦ κεῖται ἡ ἀρχαία καὶ περιδοξὸς πρωτεύουσα τῶν Αἰνιάνων Ὑπάτη. Ταύτης ὑπέγκειται ἀπότομος καὶ δεσπόζουσα κορυφὴ τοῦ προβούου, ἀπολήγουσα εἰς βράχον μονήρη καὶ ἐπιμήκη πρὸς Μ. Ὁ λόφος οὗτος εἶναι πρηνὴς μὲν καὶ ἀπότομος πρὸς Β., ἐνθα ἔκτισται ἡ πόλις, χθαμαλὸς δὲ πρὸς Μ., σχηματίζων ὠραίαν στενὴν κοιλάδα ἀρώσιμον, ἣς ὑπέγκειται ἡ ὑψίστη κορυφὴ τῆς Οἴτης βραχώδης καὶ τραχεῖα καὶ λίαν ἀνάντης, κεκαλυμμένη ὑπὸ ἐλατῶν. Ὅπισθεν δὲ καὶ ἀριστερὰ ταύτης ΜΔ. ὑψοῦται ἑτέρα κορυφὴ βραχώδης καὶ ἀπότομος καταλήγουσα εἰς αἰχμηρὸν βράχον. Δι' αὐτῆς χωριζομένης διὰ ρεύματος τῆς ἄλλης δυτικῆς σειρᾶς τῆς Οἴτης, ἐφ' ἧς τὰ χωρία Ῥογόζινο καὶ Καστανιά, σχηματίζεται μία τῶν φοβερωτέρων χαραδρῶν τοῦ ὄρους, ἀπεργαζομένη τὴν πόλιν ὀχυροτάτην καὶ ἀπόρθητον. Αἱ βραχώδεις πλευραὶ τοῦ λόφου τῆς πόλεως

¹ Περὶ τῆς Ὑπάτης πραγματεύονται ἐν μέρει ἡ καθόλου οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς:

Πολύβιος κα', 2, 2.—Titus Livius XXXVI, 16.—Στέφανος Βυζάντιος ἐν λέξει.—Λουκιανὸς ἐν τῇ ἐπιγραφομένῃ «Λούκιος ἢ ὄνος» μυθοπλασίᾳ.—Ἡλιόδωρος, Αἰθιοπικά, II, 34.—Στράβων, Θ', 411.—Πτολεμαῖος Γ', 13.—Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορ. Ἑλλ. Ἔθνος Β', ἔκδ. α', σ. 377 καὶ ἀλλαχοῦ.—Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, σ. 93, ἔκδ. α' Ἀθήναι 1880.—Νεροῦτσος, Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας Δ'.—Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμένιτης, Προμηθεὺς ἐν Βώλφ, Σ', ἀριθ. σα' Ὀκτώβριος 1894, σ. 573 καὶ ε'.—Πιττάκης, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1837.—Εὐστρατιάδης, αὐτόθι 1874, σ. 488 (ἐπιγρ.).—Ross, Archäol. Aufsätze, II σελ. 460—470.—Lolling, Athen. Mittheilungen IV p. 206 καὶ ε'.—Collitz, Dialectinschrift. n. 1432, II 1, p. 29—35.—Paul Foucart, Inscriptions de Delphes, n. 408.—Mommsen, Philologus, XXIV, p. 279.—Jamot καὶ Deschamps, Bulletin de Correspondance Hellénique. XV, p. 327—338.—Le Bas, n. 1135, 1132, 1112, 1138 (ἐπιγρ.).—Monceaux, Revue Archéol. 1888, t. I. p. 221.—Böckh, Corpus Inscriptionum Graecarum, n. 1774.—A. Rangabé, Antiquités Helléniques, II, n. 748.—Homolle, Bulletin de Correspondance Hellénique, XXI (1897), σ. 152 καὶ ἐξῆς.

καὶ τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὴν βᾶσιν παρὰ τὸ ρεῦμά εἰσιν ὠχυρωμένα διὰ βυζαντιακοῦ τείχους κατὰ μῆκος, ὅπως μὴ καθιστῶνται εὐεπίβητοι ἐν ἀνάγκῃ. Ἐκ τῆς Α δὲ πλευρᾶς τοῦ λόφου, τελευτώσης εἰς βραχὼδέστατα καὶ ἀπότομα ὑψώματα, ἄρχονται ἕτεροι προεκτάσεις τοῦ ὄρους ἐπίσης βραχῶδεις καὶ ἀπότομοι, περικλείουσαι τὴν πόλιν ἐξ Α. Ἡ πλευρὰ αὕτη διασχιζομένη δι' ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ ἀγούσης εἰς Μιξάτες κλπ. ἐνέχει τι τὸ τερπνὸν καὶ ῥωμαντικόν. Πλάτανοι ὑδροχαρεῖς καὶ παχύσκιτοι σκιάζουσι τὰ ὄρεινὰ ρυάκια, καταφέροντα τὰ ἀργυρόχροα καὶ κρυστάλλινα ὕδατα αὐτῶν διὰ μέσου βράχων καὶ καταρρακτῶν μετὰ φοβεροῦ πατάγου εἰς τὴν πεδιάδα, κινουῦντα δ' ἐν τῇ καταφορᾷ αὐτῶν πολλοὺς ὑδρομύλους. Προέκτασις τις ἀκριβῶς ἐναντι τῆς πόλεως ὀμαλὴ κεκαλυμμένη ὑπὸ τινων κυπαρίσσων καὶ ἄλλων δένδρων σημειοὶ τὴν θέσιν ἀρχαίου τινὸς ἐλληνικοῦ ἱεροῦ. Προσωτέρω πρὸς τὴν πόλιν μονήρης πελώριος βράχος ὑψοῦται καθέτως ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ, ἐφ' ἧς κατέρχεται ὄρεινὸν ρυάκιον κινουῦν διὰ τῶν θολῶν καὶ θορυβωδῶν ὑδάτων αὐτοῦ δύο παρακειμένους ὑδρομύλους. Παρ' αὐτοὺς κρήνη τρίκρονος κάτωθεν τῆς ὁδοῦ προχέει ἄφθονον ὕδωρ. Ἐπι δὲ τῶν παρειῶν τῶν βράχων ὑπάρχουσι λαξευτὰ κοιλώματα ἔχοντα βάθος 20 — 40 ὑφεκατομέτρων. Παραπλεύρως δὲ τῶν βράχων πλείστα κοιλώματα παρατηροῦνται τετράγωνα τεχνητά, ἀναγόμενα εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν. Ἐγγὺς τῷ βράχῳ ἴσταται ἡ πύλη τῆς πόλεως.

Ἡ περὶ τὴν Ὑπάτην χώρα ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι *Αἰνίς*, ὡς ἐκ τινος ἀρχαίας ἐπιγραφῆς ἐξάγεται, καὶ μεταγενέστερον *Λαμιακὸν πεδίον* καὶ *Μηλὶς* ἢ *Μαλίς*, ὡς χώρα τῶν Μαλιέων. Ἐναντι δὲ τῆς Οἴτης ἐκτείνεται ἡ ἥττον τραχεῖα καὶ μᾶλλον εὐβατος σειρὰ τῆς Ὄθρου.

Κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Σαγγαρίου ποταμοῦ περιβρέχοντος τὴν πόλιν ἐκ δυσμῶν ὑψοῦνται δύο λόφοι μεμονωμένοι, ἔχοντες κορυφὰς ὀμαλὰς καὶ στρογγύλας, ἐφ' ὧν ἴσως τὸ πάλαι ὑπῆρχον ἀρχαῖοι ἐλληνικοὶ ναοί· ἐπὶ δὲ τοῦ ὑψηλοτέρου τούτων κεῖται ἡδὴ ὁ ναῖσκος τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ.

Αὐτοῦ που, παρὰ τὸ χωρίον Ῥογόζινον, κεῖνται ἐρείπια ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ναῖσκου. Ἄφθονον δὲ καὶ ψυχρὸν ὕδωρ ἐκχεόμενον ὑπὸ τινων πηγῶν αὐτοῦ που ἀρδεύει τὸ χωρίον τοῦτο.

Ἀνατολικῶς τῆς Ὑπάτης ἐπὶ τῶν προπόδων τῶν ὑπερκειμένων ὀρέων εἰς ἀπόστασιν 20 λεπτ. τῆς ὥρας κεῖται προάστειόν τι ἐνέχον ναὸν τῆς ἁγίας Τριάδος ἐν μέσῳ ἄλλους πρὸς δυσμὰς. Ἐπὶ τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ τούτου κεῖνται ἐντετειχισμένα λείψανά τινα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαία

ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, κιονόκρανόν τι βυζαντιακόν, εἰκονίζον ἐν ἀναγλύφῳ δύο ἀγγέλους καὶ τεμάχιον συντετριμμένης πλακὸς μετ' ἐπιγραφῆς. Τὰ λείψανα ταῦτα πείθουσιν ἡμᾶς ὅπως τοποθετήσωμεν ἐνταῦθα ἀρχαῖον τινα ἐλληνικὸν ναόν, ἀντικατασταθέντα κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους ὑπὸ χριστιανικοῦ τοιοῦτου.

Ἐν Ὑπάτῃ ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἐφείσατο πλείστων λειψάνων τῆς ποτε λαμπρότητος καὶ ἀκμῆς αὐτῆς. Ταῦτα συνίστανται ἐξ ἀγαλμάτων ἐξαισίας τέχνης, ἐπιγραφῶν καὶ ἀναγλύφων καὶ πλείστων ἀρχαίων νομισμάτων. Ἡ Ὑπάτη ἦτο ἡ καθέδρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Αἰνιάνων καὶ τὸ ἀρχεῖον αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἐπίσημοι πράξεις ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ ἐνεχαράχθησαν ἐν στήλαις λιθίναις καὶ ἐτέθησαν ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις ναοῖς καὶ ἄλλοις ἐπισήμοις τόποις τῆς πόλεως. Ἡ ἀκρόπολις ὑπερκειμένη τῆς πόλεως καὶ δεσπόζουσα αὐτῆς ἔκειτο ἐπὶ τῆς βραχῶδους κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ πόλις. Νῦν ἀξιόλογα ἔχνη τῶν ἀρχαίων τειχῶν σφίζονται, συνιστάμενα ἐξ ὀγκωδῶν ὀρθογωνίων λίθων. Πολλαχοῦ δὲ φαίνονται κρηπιδώματα ἀρχαίων κτιρίων καὶ ἰδίως ναῶν καὶ οἰκιῶν. Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου περιστεφομένη ὑπὸ συμπαγοῦς σειρᾶς μονήρους βράχου, ἀπὸ Α. πρὸς Δ. διευθυνομένης καὶ ἐχούσης ὕψος ἰκανόν, ἀπετέλει πρὸς Μ. σημεῖον ἀπόρθητον καὶ ἰσχυρόν, διὸ ἐκλείπει ἐνταῦθα ἡ τεχνητὴ ὀχύρωσις. Ἀναμιξ μετὰ τῶν ἀρχαίων κεῖνται τὰ βυζαντιακὰ τείχη, ὧν πύργος πρὸς Δ. ἐπὶ μονήρους βράχου ὑψούμενος, στρογγύλος τὸ σχῆμα, ἴσταται. Ἡ συνέχεια τῶν ἀρχαίων τειχῶν πρὸς Δ. μὲν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ λόφου ἐξέλιπεν ἡδὴ πρὸς Α. δὲ σφίζεται καὶ τέμνεται ὑπὸ τῆς ἀγούσης ἀμαξιτοῦ ἔνθα καὶ τὸ πάλαι ἦν ἡ πύλη τῆς πόλεως. ὡς δεικνύται ἐκ τῆς διατάξεως ἐνταῦθα τῶν ἀρχαίων τειχῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ διευθυνομένη πρὸς Β., περικλείουσα ἐκ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τὴν πόλιν.

Πολλαχοῦ, ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς οἰκίαις, ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς στρατῶσιν εἰσὶν ἐρριμμένα ὀγκόλιθοι ὀρθογώνιοι, ἐπιγραφαί, βάσεις ἀνδριάντων, προτομαὶ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, ἀγάλματα, ἀνάγλυφα, μετώπαι, κίονες, κιονόκρανα, βωμοὶ μετ' ἐξαισιῶν ἀναγλύφων κοσμημάτων καὶ ἄλλα τῆς τέχνης ἔργα μαρτυροῦντα τὴν ποτε λαμπρότητα καὶ ἀκμὴν τῆς πόλεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νῦν παρακμὴν καὶ ἀθλιότητα αὐτῆς. Δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν μέριμνα οὔτε κυβερνητικὴ οὔτε ἐκ τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς τῆς πόλεως, ἀλλ' οὔτε καὶ ἰδιωτικὴ τις πρωτοβουλία ἐλήφθη πρὸς

διάσωσιν τῶν ἐκάστοτε ἀνευρισκομένων ἐν τῷ τόπῳ ἀρχαιοτήτων. Εἰς μόνος ἐπίσημος ἀνὴρ ἐξ Ὑπάτης ἔλκων τὸ γένος, ὁ Δημήτριος Αἰνιάν, διαφέρων λίαν τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ πλούτῳ, διενεόθη νὰ συγκεντρώσῃ τὰς ἐν τῷ τόπῳ ὑπαρχούσας ἀρχαιοτήτας πρὸς διάσωσιν ἀπὸ βεβαίας καταστροφῆς· ἀλλὰ καὶ τούτου τὸ νῆμα τῆς ζωῆς ἀπεκόπη ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου Μοίρας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔργου, καὶ οὕτως ἡ καταστροφή ἐξακολουθεῖ ἔτι καὶ νῦν¹. Μετὰ τοῦτον δὲ μόνος ὁ ἐν Ὑπάτῃ ἑλληνοδιδάσκαλος κ. Περικλῆς Πανόπουλος, Ὑπαταῖος, πολλὰ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς πατρίδος του ἐμόχθησεν, ἐὰν δὲ δὲν δύναται νὰ σώσῃ τὰς ἀρχαιοτήτας ἀπὸ τῆς καταστροφῆς — διότι ἡ ἀσθενής αὐτοῦ φωνὴ δὲν εἰσηκούσθη, — διέσωσεν ὅμως πολλῶν ἐπιγραφῶν σπουδαιοτάτων τὸ κείμενον ἀποστείλας αὐτὸ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν.

Κυρίως ἡ θέσις ἐνθα νῦν κείται ὁ στρατῶν εἶναι καταλληλοτάτη διὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ περικαλλοῦς ναοῦ. Αὐτόθι δὲ καὶ ἀνευρέθησαν πλείστα συντρίμματα ἀρχιτεκτονικῆς, ἀνάγλυφα, ἐπιγραφαί, κίονες, κιονόκρανα κτλ., ἀλλὰ ταῦτα κατέστρεψαν ἔκτοτε αἱ βέβηλοι χεῖρες τῶν χωρικῶν, ὀλίγων μόνον σωζομένων ἤδη. Παρὰ τὸν στρατῶνα πρὸς Μ. ἐκτείνεται ὁμαλὸν τι ὄροπέδιον, ἐφ' οὗ διακρίνονται ἴχνη οἰκοδομημάτων βυζαντιακῆς κατασκευῆς. Διαγράφεται δὲ τὸ κρηπίδωμα ἀρχαίου βυζαντιακοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ ὅμοιον ἀρχαίου βαπτιστηρίου. Εἶναι τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἡρωδίου, χρηματίσαντος πρώτου ἐπισκόπου τῆς Ὑπάτης. Οἱ ναοὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου κατέχουσι τὰς θέσεις ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν, ὡς ἐκ τῶν παρατηρουμένων ἐν αὐτοῖς σπονδύλων κίωνων καὶ ἄλλων λειψάνων ἀρχιτεκτονικῆς ἐξάγεται. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐν τῷ νάρθηκι, σώζονται ἴχνη ἀρχαίου ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀνήκοντος ἐπίσης εἰς ἑλληνικὸν ναόν.

Ἡ Ὑπάτη ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Γ'. αἰῶνος π. Χ. Ταύτην μνημονεύουσιν ὁ τε Πολύβιος ἐν κεφαλαίῳ ΚΑ', καλῶν αὐτὴν Ὑπάταν, καὶ ὁ Λίβιος (XXI, 3, 6-8).

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Δημητρίου υἱοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἡ Ὑπάτη κατεῖχτο ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες τότε ἕνεκα τῶν κατὰ τῶν Βοιωτῶν βιαιοπραγιῶν αὐτῶν ἠνάγκασαν τούτους

¹ Ὁ Δ. Αἰνιάν συνέγραψε βραχυτάτην μονογραφίαν περὶ Ὑπάτης, ὡς ἐπιηροφόρησαν ἡμᾶς οἱ Ὑπαταῖοι· δυστυχῶς δὲν ἠτύχησαμεν νὰ ἴδωμεν τὸ ἔργον.

νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, καὶ οὕτως ἀπώλεσαν μὲν τὴν Βοιωτίαν, ἐπεξέτειναν ὅμως μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸ ἑαυτῶν κράτος εἰς ἅπασαν τὴν μεσημβρινὴν Θεσσαλίαν καταλαβόντες τὰς πόλεις Ὑπάτην, Λάμιαν, Φάρσαλον, Λάρισαν τὴν Κρεμαστὴν καὶ ἄλλας θεσσαλικὰς πόλεις κατεχομένας πρότερον ὑπὸ τῶν Μακεδόνων.

Ἡ πόλις αὕτη ἦτο, ὡς εἶπομεν, ἡ μητρόπολις τῶν Αἰνιάνων, οἵτινες κατώκουσαν πρὶν πλησίον τῶν Περραιβῶν ἐν τῷ Δωτιῷ πεδίῳ, εἰσελασάντων δὲ τῶν Λαπιθῶν, μέρος μὲν τῶν Αἰνιάνων ἐξηλάθη εἰς τὴν Οἴτην, ἐνθα ἐδυνάστευσαν ἀφελόντες μέρη τινὰ τῶν Δωριέων καὶ Μαλιέων· τινὲς δὲ αὐτῶν ἔμειναν περὶ τὸν Κύφον, ὄρος Περραιβικόν, ἀνάμικτοι μετὰ τῶν Περραιβῶν¹.

Στέφανος ὁ Βυζάντιος μνημονεύων τῆς πόλεως λέγει ὅτι εἶναι αὕτη πρωτεύουσα τῶν Αἰνιάνων, ὅτι κείται πλησίον τοῦ Σαγαρίου ποταμοῦ, ὅς ἐστιν ὁ παραρρῶν τὴν πόλιν ἐκ δυσμῶν, καὶ ὅτι λέγεται καὶ Ὑπατα οὐδετέρως. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος τίθησιν αὐτὴν μεταξὺ 47°, 50' βορείου πλάτους καὶ 38°, 50' ἀνατολικῆς μήκους (μζ L' γ' — λη L' γ') γράφων αὐτὴν Ὑπατα.

Ἡ πόλις αὕτη κειμένη ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ (περιλαμβανούσῃ τότε καὶ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς Οἴτης) ἐφημιζέτο ὡς ἔχουσα πολλὰς γυναῖκας μαγίσσας· διότι τότε οἱ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες ἐφημιζόντο ὡς φαρμακίδες δεῖναί, γόησαι καὶ μάγισσαι, κατὰ τὸν Ἀριστοφάνη² λέγοντα:

*Γυναῖκα φαρμακίδ' εἰ προύμενος Θετταλὴν
καθέλοιμι νύκτιω τὴν σελήνην, εἶτα δὲ
αὐτὴν καθείρωξαι' εἰς λοφεῖον στρογγύλον,
ὥσπερ κάιοπιρον, κἄτα τηροῖην ἔχων κλ.*

Τὴν περὶ τὰς μαγείας φήμην τῶν γυναικῶν τῆς Ὑπάτης ὡς καὶ τῶν λοιπῶν Θεσσαλίδων ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ γνωστῷ μυθιστορήματι τῷ «Λούκιος ἢ ὄνος» ἐπιγραφομένῳ, οὗ ἡ σκηνὴ εἶναι ἡ Ὑπάτη.

¹ Ὁμήρ. Ἰλιάς Β, 748—756.— Στράβ. Θ'. 441.

² Νεφέλαι, στίχ. 749.— Ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς λέγει τάδε: «Γυναῖκα φαρμακίδ' ὡς νῦν τὰς φαρμακίδας Θετταλὰς καλοῦσι. Διαβάλλονται γὰρ οἱ Θεσσαλοὶ ὡς γόητες· καὶ μέχρι δὲ νῦν αἱ φαρμακίδες ἡμῶν Θετταλαὶ καλοῦνται· φασὶ δὲ ὅτι Μήδεια φυγοῦσα κύστην ἐξέβαλε φαρμάκων ἐκεῖ καὶ ἀνέφυσαν· τὸ δὲ Θετταλὴν Ἀττικοὶ βαρύνουσιν οἱ κατὰ Μένανδρον ὡς τὸ δαμάλην».

Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ μεταγενεστέρων αὐτοῦ συγγραφέων δὲν γνωρίζομεν, ἂν ἡ πόλις αὕτη ἦτο εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον εὐνοῦς. Οὔτε ὁ Στράβων, οὔτε ὁ Πλούταρχος, οὔτε ὁ Δίων Κάσιος, οὔτε Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος οὐδὲ ἄπαξ ἀναφέρουσι τὴν πρωτεύουσαν τῶν Αἰνιάνων. Μόνον ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν μαθηθάνομεν ὅτι ἐν τῇ πόλει ἦν ἡ λατρεία τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν ἐγγόνων αὐτοῦ, καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀπένειμεν αὐτῇ τὸν τίτλον *Αὐγούστα* (*Augusta*) μεθερμηνεύομενον παρ' Ἑλλήσι *Σεβαστή*.

Ὁ Δίων Κάσιος (*LIV*, 23) περὶ τοῦ τίτλου *Αὐγούστα* τοῦ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀπονεμηθέντος εἰς διαφόρους ἄλλας πόλεις λέγει τάδε: «Παφίοις τε σεισμῶ πονήσασι καὶ χρήματα ἐχαρίσατο (ὁ Αὐγούστος) καὶ τὴν πόλιν «Αὐγούσταν» καλεῖν κατὰ δόγμα ἐπέτρεψε. Ταῦτα δὲ ἔγραψα οὐχ ὅτι μὴ καὶ ἄλλαις πόλεσι πολλαῖς καὶ πρότερον καὶ μετὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Αὐγούστος ἐφ' ὁμοίαις συμφοραῖς καὶ οἱ βουλευταὶ ἐπεκούρησαν». Ἀνάλογόν τι πιθανῶς συνέβη καὶ ἐν Ὑπάτῃ.

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ τότε ἀκμαζούσα Ὑπάτῃ ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ δεχθῆ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὸν Ἡρωδίωνα, ἓνα τῶν 70 ἀποστόλων, ἐπίσκοπον καὶ ἐν αὐτῇ ὑποστάντα τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐξ αὐτῆς δὲ διεδόθη ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Οἱ Ἰουδαῖοι¹, οἵτινες κατόικουν πολυάριθμοι κατὰ τοὺς τότε χρόνους ἐν Ὑπάτῃ, διεβαλον τὸν Ἡρωδίωνα εἰς τοὺς ἐθνικούς, οἵτινες καὶ ἐθανάτωσαν αὐτόν. Τοῦτον ἀναφέρει καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ (κεφ. *ΙΣ'*, 11) λέγων: «Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου».

Ἡλιόδωρος, ὁ Τρίκκης ἐπίσκοπος, ἐν τοῖς *Αἰθιοπικοῖς* (*B'*, 34) διέσωσεν ἡμῖν ἀξιολόγους μαρτυρίας περὶ τῆς Ὑπάτης καὶ τῶν Αἰνιάνων. Κατ' αὐτόν οἱ Αἰνιᾶνες ἐπεμπον εἰς Δελφοὺς κατὰ τετραετηρίδα μίαν *πυθαῖδα*, ὅπως προσφέρῃ θυσίαν καὶ λαμπρύνῃ τοὺς ἀγῶνας εἰς τιμὴν τοῦ Νεοπτολέμου υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως. Δῶμεν τὸν λόγον εἰς τὸν Ἡλιόδωρον:

«Εἰσδραμῶν τις ἀπήγγειλε τὸν ἀρχιθέωρον τῶν Αἰνιάνων ἐπὶ θύραις ὄντα. . . Ἐμοῦ δὲ ἐρομένου. . . τίνες οἱ Αἰνιᾶνες καὶ τίς ἡ θεωρία

¹ Ὅτι ἦσαν πολυάριθμοι Ἰουδαῖοι ἐν Ὑπάτῃ βεβαιοῦσι καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἀνευρισκόμεναι Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί: δύο τοιαύτας ἀνεύρον ἐγὼ ἐν Ὑπάτῃ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1897.

» καὶ ἦν ἄγουσι θυσία: — Οἱ Αἰνιᾶνες, ἔφη, Θετταλικῆς ἐστὶ μοῖρας » τὸ εὐγενέστατον καὶ ἀκριβῶς Ἑλληνικόν, ἀφ' Ἑλλήνος τοῦ Δευκαλίωνος, τὸ μὲν ἄλλο τῷ Μαλιακῷ κόλπῳ παρατεινόμενον, μητρόπολιν » δὲ σεμνυνόμενον Ὑπάταν, ὡς μὲν αὐτοὶ βούλονται, ἀπὸ τοῦ [τῶν » ἄλλων] ὑπατεύειν καὶ ἄρχειν ὀνομασμένην, ὡς δὲ ἐτέροις δοκεῖ, διότι » περ ὑπὸ τῇ Οἴτῃ τῷ ὄρει κατόικισται. Ἡ δὲ θυσία καὶ ἡ θεωρία » τετραετηρίδα ταύτην, ὅτε περ καὶ ὁ Πυθίων ἀγὼν. . . πέμπουσιν » Αἰνιᾶνες Νεοπτολέμῳ τῷ Ἀχιλλέως».

Ἐκ τῶν λέξεων τούτων τοῦ Ἡλιοδώρου μαθηθάνομεν καὶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ ὑπατεύειν, δηλαδὴ ἄρχειν, ὡς ἠρέσκοντο νὰ λέγωσιν οἱ Ὑπαταῖοι, βεβαίως διότι οὕσης τῆς ἑαυτῶν πόλεως πρωτεύουσος τοῦ ἀρίστου καὶ μαχιμωτάτου τῶν ἀρχαίων ἔθνων, τῶν Αἰνιάνων, οὐδέποτε ὑπὸ ζυγὸν ξένης τινὸς πόλεως ἢ ἔθνους ὑπέκυψαν: ὡς δὲ ἄλλοι ἐνόμιζον, ἐκλήθη ἡ πόλις Ὑπάτῃ ἢ Ὑπάτα, διότι κεῖται ὑπὸ τῷ ὄρει τῇ Οἴτῃ, καὶ οὕτως οἱ μὲν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν φυσικῶν αἰτίων παρήγον τὸ ὄνομα. Τὸ δ' εὐγενὲς καὶ πολεμικὸν τῶν Αἰνιάνων δηλοῦται καὶ διὰ τῶν νομισμάτων αὐτῶν¹, ἐν οἷς εἰκονίζεται ἀνὴρ μετ' ἀσπίδος καὶ δόρατος καὶ δύο βελῶν ἐν τῷ πεδίῳ, ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἀρχαῖον δὲ τι μικρὸν ἀνάγλυφον ἐκ λίθου ἐντετειχισμένον ἀριστερᾷ τῷ εἰσιόντι ἐπὶ τῆς θύρας ἰδιωτικῆς τινος οἰκίας ἐναντι τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου φέρει τὴν αὐτὴν παράστασιν, οἷαν καὶ τὰ νομίσματα. Νομίζομεν ὅτι ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀναγλύφοις ζητητέον τὰς ἐξεις καὶ τὸν βίον τῶν ἀρχαίων κατοίκων, οἷς τὰ ἀνάγλυφα ἀνήκουσιν. Γνωστότατον τυγχάνει ὅτι ἐν τοῖς νομίσμασι καὶ ἐν πλείστοις ἀναγλύφοις τῆς Θεσσαλίας εὐρίσκομεν τὴν παράστασιν ἰππέως ἢ ἵππου, διότι οἱ Θεσσαλοὶ ἦσαν τὸ πάσαις ἀριστοὶ ἰππεῖς. Ἐπίσης ἐν ἀναγλύφοις ἀρχαϊκῆς τέχνης τοῦ Τυρνάβου παρετηρήσαμεν γυναῖκας νηθούσας, παράστασιν οἰκιακῆς δηλ. ἀσχολίας τῶν γυναικῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων, σχετιζομένην τὰ μάλιστα πρὸς τὴν νῦν ἀσχολίαν τῶν γυναικῶν τοῦ Τυρνάβου, αἵτινες νήθουσι τὴν μέταξαν. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἐνοπλίου πολεμιστοῦ ἐν τε τοῖς ἀναγλύφοις καὶ τοῖς νομίσμασι τῶν Αἰνιάνων ἐξεικονίζει τὸν βίον καὶ τὰς ἐξεις τοῦ ἀνδρείου καὶ μαχίμου τούτου λαοῦ. Ὅταν δὲ τις ἴδῃ τὴν θέσιν, ἐνθα κεῖται ἡ Ὑπάτῃ, τὸ ὕψος καὶ τὸ ἀπότομον καὶ τραχὺ τῶν ὑπερκειμέ-

¹ Gardner, *Catalogue of greek coins, Thessaly*, πολλαχοῦ.

νων αὐτῇ ὄρεων, τὰς ἀγρίας καὶ δυσβάτους χαράδρας αὐτῶν καὶ ἐν γένει τὴν ἀγρίαν ὄψιν, ἣν ἐμποιεῖ ἡ Οἶτη τῷ θεωμένῳ αὐτῇ, δικαιολογοῦσα (VII, 198 καὶ 217) τὸ Ἡροδότειον ἐκεῖνο· «Οὐρεα ὑψηλὰ καὶ » ἄβατα περικληθεὶς πᾶσαν τὴν Μηλίδα γῆν, Τρηχίνια πέτραι καλεόμεναι», τότε ἀναπολεῖ ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ κατοικοῦντα ἐν τοιοῦτοις ὄρεσι λαὸν μάχιμον καὶ ἀνδρείον, ὑπατεύοντα ἤτοι ἄρχοντα εὐχερῶς τῶν ἄλλων, οἳοι ἦσαν οἱ Αἰνιᾶνες. Μὴ ἄρα γε καὶ ἡ βυζαντιακὴ ἱστορία τῆς πόλεως δὲν εἶναι ἄπασα, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1204 — 1400 μ. Χ., μέγας ἱστορικὸς ἀδάμας ἀντάξιος τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Σαλαμίνος; μὴ ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ τοῦ Σπερχεῖου καὶ τοῖς ἀπροσίτοις βράχοις τῆς Οἴτης, τοῦ προπυργίου τούτου τῆς μέσης Ἑλλάδος δὲν εὗρον τὸν θάνατον στίφη ἀγρίων κατακτητῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα;

Ἡ Ὑπάτη ἐν ἐπιγραφαῖς εἶναι πλουσία· ἐνταῦθα δὲ ἀναδημοσιεύομεν τὴν σπουδαιοτάτην αὐτῶν, ἣτις εὐρίσκεται ἐν τῷ ναῶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἐπὶ λίθου μεγάλου ὀρθογωνίου ἐντετειχισμένου ἐν αὐτῷ.

Αἰνιαρχόντων Ἅγιος, Θεοδώρου, Πλειστάρχου, Χαριδάμου, Πολίτα

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων ἔδωκε προξενίαν Λυσίππῳ Λυσίππου, Λορκίνοι [Μ]εγεκράτες, Ἀλέξωνι Πολεμάρχου, Ξένωνι Λαμίῳ Ἐπιγνήτῳ Ἀγελίου, Στρατίου· ἔγγνοι τὰς προξενίας Πολεμάρχου

5 *Φειδία, Πολύκλητος Ἀθ. . . μ. του, [Ξεν]ίας Ἀριστοδάμου, Λύκων Τορύββα [Μι]κ[ί]ων. . . . . ου, Ὑπαταῖοι, Ανκίδας Ξένωνος, [Δ]απιθήτιος.*

[Τὸ Κοιν]ὸν [τ]ῶ[ν] Αἰνι[ά]νων ἔδωκε προξενίαν . . . [έ]α[ι] Ἀγ[ασί-]στράτου Λα[ρισσέωι;]·

[ἔγγν]οι τὰς προξενίας Ἀρχέ[λαος] Τολμαίου, Πλειστάρχου Ὑπατο-

10 *[δῶ]ρου, Χαριδάμου Ἀθα[ν]αίου, Ὑπαταῖοι, Πολίτας Λαμίῳ Ἐρυνθρήτιος.*

Τὸ Κοινὸν τῶν [Αἰνι]άνων ἔδωκε προξενίαν Πανοσάνιαι . . .

δίκου. . . . . ο νο[ς], Φανοδίκοι Ἀριστονίκου,

Λαρισσέοις ἔγγνοι τὰς προξενίας Ἀριστόδαμος Πλειστάρχου,

Μολεα . . . . . Χαριδάμος Ἀθαναίου, Λύκων [Τ]ορύββα, Ὑπαταῖος,

15 *Πολίτας Λαμίῳ Ἐρυνθρήτιος.*

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων ἔδωκε προξενίαν. . . . . α Μα-

τροπολίται ἔγγνος τῆς προξενίας Ταχ. . . . . ἄμου. . . . .

Τὸ Κοινὸν [τῶν Αἰ]νιάνων ἔδωκε προξενίαν Πε. . . ἰωι Πολυ. . . . .

[Ἄρ]χιδάμου Κρανωνίοις· ἔγγνοι τῆς προξενίας Τολμαῖος Πολίτα,

[Σιφναῖος,

20 *. . . ασ . . . ου Χα[ρ]ίδαμος Τολμαῖου, Ἀθαναῖος Ἀθαναίου, Ἀρι-*

[στόδ]αμος]

[ο]δάμου, Ὑπαταῖοι, Πολίτας Λαμίῳ, Ἐρυνθρήτιος.

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων ἔδωκε προξενίαν Ξεναγῶν Ἀριστολάου,

Λύκωι Νικοβούλου, Ἀριστολάωι Χαριδάμου, Φύλωνι. . . . .

ἔγγνοι τὰς προξ[ενίας] Ξενίας Ἀριστοδάμου, Χαριδάμος Ἀθαναίου,

Εὐδά[ν]θης Δειμᾶ, Λεο . . . ξενο . . .

25 *. . . ς . . . μάχου, Ὑπαταῖοι, Πολίτας Λαμίῳ, Ἐρυνθρήτιος.*

Ἡ προκειμένη ἐπιγραφή περιέχει βραχέα ψήφισματα προξενικὰ εἰς διαφόρους ξένους πολίτας ἐγκατεστημένους ἐν Ὑπάτῃ.

Ἐν ἐκάστη παραγράφῳ οἱ ἐγγεγραμμένοι πρόξενοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν. Τὸ πρῶτον ψήφισμα ἀνήκει εἰς πολίτας Στρατίου, ἐκ τῆς Στράτου πόλεως τῆς Αἰτωλίας. Τὸ δεύτερον εἰς τινὰ πολίτην Λαρισσέον (;). Περίεργος ἡ ὀρθογραφία τοῦ ἔθνικοῦ τούτου ἐπιθέτου διὰ δύο σίγμα καὶ ἐπιλόην, ἀντὶ διὰ διφθόγγου αι (=Λαρισσαίῳ) καὶ ἐνός σ. Τὸ τρίτον ψήφισμα εἰς πολίτας ἐπίσης Λαρισσαίους. Τὸ τέταρτον εἰς Μητροπολίτην τινά· ἀλλὰ τίνος Μητροπόλεως; διότι εἶναι γνωστὰ πολλὰ πόλεις ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα περὶ τῶν Αἰνιάνων, ἐν Θεσσαλιῳτιδί, Δωριδί, Εὐβοίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ. Τὸ πέμπτον εἰς πολίτας τινὰς Κρανωνίους. Παρατηρητέα ἐνταῦθα ἡ ὀρθογραφία ἀντὶ Κρανωνίοις, ὡς συνήθως. Ἡ Κρανῶν εἶναι πόλις τῆς Θεσσαλίας παρὰ τὴν Λάρισσαν ἐν Πελασγιῳτιδί. Τὸ ἕκτον ψήφισμα ἀγνοοῦμεν εἰς τίνος πολίτας ἀνήκει, διότι τὸ ἔθνικόν ἐλλεῖπει.

Ἐν ἀρχῇ ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν πέντε Αἰνιαρχῶν ἄνευ πατρωνυμικοῦ ἢ γενικῆς γενεαλογικῆς. Ὡς δ' ἐκ τοῦ εἶδους τῆς γραφῆς ἐξάγεται, ἡ προκειμένη ἐπιγραφή συμπίπτει κατὰ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ. Ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων Gaston Deschamps καὶ Pierre Jamot ἐν τῷ *Bulletin de Correspondance Hellénique* (τόμ. XV, σελ. 327—331).

Ἐπιφυλασσόμενοι ὅπως ἐν προτεχεῖ μελέτῃ δημοσιεύσωμεν ἰδιαιτέρως καὶ τὰς ἄλλας ἐν Ὑπάτῃ ἀνευρεθείσας μέχρι τούδε ἐπιγραφάς,

σημειούμεθα ἐνταῦθα τὸ ἱστορικὸν πόρισμα, ὅπερ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν ἐξάγεται.

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων ἀπετέλει μετὰ τῶν ἄλλων θεσσαλικῶν ἔθνων μέρος τοῦ Ἀμφικτιονικοῦ Συνεδρίου. Ἐν Ὑπάτῃ ὑπῆρχον τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα τοῦ Κοινοῦ, συνιστάμενα ἐξ ἐπιγραφῶν ἀνατεθειμένων πιθανότατα εἰς τὰ ἐπισημότερα ἱερά. Πέντε Αἰνιάρχαι διώκουν τὸ ὅλον Κοινὸν καὶ ἀπεφάσιζον περὶ τῶν κοινῆ συμφερόντων.

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ καίτοι ἀναφέρεται μετὰ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ἐν τῇ ὑπὲρ τοῦ Κασσάνδρου τιμητικῆ ἐπιγραφῇ¹, οὐχ ἦττον ὁμοῦς εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι πρὸ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολῆς τῶν Γαλατῶν τῷ 279 π. Χ. οἱ Αἰτωλοὶ εἶχον διαλύσει αὐτό, ἀναγκασθέντων τῶν Αἰνιάνων νὰ προστεθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν καὶ νὰ μετονομασθῶσιν Ὑπαταῖοι, ἐκ τῆς πρωτεύουσος αὐτῶν Ὑπάτης, ἣτις μετὰ ταῦτα πολλαχού ὑπὸ τοῦ Πολυβίου μνημονεύεται κατὰ τὰς τῶν Αἰτωλῶν μετὰ τῶν Ῥωμαίων ἔριδας. Βραδύτερον δὲ ὑπὸ Φλαμινίου (197 π. Χ.) τὸ Κοινὸν ἀνασυνεστήθη². Κατὰ δὲ τῷ 198 π. Χ. οἱ Αἰνιᾶνες χρονολογοῦσιν εἰσέτι τὰς ἐπιγραφὰς αὐτῶν διὰ τοῦ ἐπωνύμου στρατηγοῦ τῶν Αἰτωλῶν³.

Τὰ ὀνόματα τῶν Αἰνιάρχων προτάσσονται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἄνευ πατρωνυμικοῦ ἐπιθέτου καὶ ἀναγράφονται ὡς τὰ τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, ὡς παρὰ Θετταλοῖς τῶν ταγεόντων *Αἰνιάρχης* δὲ ἐσηματίσθη κατὰ τὸ *Βουωιάρχης* καὶ *Μαγνητάρχης*.

Ἐν τοῖς προξενικοῖς ψηφίσμασι τῶν Αἰνιάνων βλέπομεν αὐτοὺς χορηγοῦντας τὸ δικαίωμα τῆς προξενίας εἰς διαφόρους πολίτας, ὡς π. χ. Σρατίους, Λαρισαίους, Μητροπολίτας, Κρανωνίους κλπ., δι' ὧν ἐκαλλιέργουν τὰς ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις αὐτῶν.

Ἐπίσης ἐκ τῶν προξενικῶν ψηφισμάτων μανθάνομεν ὅτι συνέβη ποτὲ ταραχὴ ἐν τῇ πόλει περὶ ἀρχαιρεσιῶν, ὡς φαίνεται, καθ' ὅτι ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων ταραχῶν οἱ Αἰνιᾶνες κατέφυγον εἰς τὴν διαιτησίαν ξένης πόλεως, ἧς δυστυχῶς τὸ ὄνομα ἐλλείπει, καταστραφέντος τοῦ λίθου, ἀπο-

¹ Athen. Mittheil. IV, 212-213.—Ross, Arch. Aufsätze, II, 460.—Gerhardt. Archäol. Zeit. 1855 n. 75.

² Πausan. VII, 16, 7: «Ἐτεσι δ' οὐ πολλοῖς ὕστερον ἐτράποντο ἐς ἔλεον οἱ Ῥωμαῖοι, συνέδριά τε κατὰ ἔθνος ἀποδιδάσι καὶ γῆν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτᾶσθαι».

³ Foucart, Inscr. de Delphes, n° 408.—Mommson, Philologus, XXIV, 279.

στειλᾶσης δικαστὰς ἵνα δικάσῃσι τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς. Ἐτέρα ἐπιγραφὴ ἀναγράφει ὅτι ἐπὶ τινος διαφορᾶς περὶ διακανόνισεως ὀρίων μεταξὺ Ἐρυθρῶν καὶ Ὑπάτης οἱ Αἰνιᾶνες προσέφυγον εἰς τὴν διαιτησίαν τῶν Χαλκιδέων¹.

Πλουσιωτέρα ὕλη ἐπιγραφικῆ πρόκειται ἡμῖν κατὰ τοὺς Ῥωμαίους χρόνους, καθ' οὓς ἡ Ὑπάτη εἶχεν ἀξιοθῆ τῆς εὐνοίας τοῦ Αὐγούστου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω. Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων παρίσταται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τιμῶν διαφόρους Ῥωμαίους στρατηγούς, ὑπάτους, ταμίας καὶ ἐπιμελητὰς ἀπελευθερικῶν χρημάτων. Οὕτω τιμῶνται ὑπ' αὐτοῦ Κόϊντος Καικίλιος Κοίντου υἱὸς Μέτελλος ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας, Ἰούλιος Λικίνιος Λευκίου υἱὸς Λεύκολλος, ταμίας, ὁ Αὐγούστος Καῖσαρ τῆς Ῥώμης καὶ οἱ ἔγγονοι αὐτοῦ Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ Λούκιος Ἰούλιος Καῖσαρ², ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τῶν σεβαστῶν θεῶν ἐπὶ δυοὶ στεφάνοις καὶ ἀγωνοθέτης τῶν μεγάλων Πυθίων καὶ ἐπιμελητὴς τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀμφικτιόνων καὶ Ἑλλάδαρχης Τίτος Φλαουῖος υἱὸς Τίτου Φλαουίου Κύλλου Εὐβίοτος. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης καὶ τῆς Δελφικῆς τῆς ὑπὸ Boeckh δημοσιευθείσης δεικνύεται ἡ θέσις ἣν κατεῖχον οἱ Αἰνιᾶνες κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους εἰς τὸ Ἱερόν τῶν Δελφῶν, ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐν τῷ ἀμφικτιονικῷ συνεδρίῳ³.

Ἐκ τοῦ ὀνόματος Φλαουῖος ἀναγνωρίζομεν μίαν οἰκογένειαν τῶν Φλαουίων κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐν Ἑλλάδι, καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὑπάτης γνωρίζουσιν ἡμῖν δύο Φλαουίους ἀυταδέλφους, Ἀλέξανδρον Φλαουῖον, τὸν σοφιστὴν καὶ φίλον τοῦ Πλουτάρχου, ἐπικούρειον φιλόσοφον, καὶ ἓνα τῶν συνδαιτυμόνων ἐν τῷ Συμποσίῳ (II', 3), καὶ τὸν Εὐβίοτον Φλαουῖον, ἕτερον φίλον τοῦ Πλουτάρχου. Οὗτος ἐν τινι τῶν διαλόγων αὐτοῦ (Πότερα τῶν ζῶων φρονιμ.) ὁμιλεῖ περὶ τινος Εὐβίοτου ὡς συγχρόνου, ὅστις φαίνεται ὡς πρόσωπὸν τι γνωστὸν μιᾶς τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ὁ Πλούταρχος δὲν ὤφειλε ν' ἀγνοῇ οὐδένα ἐξ ἐκείνων, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ εἶχον πληρώσει τοὺς Δελφοὺς μεγάλων ἀναθημάτων, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ

¹ Lolling, Athen. Mitth. IV, 209.

² Homolle Bull. de Corresp. Hell. XXI, 192 n. 7.

³ Jamot et Deschamps, ε. ἂ. XV, 335-336, n. 5.—Homolle, αὐτόθι, XXI, 192 n. 3.

Ἑλλάς, ἐπιλέγει ὁ κ. Homolle, καίτοι τόσον μικρά, (καὶ ἡ Ἑλλάς τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου ἦτο τόσον ἡρημωμένη), καὶ ἐπομένως ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος ἐγίνωσκεν ὅλους τοὺς ἐπισήμους ἀνδρας τῆς Ἑλλάδος τοὺς συγχρόνους αὐτῶ.

Ἐπίσης ἐν ἐτέρᾳ Δελφικῇ ἐπιγραφῇ ἀναφέρεται ὁ Τίτος Ἀβύδιος Κυητός, ἀνθύπατος Ἀχαΐας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀμφικτιόνων διὰ Κύλλου τοῦ Εὐβιότου, Θεσσαλοῦ ἐπιμελητοῦ, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς Εὐβιότος ὁ Ὑπαταῖος, περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος, καὶ ἐπειδὴ ὁ Κυητός εἶναι γνωστὸς ἡμῖν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις ὑπῆρξε φίλος αὐτοῦ (Συμποσιακ. Β', 1, 5), ὡς καὶ ἐκ τοῦ Μακροβίου (Ζ', 3, 14), ἔνθα ἐσφαλμένως φέρεται Κύντος, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι Κυητός καὶ Εὐβιότος ἦσαν φίλοι τοῦ Πλουτάρχου, καθ' ὃν χρόνον οὗτος διέτριβεν ἐν Δελφοῖς ὡς ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, μεθ' ὧν ἐποιεῖτο συχνὰς ἀναστροφάς. Ὁ Κυητός ἐκυβέρνησε τὴν Ἀχαΐαν ὡς ἀνθύπατος ἐπὶ Δομιτιανοῦ τῷ 82 μ. Χ. ἔτει, ἐπίσης φαίνεται ὡς πρέσβυς τῆς Θράκης ἐν ἐπιγραφαῖς¹ καὶ ἐν ἐτέρᾳ τοιαύτῃ μετὰ τοῦ ἐπωνύμου αὐτοῦ τῷ 98 μ. Χ.² καὶ ἐν μολυβδίναις σφραγίσιν, ἀπεβίωσε δὲ τῷ 107 ἔτει μ. Χ.³

Ὡς πρὸς τὴν Ὑπάτην, λέγει ὁ κ. Homolle, αὕτη ἔδωκε βραδύτερον εἰς Δελφοὺς ἓνα ἄλλον ἐπιμελητὴν, καὶ εἰς τὸν Πλούταρχον ἓνα ἄλλον φίλον τὸν Κύλλον υἱὸν τοῦ Εὐβιότου, ἀγνωσθέντων τῶν Πυθίων ἐν Δελφοῖς καὶ ἐπιμελητὴν τῶν Ἀμφικτιόνων, καὶ μετὰ ταῦτα τὸν Λεύκιον Κάσιον Πετραῖον, γνωστὸν ἐκ τινος ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν, ὅστις ὑπῆρξεν ἀρχιερεὺς, ἀγνωσθέντος καὶ ἐπιμελητῆς καὶ φέρει ἐπὶ τινος βάσεως τοῦ εἰς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ στηθέντος ἀνδριάντος τὸ ἐθνικὸν [Ὑπ]α[τ]αῖ[ο]υ. Ὁ Πausanias διηγεῖται περὶ τοῦ θανάτου ἐτέρου τινὸς Πετραίου Ὑπαταίου καέντος ζῶντος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου. Λυπούμεθα δὲ διὰ τὴν στενότητα τῶν ὀρίων τῆς παρούσης μελέτης ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν ἐκτενέστερον περὶ τῶν λίαν ἐνδιαφερουσῶν ἱστορικῶν τούτων ἐπιγραφῶν.

¹ Corp. Inscr. Latin. VI. 3828. — Kalapothakes, de Thracia provincia Romana σ. 48.

² Corp. Inscr. Latin. III, suppl. p. 1969.

³ Πλίν. Epistolae VI, 29. — Παράβ. καὶ Klebs, Προσωπογρ. Ρωμ. Κράτ. I, 189.

Τὸ Κοινὸν τῶν Αἰνιάνων ἀπετέλουν ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας αὐτῶν πόλεως Ὑπάτης καὶ αἱ Ἐρυθραί, Λαπίθη, Ἀριστέα καὶ Λάττια, ἧτις ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Σωσάνδρου τοῦ Τολμαίου, Ὑπαταίου, ἀνέθηκε χαλκοῦν ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐπιγράψασα ἐπὶ τοῦ βάρθρου τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα:

Λαυέων ἡ πόλις
Σώσανδρον Τολμαίου
Εὐεργέτην τοῖς θεοῖς:

Τὸν μέγαν ἐμ βουλαῖς τε καὶ ἦθεσι καὶ φρενὸς ἀλκῇ
Σώσανδρον, κλεινῶν ἔκγονον Αἰνιέων,
Τολμαίου κλυτὸν νῆα, πόλις Λάττια φιλόπλου
χάλκεον ἀντ' ἀρετᾶς εἶσαο τᾶδε θεοῖς
τόνδε γὰρ ἀγητῆρα δι' εὐξενέτιο μερίμνας
σοτήρα, κίστην, ἄλλον ἔδεκτο Δία.
Ἥρωων θρέπειο' ἐναρηφόρε, πότιν' ἀγώνων,
σὸν κλέος εἰ τοιούδ' ἀνδρας ἔχεις Ὑπάτα!

Δυστυχῶς ἡ λαμπρὰ αὕτη ἐπιγραφὴ, ἡ διακρινόμενα τὴν Ὑπάτην ὡς εὐάνδρον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σωσάνδρου τοῦ Τολμαίου, υἱοῦ πιθανῶς Ἁγίου τοῦ Τολμαίου, κατεστράφη ὑπὸ τῶν νέων Ὑπαταίων βαρβάρως τεθεῖσα εἰς τινα κρήνην τῆς νῦν Ὑπάτης!

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Βιρέττα ἐν τῇ Παλιγγενεσίᾳ τῇ 30 Δ/βρίου 1876, εἶτα ἐν τῷ Παρνασσῷ 1877 σ. 72 καὶ τελευταῖον ἐν τῷ Bull. de Corr. Hell. τόμ. I. 120.

Είναι δυστυχώς αναμφισβήτητον ότι περί την πάτριον ιστορίαν αινώτεραι ήμῶν γενεαὶ ἐδείχθησαν ἀσεβῶς ὀλίγωροι. Ἐν τῶν μάλιστα περισπουδάστων γεγονότων τῆς καθολικῆς ιστορίας τοῦ λήγοντος αἰῶνος, τὸ σπουδαιότατον δὲ πάντων τῶν συμβάντων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς τελευταίας αὐτοῦ καὶ μακραιώνος ὑποδουλώσεως, ἢ κατὰ τὸ 1821 θαυμαστὴ αὐτοῦ ἀναγέννησις, ἔμεινε πεδίον χέρσον καὶ ἄγονον εἰς σοβαρὰς μελέτας καὶ ὠφέλιμα πορίσματα. Οἱ σύγχρονοι τῶν εὐκλεῶν ἐκείνων συμβάντων ἔδειξαν πρὸς αὐτὰ σχετικὴν εὐλάβειαν· ἀλλ' οἱ ἐπιγενόμενοι ἠμέλησαν τὸ καθήκον τοῦτο, ἀποβλέψαντες μᾶλλον εἰς τὴν κάρπωσιν τοῦ ὕλικου ὀφέλους ἢ εἰς τὴν περίσῳσιν τῶν μνημείων τῆς πατρῴου δόξης. Ὅθεν ὁ ροῦς τοῦ χρόνου τὰ παρέσυρεν ἢ τὰ ἠμαύρωσεν ἀνεπανορθώτως, ἠφανίσθησαν δὲ οἰκτρῶς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἔμελλον νὰ καταρτισθῶσιν αἱ γνήσιαι περγαμηναὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν δόξης. Αἱ μαρτυρίαι τῶν ζώντων δὲν περισυνελέγησαν ἐγκαίρως, οὐδ' ἐλήφθη φροντίς νὰ πληθυνθῶσιν τὰ γραπτὰ ὑπομνήματα καὶ ν' ἀποθησαυρισθῶσι καταλλήλως αἱ διάφοροι παραδόσεις. Τὸ δὲ χεῖρον, δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἢ δέουσα ἐμβριθὴς καὶ μετ' ἐνδιαφέροντος μελέτη ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ιστορικῆς περιόδου πρὸς ἀνάλυσιν καὶ ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν αὐτῆς συμβάντων, πρὸς ἐξονύχισιν καὶ διασάφησιν τῶν λεπτομερειῶν, πρὸς ἀποσκυβάλλισιν τῶν παρειδυσάντων σφαλμάτων καὶ πλανῶν καὶ ἀλλοιώσεων, ἐκουσίων ἢ ἀκουσίων, τῆς ιστορίας. Ἀπεναντίας ἀντὶ τῆς ἀπαραιτήτου ταύτης προπαρασκευαστικῆς καὶ ἐξομαλυντικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐργασίας,

¹ Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐπεκράτησεν ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἐπωνύμου, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπεγράφετο «Ἀνδρίτσου», οὕτω δὲ τὸν ἀποκαλοῦσι καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ Γουδάν τὸ ἐπώνυμον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἦτο Βαρούσης, τὸ δὲ βαπτιστικόν του ὄνομα Ἀνδρέας, μεταβληθὲν ἐπὶ τὸ θωπευτικώτερον εἰς Ἀνδρουῦτσος, κατὰ τὸ Πανουῦτσος, Γιαννουῦτσος κλπ. Εἷς τινὰ ἔγγραφα ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπογράφεται «Ὀδυσσεὺς τοῦ Ἀνδρίτσου».

ἥτις ἔπρεπε νὰ διεξαχθῆ συντόμως καὶ ἐπικαίρως, ἐνόσω ὑπελείπετο ἔτ τὸ φῶς τῶν τελευταίων μαρτυριῶν, ἐπηκολούθησεν ἄδοξος ἀγὼν πατραγαθίας, ὅστις ἐξ ἰδιοτελείας ἐπεσκοτίσεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀλήθειαν. Τὰ ματαιόδοξα δὲ ταῦτα καὶ χαμαιζήλα αἰσθήματα ἐξηκολούθησαν ἐπικρατοῦντα καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, γινώσκω δ' ἐγὼ ἔνεκα τῆς ἐνεργουῦ συμμετοχῆς μου κατὰ τὴν γενομένην ἐν ἔτει 1884 ἔκθεσιν τῶν μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀπογόνων ἐπιφανῶν ἑλληνικῶν οἰκῶν οὐ μόνον ἠρνήθησαν νὰ πέμψωσι τὰ παρ' αὐτοῖς σωζόμενα ἱστορικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ παντοιοτρόπως ἐνήργησαν νὰ ματαιώσωσι τὸ ἔργον, ἐλαυνόμενοι ἐκ ζηλοτυπίας καὶ ἐξ ἀλόγου καὶ ποταπῆς μνησικακίας.

Ὅθεν ὁμίχλη θολὴ ἐπιπλανᾶται ἐπὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως, καθιστῶσα δυσκατόρθωτον τὸν ἀκριβῆ αὐτῶν χαρακτηρισμόν. Ἀφοῦ ἡ κριτικὴ ἱστορία ἤργησεν ὡς μὴ ὠφελε καὶ παρέλιπε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον τῆς, εἰς τὸν ἀκαλλιέργητον αὐτῆς κῆπον ἐβλάστησαν σφριγῶσαι αἱ βοτάναι καὶ οἱ θάμνοι τῶν θρύλων καὶ τῶν παραδόσεων, τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων καὶ τῶν ἔργων τῆς φαντασίας¹.

Ἀλλὰ ταῦτα παρεμποδίζουσι μᾶλλον ἢ καθοδηγοῦσι τὸν θελοντα νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς σκοτεινάς ἀτραπούς τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ ἐξερευνήσῃ τὰ βάθη αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐπιθυμῶν νὰ σπουδάσῃ ἐπιμελῶς τὰ συμβάντα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τὰ ἔργα τῶν πρωταθλητῶν αὐτῆς βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του ὡς βοηθήματα τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ῥάμφου ἢ τοῦ Στεφάνου Ξένου, τὰ στομφώδη ποιήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἢ τὰς ἀπολελιθωμένας τραγωδίαις τοῦ Ἀλκαίου ἢ τοῦ Ζαμπελίου.

Ἡ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ Ἀγῶνος δὲν ἐγράφη ἀκόμη. Τὴν γνώμην ταύτην ἔτυχε ν' ἀκούσω πολλάκις καὶ ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ ἐπιφανοῦς

¹ Πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἐγράφετο εἰς τινὰ ἐφημερίδα ὡς ἱστορικὸν ἀνέκδοτόν τι περὶ τοῦ ἀγωνιστοῦ Γονατᾶ ἐκ Σπάρτης, ὅτι ἦτο τόσοσ βρωμαλέος, ὥστε παραγεύεσθαι πέταλα διὰ τὸν ἵππον του, ἔθραυσεν ἀλληλοδιαδόχως διὰ τῶν χειρῶν του δύο τρία σιδηρὰ πέταλα παρουσιασθέντα πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πεταλωτοῦ, ὅτι δὲ οὗτος ἐφάνη ἰσχυρότερος τοῦ Γονατᾶ, θλάσας κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὰ πρὸς αὐτὸν προσενεχθέντα παρ' ἐκείνου εἰς ἀμοιβὴν ἀργυρὰ τάλληρα. Τὸ ἀνέκδοτον αὐτολεξεῖ ἀναφέρεται εἰς τὸν Γάλλον στρατάρχην Μαυρίκιον τῆς Σαξονίας, τὸν νόθον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Αὐγούστου, εὐρηται δὲ εἰς πάσας τὰς συλλογὰς τῶν ἀνεκδότων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅπουθεν προφανῶς ἐλήφθη.

ιστορικού του Έθνους, Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, ὅστις τιμῶν με διὰ τῆς φιλίας του μοι ἐξεμυστηρεύθη ἐπανειλημμένως μετὰ πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως τοὺς διωγμοὺς οὓς ὑφίστατο πρό τινος ὁ ἱστορικός ὁ πειρώμενος ν' ἀνεύρη τὴν ἀλήθειαν καὶ ν' ἀπογυμνώσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐπικαθιστάσης ἐπ' αὐτῆς σκωρίας. Πολὺ δὲ φοβοῦμαι ὅτι καὶ δύσκολον εἶναι νὰ γραφῇ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ γραφῇ ὡς ἐμπρέπει, καθότι παρῆλθεν ἤδη ἐπὶ ματαίῳ ὁ πρὸς τοῦτο μάλιστα ἀρμόδιος χρόνος, ἀφῆθησαν δὲ νὰ στερεύσωσιν αἱ πρῶται πηγαί. Καὶ ὅ,τι συνέβη ὡς πρὸς τὸν Ἀγῶνα συνέβη καὶ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν μετέπειτα ἐποχὴν. Παρῆλθεν ἤδη ἐπὶ δέκατα αἰῶνες ἀφότου ἡ γῶρα αὕτη ἐπήχθη εἰς κράτος ἐλεύθερον. Τρεῖς ἡγεμόνες ἐκυβέρνησαν αὐτὴν μέχρι σήμερον καὶ διάφορα πολιτεύματα ἐφηρμόσθησαν ἀλλεπαλλήλως. Τρεῖς περίπου γενεαὶ ἤλθον καὶ παρῆλθον ἕκτοτε· μεγάλη διεξήχθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ δράσις καὶ μεγίστη ἐπιτελέσθη μεταβολή· ἡ ἕκτασις τοῦ Κράτους ἐδιπλασιάσθη· ὁ πληθυσμὸς ἠῤῥξησε μεγάλως· ὁ πολιτισμὸς προήχθη, τὰ ἦθη ἐν πολλοῖς ἐξημερώθησαν· συνέβησαν γεγονότα πολὺκροτα, συνήφθησαν πολιτικοὶ ἀγῶνες κρατεροί· συστήματα καὶ ἰδέαι ἐκ περιτροπῆς ὑπερίσχυσαν καὶ ἀνευφημήθησαν καὶ κατερρίφθησαν καὶ ἀνεθεματίσθησαν. Πλὴν περὶ πάντων τούτων ἔχομεν σήμερον ἀπλῶς νύξιν, ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην ἰδέαν, διότι δὲν ἐθεωρήθη ὡς προσῆκον καὶ ὡς ὠφέλιμον νὰ γραφῇ ἐγκαίρως ἡ ἱστορία τῆς περιόδου ταύτης τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχον νόμοι ἱστορικοὶ διέποντες τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων, ὡς νὰ μὴ ἦτο ἀναγκαία ἡ γνῶσις τῶν προγενεστέρων πρὸς ἐξήγησιν τῶν κατόπιν συμβάντων, ὡς νὰ μὴ συνεδέοντο δι' ἀλληλουχίας αὐστηρᾶς λογικῆς ἀπώτατα αἴτια μετὰ προσφάτων συνεπειῶν, ὡς νὰ μὴ τέλος ἐθεωροῦντο τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος ὡς ὁ ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς καὶ γνώμων τῆς πορείας τοῦ μέλλοντος. Ἐν τῷ μεταξύ ἐξέλιπον εἰς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ἄνδρες οἱ δυνάμενοι νὰ γράψωσι τὴν ἱστορίαν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περιόδου ἢ καὶ νὰ παράσχωσι τὰ στοιχεῖα πρὸς εὐσυνεῖδητον αὐτῆς συγγραφὴν. Αἱ λεπτομέρειαι, αἱ τόσον πολλάκις διαφωτιστικαί, ἐλησμονήθησαν· ἀρχεῖα ἐπίσημα δὲν ἐμερίμνησέ ποτε νὰ καταρτίσῃ τὸ Κράτος, ἄγνωστοι δ' εἰσὶ παρ' ἡμῖν αἱ ἰδιωτικαὶ συλλογαὶ ἐγγράφων καὶ μαρτυριῶν καὶ πειστηριῶν. Τὰ συνήθη βοηθήματα καὶ αἱ συμβολαὶ ἐλλείπουσι σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν· διότι ὀλίγιστα βιβλία ἀπομνημονευμάτων καὶ μονογραφῶν ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀναφερόμενα εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἀναγέννησιν χρόνους, τὰ δὲ ἱστορικά

δῆθεν δοκίμια. ὅσα ἐγράφησαν ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τῆς ἐπονειδίστου βιβλιοκαπηλείας, εἶναι ἐλεεινὰ συνουθυλεύματα, ἀνάξια λόγου¹. Εἰς τὰς βιβλιοθήκας μας, δι' ἃς ἀνεγείρονται μέγαρα καλλιμάρμαρα, ὑπάρχει ἔλλειψις ἀξιοθρήνητος εἰς τὸ τμήμα τῆς συγχρόνου πατρίου ἱστορίας, οὐδ' εὐρίσκεται κἂν σειρὰ πλήρης τῶν ἐφημερίδων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Ἐγὼ αὐτὸς θελήσας ποτὲ νὰ ἐρευνήσω πρὸς ἀνεύρεσιν πληροφοριῶν διὰ τὸν καταρτισμὸν προχείρου χρονογραφικοῦ σημειώματος ἀφορῶντος εἰς τὸ περίφημον ἱστορικὸν ἐπιεσόδιον τοῦ Πατσιφικοῦ καὶ τῶν Παρκερικῶν, εὐρέθην πρὸ τοῦ ἀπροχωρήτου. Ὡστε ἀκατάληπτον ἀποβαίνει, ἐπὶ τίνων βάσεων θὰ στηριχθῇ ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος καὶ πῶς θὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, διὰ νὰ ἐκθέσῃ καὶ σχολιάσῃ τὰ κατὰ τὸν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς πολυσπουδάστου περιόδου τῆς πρώτης αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀναπτύξεως. Ἡ τοιαύτη ἀκηδία λαοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν ἱστορίαν εἶναι φαινόμενον θλιβερῶς ἀξιοπαράτηρητον, ἐλέγχον ἀτροφίαν καὶ κάρωσιν τῶν αἰσθημάτων ἐκείνων, ὧν ἀλλαχοῦ καὶ τεχνητῶς ἐπιδιωκεται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ γοργότης, ὅσοι δὲ μελετήσωσιν αὐτὸ εἰς τὸ μέλλον ἐπισταμένως δὲν θὰ εὕρωσιν ἄσχετον τὴν τοιαύτην ἀμελείαν πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν κατὰ τοὺς συγχρόνους ἡμῶν καιροὺς κακοδαιμονίαν καὶ πρὸς τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρεύσαντα ἐθνικὰ ἀτυχήματα.

Διὰ τοῦτο ἂν ἡ φωνή μου ἐκέκτητο μείζον κῦρος, ἤθελον προτρέψῃ θερμῶς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ τοὺς φιλόστορας ν' ἀρχίσωσι καταγινόμενοι μετὰ ζήλου εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην ἐξέτασιν καὶ διαλεύκανσιν τῶν παντοίων ζητημάτων τῆς πατρίου ἱστορίας, εὐχόμενος ἐν ταύτῳ ὅπως τὸν ζῆλον κεντρίσωσιν οἱ ἀρμόδιοι διὰ καταλλήλων διαγωνισμάτων καὶ παραπλησίων ἐνθαρρύνσεων. Εὐχάσιον εἶναι οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν φιλομαθῶν νὰ περισώσωσιν ὅ,τι δὲν ἀπωλέσθη καὶ νὰ προλειάνωσιν ἔστω καὶ ἀργὰ τὴν ὁδὸν τῆς ἀναλυτικῆς καὶ φιλοσόφου ἱστορίας· οἱ δὲ δυνάμενοι ὅπωςδῆποτε καὶ παντὶ σθένει νὰ συνδράμωσι τὰς ἐθνοφειλίας ταύτας σπουδᾶς. Εὐτυχῶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἱερόν

¹ Ὁφείλω νὰ ἐξαιρέσω τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ἐπ. Κυριακίδου γραφεῖσαν δίτομον ἱστορίαν τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, ἣτις καίπερ ἐν πολλοῖς ἀτελεῖς οὖσα οὐχ ἦττον συνετέθη μετὰ σχετικῆς ἐπιμελείας, περιέχει δὲ πολλὰς ἀξίας λόγου καὶ χρησίμους πληροφορίας.

Ἄγωνα ὑπάρχει σταδίων ἐργασίας καὶ μελέτης χάρις εἰς τὸ Ἄρχεϊον τῆς ἐνταῦθα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ὅπερ δι' ἀτρυτάν κόπων καὶ μετὰ πολλῆς καὶ φιλοτίμου στοργῆς κατηρτίσθη, ὁσημέραι δ' ἐπιμελῶς πλουτίζεται. Αὐτόθι οἱ βουλούμενοι ἐγκύπτοντες δύνανται νὰ συλλέξωσι πλούσιον ἀμητόν, ἐκ τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ὁποίου θὰ προκύψῃ δαψίλεια παραδειγμάτων εὐγενῶν καὶ ὑποθηκῶν ἀρετῆς καὶ φιλοπατρίας, θησαυρὸς πολῦτιμος διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν νεωτέρων γενεῶν καὶ διὰ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ αἰσιωτέραν σταδιοδρομίαν.

Α'.

Τὰς σκέψεις ταύτας, ἅς ἐν εἶδει προοιμίου, ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ἐκταθέντος, ἐξέθηκα ἀνωτέρω, μοὶ ἐνέπνευσεν ἡ ἀνάγνωσις ἐπιστολῆς τινος περιεργοτάτης τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, ἣν ἔτυχε πρό τινος ν' ἀναγνώσω. Δὲν εἶναι αὕτη ἀνέκδοτος, καθὼς δημοσιευθεῖσα εἰς παλαιὸν τινα τόμον τῆς *Πανδώρας*· ἀλλ' ἐπειδὴ τυγχάνει βεβαίως ἄγνωστος τοῖς πολλοῖς καὶ ἐπειδὴ εἶναι ὑπὸ πλείστας ἐπόψεις ἀξία λόγου, πρὸ πάντων δὲ συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τοῦ ἥρωος τῆς Γραβιάς καὶ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν δραματικῶν περιπετειῶν τοῦ βίου του, ἔκρινα καλὸν ν' ἀναδημοσιεύσω αὐτὴν ὧδε, μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς κατανόησιν σχολίων.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς :

«Κύριε Ἀναστάσιε Λόντε.

«Ἐσὺ ἔχεις πολλὰς δουλειὰς καὶ καθὼς ἀκούω καταγίνεσαι ἡμέραν καὶ νύκτα. Διὰ τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ σὲ ἐμποδίσω μὲ τοῦτο τὸ γράμμα καὶ μάλιστα ὅπου μαζί σου δὲν ἔχω ἀνταπόκρισιν, ὄντας ἄλλη ἡ ἰδική μου δουλειὰ καὶ ἄλλη ἡ ἰδική σου. Μολοντοῦτο ἐπειδὴ εἶδα εἰς ἐνός σου φίλου γράμμα ν' ἀναφέρῃς τὸ ὄνομά μου, βιασμένος εἶμαι νὰ σοῦ κἀνω πέντε ἐξ ἀράδαις. Καὶ ἂν ἔχουν κανένα καλὸ μέσα, ἀκουσέ το· εἶδεμὴ κάψε ταις.

«Λέγεις τοῦ φίλου σου : — Ἄν γράψῃς σ' ἐκεῖνον τὸν διάβολον τὸν Ὀδυσσεῆα, γράψε του ἀπὸ μέρους μου νὰ ἐβγάλλῃ μερικὸς διάβολος ἀπὸ μέσα του. Τοῦ τὸ λέγω μέσα μὲ μέσα, καὶ τότε θέλει γέινει χρήσιμος εἰς τὴν πατρίδα, καὶ θέλει λάβει ἀξίως τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον

» φέρει. — Κύριε, καθὼς λέτε σεῖς οἱ διαβασμένοι, δύο λογιῶν διαβόλοι » ἐμβαίνουν μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Πρώτης λογῆς, ὡς ἔλεγεν ὁ φιλόσοφος ποῦ ἀπέθανεν ἐδῶ κάτου, εἶνε ὁ διάβολος ποῦ κάθε καλὸς ἀνθρώπος ἔχει μέσα του, ὁ διάβολος ποῦ ἐρμηνεύει καὶ δείχνει τὸν καλὸν δρόμον καὶ ἐμποδίζει τὸν δαιμονισμένον ἀπὸ τοῦ νὰ πράξῃ τὸ κακόν. » Ἡ θρησκεία μας μᾶς διδάσκει νὰ πιστεύωμεν ὅτι κατὰ θεῖαν παράχωρησιν μπαίνει πολλὰς φορὰς ὁ διάβολος σ' ἓνα ἀνθρώπον καὶ τὸν ἐρμηνεύει νὰ κἀνῃ ὅλα τὰ κακά, καὶ αὐτὸς εἶνε ὁ δεύτερος διάβολος. » Τώρα ἐγὼ εἶμαι σὲ ἀπορίαν, ποῖος διάβολος σὲ σένα κατοικεῖ, ὁ πρῶτος ἢ ὁ δεύτερος ; Ὅσον διὰ λόγου μου, νὰ ξεύρῃς ὅτι ἀφίνω ἐσένα νὰ μοῦ πῆς ποῖον ἀπὸ τοὺς δύο διαβόλους ἔχω μέσα μου. Ὁ πατέρας μου ἐν καιρῷ Τουρκίας ἐγύριζε μέσα εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἐσκότωνε Τούρκους· ἔτρεχεν εἰς τοὺς κάμπους καὶ εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐθανάτωνε Τούρκους· ἐνυκτέρευεν εἰς τὰ δάση, ἐκρύπτετο εἰς τὰ ποτάμια, ἐσκότωνε Τούρκους· ὅσαις φορὰς εὐρέθη εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης Τούρκους ἔπνιγε. Καὶ εἰς ὀλιγολογίαν, ἀφοῦ ἐρήμωσε πολλὰς ἐπαρχίας τῶν τυράννων, ὡς ἀληθινὸς δαιμονισμένος ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, ἐμαρτύρησεν εἰς αὐτὴν τὴν καθέδραν τοῦ τυράννου μας. Τί λογῆς διάβολον εἶχε μέσα του, τοῦ πρώτου εἶδους ἢ τοῦ δευτέρου, ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀποφασίσω καὶ στέκει σὲ σένα νὰ τὸ γνωρίσῃς. Ἐγὼ δὲ, χωρὶς προσωπικῶς νὰ γνωρίζω ἀπὸ ποῖον δαίμονα ἐσύρετο ὁ πατέρας μου, ἤρχισα ἀπὸ παιδί ὄρφανὸ νὰ γυρεύω τὰ χνάρια τοῦ ἴδιου τοῦ διαβόλου. Τὸν περισσότερον καιρὸν τῆς ζωῆς μου ποῦ τὸν ἐπέρασα ; Τὸν ἐπέρασα σκοτώνοντας Τούρκους, κυνηγώντας τυράννους. Τὸν ἐπέρασα εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰ βουνὰ. Τὰ καρτέρια τῶν δρόμων, οἱ λόγγοι καὶ τὰ ἄγρια θηρία εἶνε μάρτυρες ὅτι δυσκόλως ἐφευγεν ὁ Τούρκος ἀπὸ τὸ χερί μου, ἂν ἐζύγωνε καμμιά πενηνταριά ὄργιας. Ἐγὼ ἐσύναναστρεφόμουν μὲ αὐτοὺς τοὺς τυράννους καὶ ἤμουν καλὰ πληρωμένος διὰ νὰ σέθωμαι τοὺς ὁμογενεῖς των· ἀλλὰ κινούμενος ἀπὸ τὸν διάβολόν μου Τούρκους ἐσκότωνα. Οἱ κρημνοί, τὰ ποτάμια, οἱ πάγοι, τὰ χιόνια καὶ τὰ δάση ἦσαν τ' ἀγαπητὰ μου κατοικητήρια, τὸ τουρκικὸν αἷμα τὸ προσφάγι μου. Ἐσηκώθη ἡ Ἐπανάστασις καὶ εὐθύς, συρόμενος ἀπὸ τὸν διάβολόν μου, ἐλάτρευσα τοὺς ἀρχηγούς της, τὴν φωνὴν της ἄκουσα εἰς τὰ φυλλοκάρδιά μου, ἐσεβάστηκα τὴν ἀπόφασίν της καὶ ἔτρεξα μὲ ὄλους τοὺς ἀρματωλοὺς τῆς Ἑλλάδος νὰ σκοτώσω Τούρκους. Μολονότι ἐκέρδιζα ἐν καιρῷ Τουρκίας, ὁ διάβολός

» μου μου ἀφῆρσεν αὐτὴν τὴν κλίσιν ἀφοῦ ἐσηκώσαμεν τ' ἄρματα. Καί
 » τί νὰ πολυλογῶ ; Τόσον μ' ἐφώτισεν ὁ διάβολός μου, ὥστε νὰ γεμίσω
 » ψείραις, νὰ λιμάζω φωμί, νὰ κοιτώμαι εἰς τὰ νερά, εἰς τὰ χιόνια καί
 » εἰς τὴν λάσπην, νὰ δοκιμάζω κάθε στρατιωτικὴν ἀχαριστίαν, νὰ πίνω
 » φαρμάκια ἀπὸ ἐχθρούς καὶ φίλους, νὰ κυνηγῶμαι ὡς κατάδικος ἀπὸ
 » αὐτοὺς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς δικαιοσύνης. Νὰ ἐπιθυμῶ συνε-
 » λεύσεις ἐθνικὰς, νὰ ἀγαπῶ δικαίους διοικητὰς, νὰ εἶμαι λάτρις τῶν
 » ἐναρέτων καὶ φίλος τῶν σοφῶν, νὰ διψῶ τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρ-
 » τησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶντας μόνον καὶ μόνον Ἑλληνας νὰ διοι-
 » κοῦν καὶ νὰ βασιλεύουν εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἐκ τούτων ὄλων,
 » δάσκαλε, ἤμπορεῖς νὰ συμπεράνης ποῖος διάβολος εὐρίσκεται μέσα μου.
 » Εἶνε ὁ διάβολος ἐκεῖνος ὁποῦ ἔκαμε τὸν Σωκράτην νὰ πῆ τὸ φαρ-
 » μάκι διὰ τὰς εἰλικρινεῖς εἰς τὴν πατρίδα του ἐκδουλεύσεις, ἢ πάλιν
 » εἶναι ὁ δαίμονας, ὅστις ἔκαμε τοὺς ὁμογενεῖς μας νὰ παραδώσουν τὴν
 » Πατρίδα στοὺς Μακεδόνας, στοὺς Ῥωμαίους καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς Τούρ-
 » κους ; Ἐγὼ γὰρ λόγου μου νομίζω ὅτι ἐσὺ ἔχεις μέσα σου τὸν διάβολον
 » ὁποῦ ἔχει καὶ ὁ Σωκράτης, ποῦ ξεύρεις γράμματα καὶ διαβάζεις τὸν
 » Ξενοφῶντα καὶ τὸν Πλάτωνα. Εἶσαι νέος, ἕως 22 χρονῶν καὶ μολον-
 » τοῦτο εἶσαι βουλευτής. Χαίρεσαι ὑπόληψιν, μολοντί λές πῶς καί
 » χωρὶς ὁμόνοια δύναται ἡ Πατρίς νὰ κυβερνηθῆ μὲ τὰ γράμματα καὶ
 » μὲ τὸν Ξενοφῶντα στὸ χέρι. Σχιζεῖς τὴν διοίκησιν τοῦ ἔθνους· δια-
 » φεντεύεις τοὺς συγγενεῖς σου ὁποῦ κατακρατοῦν τὰ ἐθνικὰ εἰσοδήματα,
 » σπείρεις ζιζάνια εἰς Μωριάν καὶ Ῥούμελην, ἀναιθάξεις καὶ καταθάξεις
 » ἀπὸ τὰ ἀζιῶματα ὅποιον θέλεις. Τέλος πάντων δίνεις καλὸν παρά-
 » δειγμα εἰς τὴν ἐπαρχίαν σου τῆς χρηστοθησίας, τῆς ἐγκρατείας, τῆς
 » ἀφιλοκερδείας, τῆς δικαιοσύνης. Ἐρμηνεύεις τοὺς συγγενεῖς σου ὡς
 » μαθητὰς τοῦ Σωκράτους νὰ μὴν ἀδικοῦν εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν τιμὴν,
 » εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν ὄλους τοὺς συνεπαρχιώτας των. Εἰς ὀλίγα λόγια,
 » ἐρευνῶντας καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὸ μέρος μου τίνες αἱ πράξεις τοῦ πατρός σου
 » καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὸ φέρισμον τῶν προϋχόντων
 » συγγενῶν σου, ἐνθυμούμενος τὴν διάλυσιν τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως ἐξ
 » αἰτίας σου, τὴν προσκόλλησιν σου εἰς ξένην Αὐλὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀπε-
 » λευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, συμπεραίνω, δάσκαλε, μπέσα μὲ μπέσα, ὅτι
 » ἐσὺ ἔχεις μέσα σου τὸν δαίμονα τοῦ Σωκράτους. Κύτταξε ὅμως καλὰ,
 » ὅτι κάθε Ἑλληνας ἔχει μέσα του δώδεκα λεγεῶνας διαβόλων. Καί
 » ἔπαρε τὰ μέτρα σου, διότι, ὡς λέγει ἡ προροιμία, ἐνὸς διαβόλου διώ-

» χτει τὸν ἄλλον !. Κύτταξε καλὰ, διότι ἡ κοντεύει νὰ χαθῆ ἡ Πατρίδα,
 » ἢ θὰ πέσῃ εἰς κανένα χειρότερον ζυγόν, ἀπὸ ἐκεῖνον ὁποῦ βαστοῦσαν οἱ
 » πατέρες μας. Κύτταξε καλὰ μὴν τύχη καί . . . .

» Ἐξ Ἀθηνῶν τῆ 14 Φεβρουαρίου 1824.

» Ὀδυσσεὺς Ἀνδριότου»

Σπάνια εἶναι τὰ ἐγγραφα τῆς Ἐπαναστάσεως ὅσα ἀναγινωσκόμενα
 ἐμποιοῦσι τὴν σφοδρὰν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ
 ἄνωτέρω ἐπιστολή. Ἐν πρώτοις ἔχει ἀξίαν φιλολογικὴν ὁ Ὀδυσσεὺς
 δὲν ἐστερεῖτο ποιᾶς τινος μορφώσεως, ἐκ τῶν σωζομένων δὲ ὀλίγων ἐπι-
 στολῶν του, ἰδίως δ' ἐκ τῆς περιφήμου πρὸς τοὺς Γαλαξειδιώτας τῆς
 γραφείσης κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς πρὸς τὸν Βεζύ-
 ρην, ἀμφοτέρων ἀναδημοσιευομένων περαιτέρω, φαίνεται ὅτι ἐκέκτητο
 τὸ φυσικὸν χάρισμα τοῦ ἐκθέτειν ζωηρῶς καὶ μετὰ γλαφυρότητος τὰς
 ἰδέας του, διότι προφανῶς τὰ ἐγγραφα ταῦτα δὲν εἶναι ἔργα ἀποκλει-
 στικῶς τοῦ γραμματικοῦ του, ἀλλ' ἡ ἐγράφησαν καθ' ὑπαγόρευσιν αὐτοῦ
 τοῦ ἰδίου, ἢ ἐδόθη παρ' αὐτοῦ πάντοτε ἡ ἰδέα, ἀφέθη δ' εἰς ἐκεῖνον ἡ
 διατύπωσις· ὅθεν φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ ἰσχυροῦ καὶ εὐφυοῦς του

ἡ παροιμία εἶναι ἰταλική : « Un diavolo caccia l'altro », ἰσοδυναμοῦσα
 πρὸς τὴν ἀρχαίαν : « Πάσσαλος πασσάλῳ ἐκκρούεται ». Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι
 πιθανῶς ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν ἦτο ἄμοιρος τῆς ἰταλικῆς, μαθὼν αὐτὴν ἐν Ἑπτανήσῳ
 ἴσως κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν. Ἄλλως τε ὁ Τρελλῶνης εἰς τὰς Ἀνα-
 μνήσεις του βεβαιοῖ ὅτι συνενοεῖτο ἰδιαίτερος μετὰ τοῦ Ὀδυσσεῦς ἰταλιστί.
 Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν Ἰωαννίνοις παρὰ τῆ αὐλῆ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐνθα διέτριψεν
 ὁ Ὀδυσσεὺς, καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν πλείστοις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς
 μέρεσιν ἡ γλῶσσα αὐτῆ ἦτο οἰκεία τότε παρὰ τοῖς μᾶλλον ἀνεπτυγμένοις ἕνεκα
 τῶν παραδόσεων τῆς Βενετοκρατίας καὶ διότι οἱ ἐπιστήμονες τῶν χρόνων ἐκείνων
 ἀποκλειστικῶς διήνουν τὰς σπουδὰς των εἰς τὰ ἰταλικὰ πανεπιστήμια. Ὁ Βύρων,
 ὅστις εἶχε διατρίψει ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐγίνωσκε τὴν γλῶσσαν ταύτην, ἰταλιστί, ὡς
 γνωστόν, συνενοεῖτο μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων. Γράφει δὲ καὶ ὁ Γουδας
 περὶ τούτου (ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Νούτσου) : « Ἐνα μάλιστα τῶν χωρίων τούτων (τῆς
 » Ἠπείρου) εἶχε καὶ καλῶς κατηρητισμένας κεντρικὰς σχολὰς. Ἐν αὐτοῖς ἐδι-
 » δάσκοντο, πλὴν τῶν στοιχειωδῶν μαθημάτων, καὶ γλῶσσαι εὐρωπαϊκαί, ἰδίως ἡ
 » Ἰταλικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ καὶ τινὰ μαθηματικὰ καὶ στοιχεῖα φιλοσοφίας. Τὰ
 » ποιήματα τοῦ Τάσσου, τοῦ Ἀλφιέρη, τοῦ Μεταστασιῦ, τοῦ Ῥαχίνα καὶ τοῦ
 » Μολιέρου καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ Κονδιλιάκ ἐδιδάσκοντο τότε μετὰ ζήλου ἐν
 » Ζαγορίῳ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ψαλλίδα ».

πνεύματος. Ἰδίως δ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ τὸ ὕφος, μεθ' ὅλον τὸν διαφαινόμενον ἐνιαχοῦ καλόποδα τῆς ῥητορικῆς, ἔχει ἀτίθασσόν τι καὶ ἀτημέλητον κάλλος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐζήλευον πολλοὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος γραφόντων. Εἰρωνεῖα δὲ καυστική, ἀδυσώπητος, ὅζυτέρα ἔτι καὶ τῆς αἰχμῆς τῆς ἀνδροφόνου σπάθης του, διήκει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, ὅτε μὲν ἐκδηλουμένη διὰ σαρκαστικῶν γέλωτος, ὅτε δὲ ἐκτρεπομένη εἰς ἀκάθεκτον ἐπίθεσιν καὶ ἀπολήγουσα εἰς ὀργίλην ἀπειλήν, ἥτις νομίζεις ὅτι εἶναι βρυχηθὸς λέοντος.

Ἐγρᾶφη προδήλως ἐν στιγμῇ ἐξάψεως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος πάθους, οὐχὶ ἀσυνήθους εἰς τὸν εὐερέθιστον υἱὸν τοῦ Ἀνδρούτσου. Τὰ ὀνόματα εἶναι πολλάκις οἰωνοὶ ἐνέχοντες σημασίαν προφητικὴν, ὁ δὲ ἀνάδοχος ὁ δὸς τοῦ Ὀδυσσεῶς τὸ κλασικὸν ὄνομα εἰς τὸν ἐν Ἰθάκῃ βαπτισθέντα γόνον τοῦ διασήμου ἀρματωλοῦ¹ θὰ παρεκινήθη ἴσως ὄχι μόνον ἐκ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἐνδόξους ἀναμνήσεις τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, ἀλλὰ καὶ ἐκ ποιᾶς τινος μαντικῆς δυνάμεως, παρὰ τὴν ἰλιγγιώδη ἀπόστασιν τῶν τριάκοντα αἰῶνων μεταξὺ τῶν δύο ὁμωνύμων, τοῦ υἱοῦ τοῦ Λαέρτου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρούτσου παρατηρεῖται ἀξιοσημειώτως τις ὁμοιότης. Ὁ ἥρωες τῆς Γραβιάς δὲν εἶναι ὑποδεέστερος τοῦ ὁμηρικῶ ἥρωος ὡς πρὸς τὴν ἀνδρείαν. Ὅσα αὐταρέσκως λέγει ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ περὶ τῶν κατορθωμάτων του καὶ αἱ ἀλλαγῶν καυχῆσεις του, ὡς λόγου χάριν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Γαλαξειδιώτας ἐπιστολῇ ἢ φράσις: «οἱ Τούρκοι δ, τι καὶ νὰ ζητήσω μού τὸ δίνουνε παρακαλῶντας, γιατί τὸ σπαθὶ τοῦ Ὀδυσσεᾶ δὲν χορατεύει» δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητος ἀναφαί-

¹ Κατὰ τὸν Ζαμπέλιον, ὁ Ὀδυσσεὺς γεννηθεὶς περὶ τὸ 1790 (δὲν λέγει, ποῦ) παρὰ τοῦ ἐξ Ἀταλάντης περιφήμου Ἀνδρούτσου καὶ παρὰ τῆς Ἀκριθῆς, νομίμου συζύγου του, ἀδελφῆς τῶν ἐκ Πρεβέζης Ἀλεξάνδρου, Ἰωάννου καὶ Εὐαγγέλου Τσαρλαμπᾶ, ἐβαπτίσθη περὶ τὸ ἔτος 1794 εἰς Ἰθάκην, ἐν τῷ αὐτόθι ναῶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἀνάδοχοί του δὲ ἦσαν ἢ ἐκεῖ διαμένουσα Μαρία χήρα τοῦ συμπατριώτου τοῦ Ἀνδρούτσου περιβοήτου Λάμπρου Κατζώνη καὶ ὁ Ἰθακήσιος Ἰωάννης Ζαβός.

Ὁ Μένδελσων Βαρθόλδου λέγει ὅτι ἐγεννήθη ἐν Ἰθάκῃ τὸ 1788, καὶ ὅτι νέος ὢν εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Βεκτασίδων Δερβισῶν, ἐπάγεται δέ: «Δὲν εἶναι» παράδοξον ὅτι ὁ εἰκοσιοκταέτης Τούρκος Δερβίσης ἐτάχθη τὸ 1816 εἰς τὴν» ἑταιρείαν τῶν Φιλικῶν, ὅταν τις ἀναλογισθῇ, πόσον γαλαρὸν ἦτο τὸ ἐν Ἰωαννί» νοις κρατοῦν θρησκευτικὸν αἰσθημα καὶ πόσον ἐπενήργει ἐπ' αὐτοῦ ἡ Σχιά» (ἦτοι ἡ μουσουλμανικὴ αἵρεσις τῶν Σχιιτῶν). Ἄδηλον, πόθεν ὁ Βαρθόλδου ἤρυσθη τὴν τοιαύτην πληροφορίαν.

νεται δὲ ἐξίσου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἰθάκης εὐφυῆς, πολυμήχανος, γοργός, εὐστροφὸς τὸν νοῦν καὶ πανοῦργος κρᾶμα περιέργων ἀρετῶν καὶ κακίας¹. Τὴν πανουργίαν ἰδίως καὶ τὴν κρυφίνοιαν ἐσπούδασεν εἰς καλὸν σχολεῖον, παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀλῆ, ὑπηρετῶν τὸν τύραννον ὡς δορυφόρος μετ' ἄλλων διαπρεψάντων μετέπειτα κατὰ τὸν Ἀγῶνα ἀνδρῶν, σφόδρα ἀγαπώμενος καὶ ἐκτιμώμενος παρὰ τοῦ σατράπου, ὅστις τὸν εἶχε προσλάβει ἐκ Πρεβέζης, ἔνθα εἶχε καταφύγει ἡ μήτηρ του, εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του ὑπηρεσίαν καὶ τὸν ἐπροστάτευε, χάρις εἰς τὴν παλαιὰν μετὰ τοῦ πατρὸς του γνωριμίαν καὶ φιλικὴν σχέσιν. Ἐκεῖ ἐφημιζέτο καὶ ὡς ἀνδρείος καὶ ὡς ὠκύπους τόσον, ὥστε ὡς λέγεται, παρηκολούθει πεζὸς τὸν σατράπην ἀναβαίνοντα θυμοειδοῦς ἵππου τρέχοντος, ἢ παλάμη δὲ αὐτοῦ διαρκῶς ἐφάπτετο τῶν νῶτων τοῦ κέλπτος, ὅσον γοργός καὶ ἂν ἦτο ὁ δρόμος αὐτοῦ.

[Ἐπεταί συνέχεια].

XAP. ANNINOΣ

¹ Περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ὁ τραγικὸς Ζαμπέλιος παρέχει τὴν ἐξῆς εἰκόνα, ὑπαγορευθεῖσαν προφανῶς ἐξ ὑπερβολικῆς καὶ λίαν συγκαταβατικῆς συμπαθείας: «Ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπῆρξεν ἀνδρείος, φρόνιμος, στρατηγικός, ὑπόπτης, γεννητικός τὸν νοῦν, δραστήριος καὶ φιλόπατρις. Ἦτο δὲ τολμηρὸς εἰς τοὺς κινδύνους, ἀκούρατος εἰς τοὺς ἀγῶνας, μεγαλόψυχος καὶ ἐπίμονος εἰς τὰς σκληραγωγίας, μεταδοτικὸς καὶ κοινωνικός. Ἐζήτει καὶ ἤκουε προσεκτικῶς τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς γνώμας τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ, ἐξαιρέτως κατὰ καιρὸν μάχης. Ἠγάπα τοὺς στρατιώτας του, τοὺς ἐπρομήθευε τὰ χρειώδη καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς ἐγκαρδίωεν· ὅθεν ἠγαπάτο καὶ αὐτὸς πολὺ παρ' ἐκείνων». Ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁ τόσον πρὸς τὸν Ὀδυσσεᾶ ἀπηνῆς Σουρμελῆς γράφει περὶ αὐτοῦ: «Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἐγάρισε προτερήματα· ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; ὅτι τὰ μετε» χειρίσθη εἰς καχόν. Ἦθελεν εἶναι ὁ ἀξιώτερος, φρονιμώτερος καὶ ἐνδοξότερος» στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, ἂν τοῦ ἔλειπε τὸ φίλαρχον καὶ τὸ τυραννικόν».

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΤΟΥ Γ΄

Θεοφιλέστατε ἀρχιεπίσκοπε Ἀκώβων, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῆ ἡμῖν ἀδελφῆ κύρ Δανιήλ, χάρις εἴη τῇ θεοφιλίᾳ σου καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ. Πρὸ τεσσάρων σχεδὸν χρόνων ἀφαιρεθέντων ἀπὸ τοῦ ὀλικοῦ χρέους τοῦ Κοινοῦ χιλίων πουγγίων καὶ προστεθέντων ἀναλόγως δι' αὐλικῶν ὁμολογιῶν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τὰς ὑποκειμένας τῷ ἡμετέρῳ ἀποστολικῷ καὶ οἰκουμεικῷ θρόνῳ καὶ γενομένης μετὰ πολλῶν βασάνων τῆς εὐθυδίκου τούτων διανομῆς, κατὰ τὴν δύναμιν ἐνὸς ἐκάστου τῶν συναδέλφων, ἐφάνησαν ἀναλογούντα ἐκ τοῦ κοινοῦ ἐκείνου ἐράνου τῇ ἀρχιεπισκοπῇ ταύτῃ γρόσια πεντακόσια' ἐφ' ᾧ καὶ ἐγένετο πρὸς τὸν προκάτοχόν σου ἐκκλησιαστικῆ ἐπιταγῇ διὰ νὰ φροντίσῃ καὶ νὰ ἐξαποστείλῃ ἐν τάχει τὴν διαληφθεῖσαν ποσότητα. Ἀναβληθέντος δὲ τοῦ πράγματος μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς θεοφιλίας σου εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν, ἐγένετο ἀπόφασις ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀρχιερατείας σου, διὰ νὰ ἀναδεχθῆς μόνην τὴν ποσότητα αὐτὴν τῶν πεντακοσίων γροσίων, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐφάνη μέχρι τοῦδε ἡ ἀπαιτούμενη ἀποστολὴ τῶν γροσίων τούτων, διὰ νὰ μὴ μείνωσιν ὀφειλόμενα καὶ προξενῆται ἐκ τούτου ζημία τῇ θεοφιλίᾳ σου, προστιθεμένου τόκου ἐπὶ τόκῳ, διὰ τοῦτο κατὰ κοινὴν ἐπίμονον ἀπόφασιν, διορίζεται ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν, *υπέριτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀχαΐας*, λίαν ἡμῖν περιπόθητος ἀδελφός καὶ συλλειτουργός κύρ Γερμανός, ὅπως ἐπιστατήσῃ καὶ λάβῃ παρὰ σοῦ τὸσον τὴν διαληφθεῖσαν ποσότητα τοῦ κεφαλαίου, ὅσον καὶ τὰ δεδουλευμένα τεσσάρων ἐτῶν διάφορα, πρὸς ἐξήκοντα τῷ πουγγίῳ λογιζόμενα. Ἐντελλόμεθα δὲ καὶ ἐπιτάττομέν σοι διὰ τῆς παρούσης ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς δίχως τινὸς ἀναβολῆς νὰ καταμετρήσῃς εἰς χεῖρας τῆς ἱερότητός του τό τε κεφάλαιον καὶ τὰ τῶν τεσσάρων ἐτῶν διάφορα, συμποσούμενα ἡμοῦ εἰς γρόσια ἑπτακόσια τεσσαράκοντα, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἴκοσι πέντε γρόσια πρὸς ἐξόφλησιν ἐνὸς τεσαρῆ παλαιᾶς προσθήκης, ὅστις σώζεται ἐν τῇ κάσῃ τοῦ κοινοῦ. Πρόσεχε δὲ καλῶς, ἵνα μὴ συμβῆ ἀμέλεια περὶ τοῦτο, καθότι οὐδόλως συμφέρει σοι. Ὅθεν καὶ ποιήσον καθὼς ἐκκλησιαστικῶς γράφοντές σοι παρακαλοῦμεν, ὅτι περιμένομεν τὴν ἐκτέλεσιν' ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ σοῦ *χαρίζ'.* Δεκεμβρίου γ'.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

Ἡ ἐν σελίδι 204—205 τῶν Ἀπομνημονευμάτων Π. Πατρῶν δημοσιευμένη ἐπιστολή, ἐκ τυπογραφικοῦ σφάλματος φέρει χρονολογίαν 1816 ἀντὶ 1818, ὅτε κατῆλθεν ὁ Π. Πατρῶν εἰς Πελοπόννησον.

Γ. Ι. ΠΑΠΟΥΛΑΣ, *συμβολαιογράφος.*